

TARİHSEL DİL BİLİMDE KARŞILAŞTIRMALI YÖNTEM

Antoine Meillet

Çeviren
İlyas ÜSTÜNLER

© Tilsim Yayınevi - 2022

TARİHSEL DİL BİLİMDE KARŞILAŞTIRMALI YÖNTEM

La méthode comparative en linguistique historique

Antoine Meillet

Dünya Klasikleri: 05

Yayın Yönetmeni Salih Satı

Çeviren İlyas Üstünyer

Editör Can Çankaya

Sayfa / Kapak Tasarım Tilsim Grafik

Yayınevi Sertifika No 44439

1. Baskı:

Kasım 2022

ISBN

978-605-71961-3-2

Baskı & Cilt

HÜNKAR ORGANİZASYON

Balabanağa Mh. Büyük Reşitpaşa Cd.

Doğruman İş Merkezi No:6 Büro 6 Fatih/İstanbul

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında
metin ya da görseller yayınevinin izni olmadan hiçbir surette çoğaltılamaz.

www.tilsimyayınevi.com

bilgi@tilsimyayınevi.com

TARİHSEL DİL BİLİMDE
KARŞILAŞTIRMALI
YÖNTEM

Antoine Meillet (1866-1936)

20. yüzyılın en önemli karşılaştırmalı dilbilimcilerindendir. Sorbon Üniversitesinde F. De Saussure'den dersler aldı ve ondan etkilendi. 1890'da Kafkasya'ya araştırma gezisi yaptı ve burada Ermenice öğrendi.

“1891 yılında Paris'teki Öncü Çalışmalar Okulu'nda Karşılaştırmalı Hint-Avrupa Çalışmaları müdürü oldu. Ermenice ve Slavik diller, Cermen, Baltık, Yunan, Latin, Kelt ve Klasik İran dilleri alanında önemli çalışmalar yaptı.

Meillet, geliştirdiği yöntemle erken Hint-Avrupa dil sistemini kesin bir şekilde açıkladı ve tarihini takip etti. “Dilsel değişimi açıklamaya yönelik herhangi bir girişimin, dilin sosyal bir fenomen olduğunu kabul etmesi gerektiğini sürekli olarak vurguladı. Ayrıca ses değişimlerindeki psikolojik faktörleri de araştırdı.”

Meillet'nin eserlerinden bazıları şunlardır:

- Cermen Dil Gruplarının Temel Özellikleri,
- Hint-Avrupa Dillerinin Karşılaştırmalı Çalışmasına Giriş,
- Latincenin Etimolojik Sözlüğü,
- Hint-Avrupa Lehçeleri,
- Tarihsel Dil bilim ve Genel Dil bilim,
- Ortak Slavyanca,
- Yunan Dili Tarihinin Ana Hatları.

İlyas Üstünyer

Bartın’da doğdu. Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun oldu. Mezuniyet sonrası akademik çalışmalarını karşılaştırmalı dil bilim alanında Rusya’da sürdürdü. Rusya’nın değişik üniversitelerinde “Dil bilim”, “Karşılaştırmalı Dil bilim”, “Yabancılara Türkçe Öğretimi”, “Yeni Türk Edebiyatı Tarihi” ve “Karşılaştırmalı Edebiyat” dersleri verdi. Gürcistan Uluslararası Karadeniz Üniversitesi (IBSU)’nde Türk Filolojisi alanında yüksek lisans ve doktora programlarını açtı ve yönetti (2008-2018). Gürcistan Suhumi Devlet Üniversitesi’nde Türkoloji Bölümü’nde çalıştı ve Türkoloji Bölüm Başkanlığı yaptı (2009-2013). IBSU’da Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü (Graduate School) olan Üstünyer’in yayınlanmış telif ve çeviri kitaplarından bazıları şunlardır:

- Sovyet ve Sovyet Sonrası Coğrafyada Sosyo-Lengüistik Sorunlar: 150 Dil ve Politika (1917-2000),
- Gürcistan’da Türk Edebiyatı Çalışmaları,
- Gürcü Türkoloji’sinin Kurucusu: Sergi Cikia,
- Gürcü Dili ve Edebiyatı Üzerine Okumalar,
- Kaf Dağı’nın Güney Yüzü: Gürcistan,
- Türkiye’deki Yayınlarda Gürcistan (Başlangıçtan 2018’e).

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRMENİN NOTU.....	9
YAZARIN ÖNSÖZÜ	11
I. KARŞILAŞTIRMALI YÖNTEMİN TANIMI.....	15
Yöntem Gereksinimi	20
II. ORTAK DİLLER.....	26
Yeniden Kurma (Geri Kazanım)	26
Ortak Ara Diller.....	29
III. KANITLAR	35
Fonetik Sistem.....	42
Söz Varlığı.....	45
IV. BİRLİK DÖNEMİ İLE TARİHİ DÖNEM ARASINDA DİL GELİŞİMİ.....	54
Hazırlık Dönemleri.....	56
Paralel Gelişmeler	59
Gelişim Zorluğu	61
V. LEHÇELER	63
Lehçelerin Kökeni.....	64
Lehçe Olguları.....	66
VI. DİLSEL COĞRAFYA.....	70
Yerel Ağızlar.....	70
Gözlem Yapmak	72
Lehçe Sorunu.....	75
Ara Dönem	76
VII. KARMA DİL KAVRAMI.....	81
Ortak Dilin Yayılması	82
Substrat (Alt Tabaka).....	86

Ödünçlemeler	89
Dillerin Karışımı	90
VIII. DEĞİŞİMİN GENEL FORMÜLLERİ	92
Değişimin Evrenselliği.....	92
Genel Değişim Formüllerine Örnekler.....	94
Morfolojik Formüller	99
IX. ÖZEL YENİLİKLER.....	103
Fonetik Değişiklikler.....	105
Morfolojik Değişiklikler	108
X. YENİ AÇIKLAMALAR GEREKSİNİMİ.....	111
Kanıt Zorlukları.....	112
Güvenilir Kanıtlar	114
Yeni Gerçekler Gereksinimi.....	117
DİZİN (Diller, Lehçeler ve Ağızlar).....	124

ÇEVİRMENİN NOTU

Fransız dil bilimci Antoine Meillet (1866-1936)'nin 1924 yılında Fransızca kaleme aldığı *La méthode comparative en linguistique historique* adlı çalışması dünyanın birçok diline çevrilmiştir. Tarihsel dil bilim alanında öncü bir çalışma olan eser 1954'te Rusçaya, 1967 yılında İngilizceye çevrilmiştir.

Türk akademiyasının temsilcileri bu eseri yukarıda belirtilen iki dilden daha önce Türkçeye kazandırma teşebbüsünde bulunmuştur. Eserin Türkçeye kazandırılması için 1946 yılında bir komisyon kurulmuştur. Çeviri Türkçede yayınlanmamıştır.

Dil Tarih Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Özgür Aydın, "Türkiye'de Dil bilimin Seksen Yıllık Serüveni, 40. Yıl Yazıları (1972-2010)" adlı makalesinde Antoine Meillet'nin mevcut kitabının çevirisi üzerinde "Saim Ali Dilemre, Abdullah Taymas ve Necip Üçok'tan oluşan 'Lengüistik-Etimoloji ve Gramer-Sentaks' komisyonun çalıştığını" belirtir. Makalenin yazarı: "Bu bilgi, 1946 yılında TDK tarafından yayımlanan Beşinci Dil Kurultayı kitabında mevcut. Ancak benim bildiğim kadarıyla bu çeviri çalışması basılmamış. Ben de tam olarak çalışmanın neden basılmadığını bilemiyorum ama bu kitabın çevirileri üzerinde çalışıldığı bilgisine ulaştım" (s. 25-41), demektedir.

Alanında öncü bir çalışmanın gün yüzüne çıkmasının üzerinden yaklaşık bir asır geçmesine rağmen eserin Türkçede çevirisinin olmaması bizim çeviri gayretimizin motivasyonunu

oluşturmuştur. Çevirinin Türkçeye ilk kaynak dil Fransızcadan yapılması kuşkusuz daha yetkin olurdu. Yukarıda anılan komisyon üyeleri de eseri büyük olasılıkla Fransızcadan çevireceklerdi. Bizim çevirimiz eserin 1954 yılında Rusçaya yapılan çevirisinden¹ yapılmıştır. Çevirinin kaynak metni Rusça olmasına rağmen metni Türkçeye aktarırken metnin İngilizce çevirisinden de iki yerde yararlandığımı itiraf etmeliyim. Yunanca ve Latince kimi sözcükler Rusça çeviride otantik halleriyle verilirken bunlar İngilizce çeviride² romanize edilmiş şekilleriyle verilmiştir. Okurun işini kolaylaştırmak için iki göstergeyi (örneğin $\mu > \omega$ değişimi) romanize edilmiş İngilizce çeviriden ödünç aldık.

Rusça çevirideki edatların ve bağlaçların yoğunluğu çevirinin üslubunu muhafaza etme adına Türkçe çeviride de korunmuştur. Akademik Rusçanın stilistiğinden ve çevirinin yapıldığı dönemin sosyal, ideolojik özelliklerinden (dönemin Rusça çevirilerinde “ben” yok “biz” varız başat olgudur) kaynaklanan Rusça çevirideki edilgen yapıları cümleler yine Türkçe çeviride de korunmaya çalışılmıştır.

Çevirinin Türkçesini okuyup katkı yapan Prof. Dr. Mustafa Arslan’a ve Doç. Dr. Muzaffer Kır’a teşekkür ederim.

i. Ü.

Temmuz-2022, Tiflis

1 A. Мейе (1954). *Сравнительный Метод в Историческом Языкознании* (перевод с французского: А. В. Дилигенск), Москва: Издательство Иностранной Литературы.

2 A. Meillet (1967). *The Comparative Method in Historical Linguistic* (Translated from French by Gordon B. Ford, JR). Paris: Librairie Honore Champion.

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Prof. Fredrik Stang'ın inisiyatifi ile kısa süre önce Oslo'da kurulan Karşılaştırmalı Kültür Araştırmaları Enstitüsü³ (Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning)'nün açılışına atfen düzenlenen dersler serisine enstitünün beni davet ettiği haberini Alf Sommerfelt (1892-1965)'ten alınca teklifi memnuniyetle kabul ettim.

Bu daveti bana ileten genç bilim insanı Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir kaç yıl Fransız dil bilimcilerle çalışmış ve bizim küçük grubumuzdaki bütün üyelerle dost olmuştu. Kısa süre de olsa onu yeniden göreceğimden ve dil bilimin ona çok şey borçlu olduğu mekanda onunla çalışacak olmamdan dolayı mutluluk duydum.

Sosyal bilimler alanındaki başarıları artırma yolunda umut verici yeni bir kurumun açılışına katılmaktan sevindirici idi. Bilim insanlarının yetkilerindeki olgular temelinde birçok şeyler yapıldı fakat söz konusu materyallerin güncelliklerini korudukları söylenemez. Günümüzde kabul edilmiş teorilerin derinleştirilmesine, genişletilmesine olanak sağlayacak hacimli, sistematik araştırmaların zamanı geldi. Diğer taraftan insanı inceleyen, insan kültürünün farklı taraflarını ele alan bilim insanları arasında ilişki kurmak da bir o kadar önem arz etmektedir. Bir halkın

3 Enstitü, 1922'de kurulmuştur ve karşılaştırmalı dil bilim, folklor, teoloji, arkeoloji, etnografya ve kökenbilim alanında bilimsel çalışmaları desteklemektedir.

yaşam koşulları tanınmadan onun konuştuğu dil tanınmaz. Dolayısıyla da insanların dillerini tanımadan onların sosyal yaşamını ve dinî inançlarını da gerektiği gibi tanımak mümkün değildir. Yeni enstitünün tekliği incelediği nesnesinin, yani insanın tekliğini yansıtır. Benzer kurumların başka ülkelerde de açılmasını ve araştırma projelerini yürütebilmesi için buralara gerekli kaynakların aktarılmasını arzu etmekteyiz.

Organizatörlerle anlaşarak bu dersler için seçtiğim tema üzerinde ayrıntılı düşünme zamanı gelmiştir. Çeyrek yüzyıl boyunca 1875-1880 yılları arasında tespit edilen prensiplerden çıkarılabilecek bütün gerekli sonuçlar çıkarıldıktan sonra tarihsel dil bilim yeniden *mayalayıcı* konuma geldi. Araştırmalardaki yeni metotlar beklenmeyen sonuçları doğurdu. Bütün dil bilimsel değişiklikleri bir “yasa”, hatta “genel yasalar” altında toplamak için hiç bu kadar emek harcanmadı. Dilin en özel fenomenlerini incelemeye, dilsel yeniliklerin yaratıcıları olan insanların ruhuna nüfuz etmeye daha önce hiç bu kadar yakından bakılmadı. Değişiklikleri bize formüller biçiminde sunulan en eski diller ve temel yasaları bir dizi somut olguda boğulmuş modern ağızlar da incelendi. Sonuç olarak çok sayıda gerçek birikti. Dil bilim kendisine bir şeyler katabilecek tüm ilgili disiplinlerle yakın ilişki kurdu.

Hint Avrupa Dil Ailesi dışındaki dillerin tarihsel incelemeleri çok yavaş da olsa gelişmektedir. Fakat Hint Avrupa Dil Ailesi araştırmalarında başarıyla kullanılan yöntemler her yerde aynı derecede uygun değildir. Araştırma metotları üzerinde düşünmek, metotlarımızın doğruluğunu gözden geçirmek ve kesinlik, doğruluk taleplerini azaltmadan bunları yeni ortak alanlara yaymak gerekmektedir.

Son zamanlarda birçok dil bilimci yetkinlikten uzak hipotezler ileri sürdüğünden metodolojinin yeniden gözden geçirilmesi öncelik arz etmektedir. İşlerinde herhangi bir kanıtın başlangıcını bile görmenin imkansız olduğu pek çok yeni etimoloji bulunmaktadır. Etimolojik karşılaştırmaların yekününü temin eden koşullar üzerinde bir mutabakata varılmadan onları ayrıntılı eleştiriye tabi tutmanın bir faydası yoktur. Burada ortaya konan ve son zamanlarda ileri sürülen ilkelerin sağlamlığını kabul edenler için Hint-Avrupa öncesi devlet veya Hint-Avrupa etimolojileri ile ilgili kafa karıştıran hipotezlerin çoğu dikkate alınmaya değmeyecek gibi görünüyor. Bu derslerde polemige yer yoktur fakat onlar güçlü metodik taleplere cevap vermeyen birçok yeni çalışmaya karşı eleştirel yaklaşımı ima etmektedirler.

Bu satırların yazarı kendi önüne yeni düşünceleri özetlemek gibi bir hedef koymuş değildir. O yalnızca karşılaştırmalı yöntemin tarihsel dil bilimde uygulanabileceği ve uygulanması gereken koşulları tam olarak tanımlamak istegindedir. Okuyucu bu yöntemin uygulanışının hem anlamını hem de sınırlarını açıkça anlarsa bu satırların yazarı görevini yapmış sayılacaktır.

Burada geliştirilen düşünceler sözlü olarak ifade edildikten sonra yazıya geçirilmiştir.

Bu derslerin yazıya geçirilmiş en son halinde, başta çok minnettar olduğum Sommerfelt'in uyarıları olmak üzere, bütün uyarılar dikkate alınmıştır.

Bu derslerdeki bildirilerin büyük okur kitesince, bizleri Oslo'da büyük bir hoşgörü ve iyi niyetle karşıladıkları gibi, karşılanmasını, ki bunlar uzak hayallerim, arzu etmekteyim.

A. M.

Oslo, Eylül-1924

I. KARŞILAŞTIRMALI YÖNTEMİN TANIMI

Karşılaştırma, iki farklı amaç için kullanılabilir: Genel kavramları keşfetmek veya tarihsel bilgi elde etmek için. Her iki karşılaştırma türü de tamamen doğaldır ve oldukça farklıdır.

Hayvan masallarına her yerde rastlanmaktadır. Bazı hayvanların insanlarla benzerliği çok açık olduğundan insanlara özgü bazı eylemleri hayvanlara yüklemek ve böylece doğrudan ifade edilmesi pek kolay olmayan şeyleri ifade etmek oldukça doğaldır. Biçimlerini, karakterlerini, uygulama alanlarını belirlemek ve böylece genel bir hayvan masalları teorisi oluşturmak için bu masallar birbirleriyle karşılaştırılabilir. Bu durumda kurulan benzerliklerin evrensel insan özelliklerinden; farklılıkların ise türlerin çeşitliliğinden ve medeniyet düzeyindeki farklılıklardan kaynaklandığı görülür. Bu yolla insanoğlunun ortak karakteristik özellikleri hakkında bir şeyler öğrenebilir; fakat onun tarihi hakkında hiçbir şey öğrenilemez.

Şayet, (genç Fransız bilim adamı Dumézil ile birlikte) Hint-Avrupa mitlerindeki ölümsüzlük içkisine bakacak olursak farklı sonuçlar elde ederiz. Ölümsüzlük verebilecek bir içecek fikri tek bir ulusa ait olamayacak kadar doğaldır. Büyük bir fıçıda demlenen ölümsüzlük içkisi Hint-Avrupa dillerini konuşan çeşitli halklar arasındaki mitlerin tam versiyonlarında hemen hemen görülmektedir. Üstelik ihanet eden gelinin hikayesi, tanrılar ve şeytanî varlıklar arasındaki mücadelenin efsanesi de buna

eşlik etmektedir. Haliyle içsel olarak birbiriyle herhangi bir şekilde bağlantılı olmayan böyle bir dizi ayrı motifin tesadüfen ortaya çıkmadığına hükmedebiliriz.

Dilde ifade edilen düşünceler doğaları gereği onları ifade eden seslerle az çok yakından ilişkili olsaydı; yani dilsel bir işaret, özü gereği gelenekten bağımsız olarak şu veya bu şekilde belirli bir kavramı anımsatsaydı, o zaman bir dil bilimcinin ihtiyaç duyduğu tek karşılaştırma türü genel tür olur ve herhangi bir dil tarihi imkansız olurdu.

Ancak dilsel gösterge gerçekten keyfidir. O, anlamını gelenekten alır. Fransızca tekillik “un”, “une” sözcükleriyle; ikilik “deux” sözcüğü ile ifade ediliyorsa bunun nedeni “un”, “une”, “deux” sözcüklerinin tekillik ve ikilik ile ilgisinin olması değildir. Bunlar özellikle de konuşmayı öğrenenlerin konuşurlardan özümstedikleri gelenek sayesinde öğrenilir.

Bu kitapta ele alınan dil göstergesinin mutlak keyfî doğası karşılaştırmalı metodun kullanımını zorunlu kılmaktadır. Fransızca, İtalyanca, İspanyolca rakamları alıp bir sıraya koyduğumuzda şöyle bir tablo elde ederiz:

Fransızca	İtalyanca	İspanyolca
un, une	uno, una	uno, una
deux	due	dos
trois	tre	tres
quatre	quattro	cuatro
cinq	cinque	cinco
six	sei	seis
sept	sette	siete
huit	otto	ocho
neuf	nuove	nueve
dix	dieci	dies
vingt	venti	veinte
trente	trenta	treinta
quarante	quaranta	cuarenta
cent	cento	ciento

Bu tür eşleşmelerin rastlantısal olmaları mümkün değildir. Çünkü bir dilin diğerinden farklılıkları somut eşleşme kurallarına bağlıdır. İlk bakışta “huit”, “otto” ve “ocho” arasındaki fark oldukça büyük olmasına rağmen bir rastlantısallıktan söz edilemez çünkü çok sayıda benzer eşleşmeler mevcuttur. Örneğin, Fransızca “nuit”, İtalyanca “notte”, İspanyolca “noche” (gece) veya Fransızca “cuit”, İtalyanca “cotto” (haşlanmış), hemen hemen aynı şekilde Fransızca “lait”, İtalyanca “latte”, İspanyolca “leche” (süt), Fransızca “fait”, İtalyanca “fatto”, İspanyolca “hecho” (gerçek) gibi bir çok net eşleşmeler gidilecek yolu göstermektedir. Ancak, bu yolda ilerleyebilmek için fonetik ilişkilerin kurallarına kesinlikle uymak gerekmektedir.

Kelimelerin bariz benzerliğinin araştırmacıyı çektiği yolun doğruluğunun her hangi özgün bir husus ile onaylandığına sık sık tanık olunur. Örneğin, “bir” rakamının diğer rakamların sahip olmadığı dişil ve eril olmak üzere iki cinsiyete sahip olması oldukça önemlidir.

Bu durum bize İspanyolca, İtalyanca, Fransızca rakamların kökeninin aynı olduğunu düşündürmektedir. Deneyimlerin de gösterdiği üzere benzer durumlarda iki tür geleneğin mümkün olduğu görülmektedir: Bu üç grup ya ortak kaynağa dayanmaktadır ya da ilk ikisi biçimlerini üçüncüsünden almıştır. O zaman ikinci hipotez doğal olarak çökmektedir çünkü üç dilin her hangi birinden başka bir dilin biçimlerini üretmek mümkün değildir. Fransızca “huit” (sekiz), ne İtalyanca “otto”dan ne de İspanyolca “ocho”dan gelir. Haliyle Fransızca, İtalyanca, İspanyolca rakamların İspanyol, İtalyan, Fransız olmayan ortak bir kaynaktan geldikleri ispatlanmış olmaktadır.

Seçtiğimiz örnekte uyumlar oldukça çoktur ve somuttur. Bu özdeşliğin yasaları hemen göze çarpmakta hatta alan dışındakilerin bile dikkatini çekmektedir. Bu delillere ikna olmak için dil bilimci olmaya gerek yoktur. Zaman ve mekan olarak uzak olan Sanskritçe, Eski Yunanca (Attik lehçesi), Latince ve Klasik Ermeniceye bakacak olursak bunlardaki uyumlar daha az belirgindir ve özdeşlikleri tespit etmek daha zordur.

	Sanskritçe	Attik Lehçesi	Latince	Ermenice
“Bir”,	ékāḥ, ékā, ékam	hē,s mia, hen	ūnus, ūna, ūnum	mi

Sanskritçe, Yunanca ve Latince “bir” rakamı için eril, dişil ve nötr olmak üzere üç cinsiyete bulunmaktadır. Ermenicede dil bilimsel cinsiyet bulunmamaktadır.

	Sanskritçe	Yunanca	Latince	Ermenice
“İki”	d(u)vā	duo	duo	erku

“İki”, “üç” ve “dört” rakamları dil bilimsel cinsiyete sahip dillerde sadece eril olarak verilir.

	Sansk.	Yun.	Latin.	Erm.
“Üç”	tráyaḥ	trēs	trēs	erek‘
“Dört”	canvāraḥ	téttares	quattuor	çork‘
“Beş”	pāñca	pénte	quinque	hing
“Altı”	ṣáṭ	heks	sex	vec‘
“Yedi”	saptá	heptá	septem	ewt‘n
“Sekiz”	áṣṭá`	óktō	octō	ut‘n
“Dokuz”	náva	ennéa	nouem	inn
“On”	dáśa	déka	écem	tasnn

Ermenice, Latince ve hatta Sanskritçe arasındaki uyumlar (“bir” rakamı hariç) oldukça açıkken bu durum Ermenice ile bu diller arasında o kadar belirgin değildir.

Ancak, Ermeni dilinin gerçeklerine daha yakından bakıldığında bu uyumların geçerliliğine daha bir ikna olunabilir.

Haliyle Ermenice “erku” (iki) Latincedeki iki anlamındaki “duo”ya benzememektedir, ancak diğer benzerlikler Ermenice “erk” göstergesinin diğer dillerdeki “dw-”ya karşılık geldiğini doğrulamaktadır. Örneğin Yunancada “korkmak” kavramı için sadece “dwi” kökü mevcuttur. Ermenicede korku “erki” (erkiwl-korku) ile karşılanmaktadır. Yunanca “uzun” anlamında eski bir sıfata, “dwārón”a sahiptir; Ermenice “uzun” için “erkar” kelimesi kullanılmaktadır.⁴ Bu nedenle mevcut uyum yasal bir ilişkiye indirgenebilir: Eski “dw⁵” ekinin Ermenicedeki karşılığı “erk-”tir.

4 İlerleyen sayfalarda buna değinilecektir.

5 Rusça kaynaktaki “w” göstergesi Türkçeye, İngilizce çevirideki “w” olarak çevirilmiştir (ç.n.)

“İki” rakamı, birleşik bir kelimenin ilk bileşeni olduğunda Yunancada “dwi”, Ermenicede “erki” biçimini alır. Bu nedenle bu özgün uyum bütün örnek gruplarıyla doğrulanmakta ve hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır.⁶

Ermenice «erek'» ve «ç'ork» biçimleri Yunanca “trēs” ve “téttares” biçimlerinden uzaktırlar. Fakat bunlar kısmen de olsa benzer özelliklere sahiptirler. Yunancada olduğu gibi Sankritçede de karakteristik olarak “üç” ve “dört” rakamları standart durum eklerine sahiptir, ancak “beş”ten sonraki diğer rakamlarda değişiklik gözlenmez. Ermenicedeki “üç” ve “dört” rakamları standart çekim biçimlerine sahiptir. Özellikle de Ermenice «k'» yalın durum ekinin çoğuludur ve diğer durum eklerinde buna rastlanmamaktadır. Buradan da görüleceği üzere Sanskritçe, Yunanca, Latince ve Ermenice rakamlar arasındaki benzerlikler, en azından ilk bakışta, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolcadaki rakamların benzerliklerinden daha az belirgin olmasına rağmen genel olarak güvenilirlerdir.

Bir dilden diğerine yapılan alıntılarla açıklanamayan bu uyumlar ortak bir kökeni akla getirmektedir. Ancak yine de bunların sistematik olarak yorumlanmaları gerekir. Karşılaştırma-lı-tarihsel dil biliminin görevi de budur.

Yöntem Gereksinimi

Prensiplerini yeni öğrendiğimiz çalışma yöntemi karmaşık ve uygulanması zor görünebilir, ancak dillerin tarihini inşa etmek için başka bir yöntem bulunmamaktadır.

Dillerin tarihi asla kronolojik sıraya göre düzenlenmiş bir dizi metin temelinde inşa edilmez. Dil bilimci, eski metinleri

6 İleride bu konuya tekrar döneceğiz.

yalnızca dilin çeşitli durumlarını tanımlamak için kullanır. Eski dillerin bütün gerçeklerinin ancak metinlerin yardımıyla tespit edilebileceği kuşkusuzdur. Attika Yunancası, Gotça, Klasik Ermenice ve Eski Kilise Slavcası benzer şekilde yazılı kaynaklardan incelenmektedir. Bu kaynaklar eleştirel yoruma tâbi tutulduğunda çok şey vermektedirler. Bu da genellikle eski dillerin gelişim aşamalarındaki kesin durumu görmemizi sağlamaktadır. Böyle bir inceleme, dilin belirli koşullar altındaki bir durumunu kesin bir şekilde belirlemeyi mümkün kılar. Metin araştırması, ikincisinin mümkün olmadığı durumlarda kullanılması gereken doğrudan bir gözlem aracıdır.

En iyi durumlarda bile yazılı dil, konuşma dilindeki kesin değişiklikleri doğru bir şekilde kaydetmekten uzaktır. Yazı dili genellikle sabittir, biçimleri yüzyıllar boyunca neredeyse hiç değişmez. Tamamen tespit edilemediğinde bile yazılı gelenek büyük ölçüde araştırmacının yabancı olduğu önceki devirlerin formları tarafından belirlenir.

Latincenin klasik örneğini alalım. Plautus ile St. Augustinus'un yazılı dili arasında küçük farklılıklar vardır. Ancak yazılanlar neredeyse değişmeden kalmaktadır ve dilbilgisel formların ve kelime dağarcığının çoğu sabittir. Filologlar, Latincenin tarihsel olarak belirlenmiş süreçleri arasındaki farkları keşfetmek için büyük çaba harcadılar. Bu araştırmalara bir gramerci yetkinliği ve tüm titizliğiyle yaklaştılar. Gerçi, bazı küçük farklılıklar oluşturmayı başardılar ancak bunlar esas olarak edebî türlerdeki farklılıklara bağlıydı: Plautus'un genel halka yönelik komedisini Cicero'nun konuşmaları veya Sezar gibi bir püristin askerî hesaplarıyla karşılaştırmak mümkün değildir. Helenleşmiş şiirin dili nesir diline benzemez. Her yazarın dilinin de

kendine has özellikleri vardır. Fakat, esasen okulda yazılan ve öğretilen tek bir Latin dili vardı. Yalnızca karşılaştırma, yazılı metinlerde görülen biçimlerden dilin sonraki tarihi için önemli olanları seçmeyi mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla “kulak”, Latince eserlerde “auris” kelimesi ve onun türevi “auricula” ile ifade edilmektedir. Gelecekte hangi formun hüküm süreceğini eski Latince metinlerden kestirmek mümkün değildir. Genel kabul gören “auris” idi ancak Romen dillerinin biçimleri - Fransızca “oreille”, İtalyanca “orecchia”, İspanyolca “oreja” - “auricula” kelimesine dayanmaktadır. Bu kelimenin hangi biçiminin Romen dillerinin biçimleri için temel oluşturduğunu bize ancak Fransızcanın İtalyanca, İspanyolca ve diğer dillerle karşılaştırılması göstermektedir. Öte yandan gelişmeye devam eden dil, yazdıkları dil değildi. Yazarların eserlerinde korunan edebî Latince ile devamı Romen dilleri olan günlük Latince arasında farklılıklar vardı ve bunlar farklı kültür seviyelerinden insanlarda aynı temsil edilmemekteydi. Romen dilleri, edebî Latincenin bir devamı değildir. Latince yazı dilinde “ağız” a “ös” denmekteydi ancak hayatta kalan konuşma dilindeki “bucca” kelimesi oldu. Benzer birçok durum söz konusudur.

Dillerin gelişiminde birbirini izleyen aşamaları temsil eden farklı dönemlere ait metinlerde bile gözlemin sürekliliği sağlanamamaktadır. Antik Latince tipinden Romen diline geçişi belirleyen esaslı değişiklikler Latincenin son yazılı eserlerini Romen dillerinin ilk eserlerinden ayıran dönemde gerçekleşti. Miladî 3.-10. yüzyıllarda Latince yazan insanlarda oldukça canlı, yaşayan bir dile ait klasik Latince açısından tamamen hatalı ve farklı birçok biçimle karşılaşmıştır. Bu farklılıkların boyutunu değerlendirmek ve onlarda dil bilimsel süreçlerin izlerini bulmak ancak

Romen dillerini bilmekle mümkündür. Miladî 3.-10. yüzyılların Latince metinlerini (Roma İmparatorluğu döneminden Karolenj İmparatorluğu dönemine kadar), klasik Latince normlarına aykırı hatalar yapan ve yeterince okuyazar olmayan kişiler yazmıştır. Bunlar Romen dillerinin karşılaştırmalı dil bilgisine, özellikle de olguların kronolojisine dair açıklamalar yapmamıza olanak tanımaktadırlar. Bu değerli göstergeler ancak karşılaştırma için kullanıldıklarında önemlidir, kıyaslamalar yapılmıyorsa bu göstergeler anlamını yitirirlerdi. Romen dilleri yazıya geçirilmeden ortadan kalkıyorsa, sadece klasik Latincenin çarpıtıldığını fark ederdik ve meydana gelen değişikliklerin net ve eksiksiz bir resmini elde edemezdik. Dilsel değişikliklerdeki en gerekli şeyler görüş alanımızın dışında kalmaktadır.

Fars dilinin tarihi daha da çarpıcı bir örnek sunmaktadır. Dâryûş (MÖ 550-486) ve Serhas (MÖ 518-465) döneminin Fars dilini (tamamen olmasa da) bu kralların anıtsal yazıtlarından tanımaktayız. Milattan önce 5. yüzyıldan Pehlevice ile karşılaşacağımız miladî 3. yüzyıla kadarki Fars dili hakkında ise elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ancak, öncelikle yakın zamana kadar inanıldığı gibi Pehlevice, Ahameniş hükümdarlarının yazıtlarında kaydedilen lehçenin bir devamı değildir. Benim de belirttiğim, kesin olarak kanıtladığım gibi Sasani döneminin Pehlevi dili olan Tedesco, edebi Fars dilinin atası olup onu Ahameniş Farsçasından ayıran bazı özelliklere sahiptir. Bu nedenle bu durumda dil bilimcinin tek ve aynı dil geleneğiyle uğraştığı söylenemez. O, farklı zamanlara ait, tip olarak çok benzer ancak aynı olmayan iki ağzı gözlemlemektedir.

İkincisi, Ahameniş yazıtlarının Fars dili ile Sasani dili

arasında en az eski Latinceyi Romen dillerinden ayıran bir gelişme aşaması kadar fark vardır. Bu dönemde Fars dili karakterini değiştirmiştir. Latince olduğu gibi en önemli değişiklikler tarihçinin görüş alanı dışında meydana gelmiştir. Dil bilimci dilin oldukça farklı iki durumuna ait bilgiye sahiptir. Dilin tarihini tespit etmek için bu ara dönem restore edilmelidir. Çeşitli modern İran ağızlarının karşılaştırılması restorasyona yardımcı olmaktadır. Ancak bu olumlu verilerden daha çok sadece yönergeler vermektedir.

Genel olarak dillerin tarihi, yalnızca dilin farklı dönemlerdeki durumu karşılaştırılarak oluşturulur. Araştırmacıların kendi zamanlarının konuşma dilini aşağı yukarı tam olarak takip ettikleri ender durumlar da dahil olmak üzere farklı dönemlere ait metinlerde tespit edilen gerçekler kimse tarafından fark edilmeden gerçekleşen ana dilsel süreçlerle karşılaştırıldığında her zaman çok da önem arz etmezler. Dilin geçmiş aşamalarını tespit etmek için dil bilimci, filolojinin en doğru ve kanıtlanmış verilerini kullanmalıdır, filolojik doğruluk alanındaki her yeni erişim yeni bir başarı sağlar. Dil bilimciler ve karşılaştırmacılar arasında iyi ki kurulmuş olan yakın ve giderek güçlenen bir bağlantı, dil bilimcinin büyük bir özenle toplanmış tüm mevcut güvenilir gerçekleri kullanabilmesi için gereklidir. Fakat şu kesin ki filoloji kendi başına dillerin tarihini başlatmaya bile muktedir değildir.

Dillerin tarihini tespit etmek için dil bilimcinin sahip olduğu tek araç karşılaştırmadır. Değişikliklerin kendileri değil sadece değişikliklerin sonuçları gözlem için kullanılabilir. Dolayısıyla dillerin gelişimi ancak sonuçlar karşılaştırılarak izlenebilir ve izlenmektedir.

İleride de emin olacağımız üzere bu karşılaştırmalar titiz ve kesindir. Farklı diller arasında var olan belirli benzerliklerin hepsi hiçbir şekilde evrensel insan özellikleriyle belirlenmeyen sadece belirli bir tarihsel geleneğin varlığı varsayımıyla açıklanabilecek öncülden kaynaklanmaktadır.

Karşılaştırmalı yöntemin özü budur. Karşılaştırmaların kanıtlayıcı gücünü değerlendirmek için bu durumu asla gözden kaçırmamak gerekir.

II. ORTAK DİLLER

Dillerin tarihini yalnızca karşılaştırmalı yöntemle tespit etmek mümkün olduğu varsayımından hareket etmek yalıtılmış bir dilin tarihten yoksun olduğu sonucunu da ima eder. 16. yüzyıl Baskçası modern Baskçadan farklıdır. Farklılıklar çok önemli değildir ve dil büyük ölçüde aynı kalmıştır. Bask dilini başka bir dile yaklaştırmanın bir yolu olmadığı sürece onun tarihini inşa etmek umudu da yoktur. Bir yanda N. Marr ve K. Oshtir; diğer yanda A. Trombetti'nin üstlendiği Bask dilini Akdeniz havzasının geniş bir dil grubuna, özellikle Kafkas dilleri grubuna yaklaştırma girişimleri başarılı olursa Bask dili izole olmaktan çıkacak ve tarihe geçecektir.

Yeniden Kurma (Geri Kazanım)

Şu anda uygun bir şekilde oluşturulmuş ve incelenmiş tüm dil grupları için karşılaştırma yapmanın yolu ilk "ortak dil"i (Almanca Ursprache) varsaymaktır. Sadece kısmî karşılaştırmalar önermek hiçbir şey ifade etmez. Her dilsel olgu her şeyin bir arada tutulduğu bir sistemin parçasıdır. Bir ayrıntı gerçeğini başka bir ayrıntı gerçeğiyle karşılaştırmamalıyız çünkü bir dil sistemi başka bir sistemle karşılaştırılmalıdır. Elbette, karşılaştırmalı yöntemlerle bütün bir dili bu şekilde yeniden inşa etmek her zaman mümkün değildir. Her durumda tek bir başlangıç

dilini yeniden yapılandırmanın gerekli olduğu iddia edilemez (“karışık” diller sorunu daha sonra ele alınacaktır). Ancak karşılaştırma tamamen başarılı olduğunda orijinal dilin restorasyonu olanaklıdır.

Böyle bir yeniden yapılandırmanın değeri nedir? Yeniden yapılanmayı bilinen bir gerçeklikle karşılaştırmak neredeyse imkansızdır. Bu ancak Romen dillerinde mümkündür.

Romen dillerinin karşılaştırılmasıyla yönlendirildiğimiz ortak dil, Latincenin devamı olan dillerin birbirinden ayrıldığı sıradaki Latincenin sahip olduğu her şeyi vermemektedir. Latince hakkında sadece Romen dillerinin gösterdiklerini bilseydik o zaman örneğin “amabo”, “dicam”, “dices” gibi sözcüklerin eskiden kullanılan gelecek zaman yapılarını bilemezdik. En önemlisi de çekime dair herhangi fikrimiz olmazdı. 13. yüzyıla kadar Gallo-Romen lehçeleri özne durumunu eril nesne durumundan ayırdı, diğer Roman lehçeleri bu ayrımı bile yapmadılar. 13. yüzyılın sonundan itibaren bütün Romen dillerinde isimler sadece sayılarda değişmekteydi. Roma İmparatorluğu dağıldığında isimlerde çekim hayatta kaldı ve önemli rol oynamaya devam etti. Bu nedenle Romen dillerinin karşılaştırılması bize gerçek kanıtlarla tutarlı veriler verse de, örneğin çekim hususunda, yine de tüm dil için benzer bir malzeme sağlamaktan uzaktır. Bazı kalıntılar antik biçimleri bilen birinin ilgisine hitap ederken yalnızca karşılaştırma verilerine sahip bir dil bilimciye yabancı gözükebilir. Örneğin Latinedeki belirtme halinin karakteristik ekinin “-m” olduğu biliniirse Fransızca nazal ünlülü “rien” kelimesi eski belirtme halinin bir kalıntısı olarak görülebilir; fakat, sadece karşılaştırmayı kullanacak olan bir Romen dilleri uzmanı “rien”deki belirtme halinin antik şekli “rem”i görme

olanağından uzak kalabilir. Gördüğümüz gibi restorasyon, şüphesiz, “original ortak dil” hakkında eksik, çoğu zaman çok eksik fikir verir.

Gerçek şu ki, aynı “ortak dil”den gelişen diller yalnızca belirli eski özellikleri korumakla kalmaz, aynı zamanda aynı veya benzer yeniliklere karşı istikrarlı bir eğilim de gösterir. Sonuç olarak, ortak dilin bazı unsurları iz bırakmadan kaybolur ya da “ortak dil” gerçekten bilinmiyorsa fark edilemeyecek kadar silik izler bırakır.

Eski Latincede çok önemli bir unsur olan isimlerin çekimi bütün Romen dillerinde çok erken dönemde ortadan kalktı. Gallo-Latin ağızlarında görüldüğü gibi yok olma her dilde bağımsız olarak gerçekleşti; özne durumu ile nesne durumu arasındaki karşıtlık biçiminde çekimin bir kalıntısını koruduktan sonra 13. yüzyılın sonunda ortadan kayboldu.

Latince belirtme halinin terminal nazalı tüm Romen dillerinde ortadan kayboldu, bu nedenle Fransızca “terre”, “roi” biçimlerinde, Latince “terram”, “regem” biçimlerindeki son nazal biçime dair hiçbir iz yoktur. Bu nazal ses sadece Fransızca “rein”e dönüşen vurmalı tek heceli “rem”de korunmuştur.

Ancak derin ve çok sayıda paralel yenilik, karşılaştırmacıların bütüncül restorasyona ulaşmasını engelliyorsa, bu durum yeniden yapılanmanın temelinde doğru bir teorinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle klasik dönem Latince imlasında son “-m”nin görüldüğü sabitlik, gerçekliğe dair kesin bir fikir vermez. Bu terminal nazal zayıf bir şekilde telaffuz edilmiştir. O, en eski Latince imlada belirtilmez. Şiirdeki son “-m” sesli harf seçimini engellemez. Latince vezin kurallarına göre “terram”daki “-am” heccesi, “terra”daki “-a”da olduğu gibi sesli harften önce

ortadan kaldırılır. Romen dillerinde son “-m”nin olmaması bu sesin Latincedeki zayıflığıyla açıklanmaktadır, ancak bu klasik Latin imlasında belirtilmeye devam etmiştir.

Dahası, Romen dillerini öğrenmeyi düşünenler için Latin dilinin geri dönüşü olmayan bir şekilde kaybolan özellikleri pek ilgi çekici değildir. Onun için faydalı ve önemli olan bu dilde yeni formların oluşmasına hizmet eden unsurlardır. Yeniden yapılandırma Latinceyi önceki haline geri getirmez; hiçbir yeniden yapılandırma “ortak dili” yaşamdaki eski haline geri döndüremez. Schleicher’in Hint-Avrupa proto-dilini bu ailenin tarihsel olarak onaylanmış dilleri yardımıyla “restorasyonu” dahice bir yenilikti; ancak metnin bu yeniden yapılandırılmış dilde oluşturulması büyük bir hataydı. Karşılaştırma, dil ailesinin tarihinin temellendirilebileceği bir kıyaslama sistemi sağlar ancak bu karşılaştırma bize tüm ifade araçlarıyla gerçek dili vermez.

Ortak Ara Diller

Karşılaştırma yoluyla yeniden oluşturulmuş orijinal “ortak dil” ile fiilen onaylanmış dil arasında bir veya daha fazla ara “ortak dil” olabilir. Örneğin bir yandan Hint-Avrupa dili ile diğer yandan Romen dilleri arasında genellikle “Halk Latincesi” olarak adlandırılan büyük bir “ortak dil”, “ortak Romen dili” vardır. Benzer şekilde bir yanda Hint-Avrupa dili ile diğer yanda Gotça, Eski Yüksek Almanca, Eski İngilizce ve Eski İskandinav dilleri arasında fiilen kanıtlanmamış başka bir “ortak dil” mevcuttu. Bu dil, sistematik yeni oluşumların bütünü tarafından varsayılan “ortak Cermen dili” idi. Bu ara aşamalar araştırmaları oldukça kolaylaştırmaktadır.

Şayet, Romen dili uzmanları “ortak Cermen dili”nin bir ara

aşamasına sahip olmadan yalnızca Hint-Avrupa ön-dilinden yola çıksalardı o zaman Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce gibi Romen dillerinin dilsel gerçeklerini açıklamak son derece eksik ve çoğu zaman imkansız olurdu.

Benzer aşamaların elimizde bulunmadığı durumlarda ciddî zorluklar ortaya çıkmaktadır. Romenistler, Gallo-Romen veya İtalyan lehçeleri ile karşılaştıklarında zorluk yaşamaktadırlar. Zira ne “ortak Gallo-Romance” ne de “ortak İtalyanca” vardı. Bundan dolayı her Gallo-Romen veya İtalyan lehçesi ara bağlantılar olmaksızın doğrudan “ortak Romen dili” ile karşılaştırılmalıdır. Tabî ki Fransa’nın kuzeyindeki ağızlarda birçok ortak özellik vardır, bunlardan edebî Fransızcada karakteristik olanlar Paris ağzına dayanmaktadırlar. Ancak, Romen lehçelerinin bölünmesinden sonra bunlardan her birinin kendi özel tarihi oluşmuştur. Bu nedenle Gallo-Romen veya İtalyan lehçelerini inceleyen Romenistler her lehçenin ait olduğu türün tüm tarihini yeniden incelemek veya bir dereceye kadar iradî basitleştirmelere gitmek zorundadırlar. Bu zorluktan kurtulma girişimleri elbette oldu, özellikle Oskar Blok’un Vosges lehçeleri (Remiremont bölgesi) üzerine çalışması dikkate değerdir. Bu zorluktan kaçınmak için ne kadar maharet kullanılırsa kullanılsın bundan tamamen kaçınmak mümkün değildir.

Ara ortak diller olduğunda gerçekleri açıklamak çok daha kolaydır. Ancak bunlardan tam olarak yararlanmak her zaman mümkün değildir. Hint-Avrupa ve Latince arasında iki birlik dönemi olduğu bilinmektedir: “İtalo-Keltçe” ve “İtalikçe” (İtalikçe daha sonra Latince ve Osco-Umbrian’a bölündü). Ama İtalyan-Kelt birliği dönemi pek bir şey barındırmaz çünkü bu dönem niceliksel ve niteliksel yenilikler üretecek kadar uzun

kaybolmadı, insanlar uzun süre ana dillerini konuşmaya devam ettiler. Güney Fransa'daki kazılarda ortaya çıkarılan bir atölyede çalışan Galya çömlekçilerinin Galyaca konuştukları ortaya çıktı. Konuşmalarının gramer yapısı Galyaca idi, rakamlar Galyaca idi ama uygarlıkla ilgili her şey örneğin özel adlar, üretilen kap kacakların adları artık Galyaca değildi.⁷ Halkı dilini değiştirmeye sevk eden şey üstün bir medeniyetin prestijidir.

Bu üstünlük mutlaka maddî nitelikte olmak zorunda değildir. Belirli bir dönem ve bölgenin ihtiyaçlarına özel olarak uyarlanmış bir sosyal organizasyondan da oluşabilir. "Ortak Hint-Avrupa" dilini konuşan bir ulusun komşularınıninkinden daha üstün maddî olanaklara sahip olduğuna, örneğin tarımda veya metalurjide daha gelişmiş olduğuna inanmak için hiçbir neden yoktur. Eski Hint-Avrupa halklarını karakterize eden şey onların toplumsal örgütlenme anlayışları ve aristokrasilerinin inisiyatif gücüdür. Hint-Avrupalıların kamu örgütlenmesi merkezî bir güce sahip değildi. Her büyük ailenin reisi onun mutlak efendisiydi. Her kabilenin lideri diğerlerinden bağımsızdı. En fazla geçici ve istikrarsız federasyonlar vardı. Hint-Avrupa dillerini konuşan antik etnik gruplar her yerde özerk kabileler halinde yaşıyordu. Bu kabileler tüm gücün aile babasının (pater families) elinde olduğu ailelerden oluşmaktaydı. Her Yunan şehri, Galya veya Cermen toplulukları gibi küçük, bağımsız bir devletti. Bir lider, girişimci insanları çevresinde birleştirmeyi başardığında bağımsız yaşamının mümkün olduğu yerlere giderdi. Eski Yunanlıların Akdeniz kıyılarını kolonizasyonu ve Vikinglerin İzlanda, İngiltere, Normandiya ve hatta Sicilya'yı kolonileştirmesi (kesin bir gerçeklik duygusuna sahip olan S. Bugge bu iki

7 Bkz. Joseph Vendryes, "Bulletin de la Société de linguistique", XXV, s. 39.

hareketi birbirine daha da yakınlaştırmıştır) bağımsızlık ve macera arzusunun parlayan örnekleridirler. Hint-Avrupa halkı bu nedenle uzun bir süre birlik duygusunu koruyan küçük gruplardan oluştu ve Hint-Avrupa dünyasının genel birliği dağıldığında kendi birliklerine de sahip olan aynı türden yeni milletler oluştu. Örneğin Asya'da, yerli adı *ārya* olan Hint-İran grubu geniş çapta yayıldı. Bu grup 13. yüzyılda Kapadokya'ya girdi ve Asur-Babililerle Media'da karşılaştı. "Aryan" halkı fetihlerini İran platosunun ötesine, Hindistan'a, Karadeniz'in güney kıyılarına ve Doğu'ya, Çin sınırına, milattan hemen sonrasına ait Sogdca metinlerin yakın zamanda bulunduğu Çin Seddi'nin yakınlara kadar götürdü.

Haliyle, Hint-Avrupa halkları Asya'nın uç sınırlarından Avrupa'nın uç sınırlarına kadar kendi toplumsal sistemlerini ve dillerini yayararak eski etnik ve dilsel birlik duygularını yitirdiler. İşgal altındaki bölgelerde ortaya çıkan yeni etnik gruplar da eski birliklerini kaybettiler. Aryan dünyası, Germen dünyası ve Kelt dünyası, tıpkı Hint-Avrupa dünyası gibi dağıldı. Ortak dilin yerel lehçeleri yok etme eğiliminde olduğu, her ülkenin kendi "ortak diline" sahip olduğu modern dünyaya bu şekilde gelindi. Burada, nihaî olarak tahammül edemeyecekleri yeni bir durum söz konusudur: Temelde maddî ve entelektüel uygarlığın birlik olduğu bir zamanda, günümüzün coğrafyasında "ortak dillerin" çoğalması bir anormalliktir.

Geçmişin büyük "ortak dilleri"nin her biri kuşkusuz belirli bir kültür türünü ifade etmekteydi. Bu nedenle dünya dillerinin çoğu sınırlı sayıda "ortak dil"e dayanmaktadır. Farklı karşılaştırmalı gramerler oluşturulmadığı sürece hiçbir şey kesinlikle doğrulanamaz. Ama şimdiden, özellikle Afrika'nın tüm Zenci

dillerinin aynı orijinal dile dayandığı varsayılmaktadır. Dil alanlarını kültür alanlarıyla kesin, sürekli ve düzenli bir ilişki içine yerleştirmek tehlikeli olacaktır. Ama bir bağlantı kesindir. Ve gelecekte, ortak dilleri kültür alanlarıyla birleştirmek insan bilimlerinin görevlerinden biri olacaktır. Bazı karakteristik ilişkiler şimdiden görülmektedir.

III. KANITLAR

Antik ortak bir dilin varlığını tespit etmek için bu dilin belirli özelliklerini, bunlar tamamen ortadan kalkmadığından, karşılaştırılan dillerde aramak gerekmektedir. Bunun için dilin çeşitli öğelerinin nasıl işlediğini araştırmak gerekir, zira bunlar eşit oranda ve aynı yolla korunmazlar. Her dilin bir-biriyle belirli şekillerde bağlantılı, ancak büyük ölçüde birbirinden bağımsız olarak değişebilen üç farklı sistemi vardır: Biçimbilim, sesbilim ve kelime bilgisi.

Biçimbilim, yani sözcüklerin cümleler oluşturmak üzere değiştirildiği ve gruplandırıldığı süreçler dizisi, dilin en istikrarlı yanısıdır. Ancak burada genel süreçler ile formların özel ayrıntılarını birbirinden ayırmak gerekir.

Genel olarak ele alındığında morfolojik tipler çok farklı değildir. Temel fark, bazı dillerde kelimeler ve kelimelerin çeşitli kullanımları arasındaki ilişkiler, kelimelerin kendilerinin aldığı özel biçimlerle saptanırken; diğer dillerde ilişkiler ve kullanımlar ek öğeler, parçacıklar veya yardımcı kelimeler ve söz dizimine göre saptanmasıdır. İlk grupta çekim mevcuttur. Ancak bu ayırım mutlak değildir. Çeşitli süreçlerin farklı miktarlarda karışimleri söz konusudur.

Her ne kadar bazı tiplerden oluşan kullanımlar genellikle çok uzun bir süre korunsun ve tip bir bütün olarak ortadan kalkma eğilimindeyken bile iz bıraksa da bu genel tiplerden “genetik

ilişki”yi kanıtlamak için hiç yararlanılamaz. Çünkü, Hint-Avrupa dillerinin tarihinden görüldüğü gibi, zaman içinde türün az ya da çok tamamen yok olma eğiliminde olduğu sık görülür.

Ortak Hint-Avrupa dili “bükümlü” olarak adlandırılan türün en üst düzeyde temsil etmekteydi. Kelimelerin tüm işlevleri, kelimeler arasındaki tüm bağlantılar, kelimelerin iç formlarındaki farklılıklarla ifade edilirdi. “Ortak Hint-Avrupa” dilinin bu özelliği Sanskritçede özellikle iyi korunmuştur: “Ben ...(y)Im” – “âsmi”; “onlar ...dİrlAr” – “sânti”; “o idi” – “âsa” vb. “Baba” kelimesi özne ise “pitâ”, direkt nesne olursa “pitâram, bir ismi tamamladığı durumlarda “pitûh” şeklini alır. Görüldüğü gibi aynı kelimenin biçimleri arasında büyük farklar vardır ve bu farklar sayesinde kelimenin cümledeki rolü belirlenmektedir. En çok değişen Hint-Avrupa grubunun dilleri bile bu eski türün bazı özelliklerini hâlâ korumaktadır. Örneğin Fransızcada isim değiştirilemez hale gelmiştir (çoğul “-s”si sadece yazıda mevcuttur) ama fiil hâlâ çok önemli çekime sahiptir: “aim” ve “aimez”, “j’aimais” ve “nous” arasında, özellikle de “je veux”, “nous voulons”, “je voudrais” vd. arasındaki ayrım karakteristiktir. Bununla birlikte modern Fransızcanın genel yapısı Hint-Avrupa dillerinin yapısından tamamen farklıdır. İngilizcenin yapısı daha da farklıdır. Roman dilleri, Cermen dillerinin çoğunluğu ve İran dilleri bugün artık gerçekten “çekimli” adını hak etmemektedirler. Ve en muhafazakar Hint-Avrupa dilleri bile Ortak Hint-Avrupa dillerinden tamamen farklı bir türe sahiptir. Bugün konuşulan çeşitli Hint-Avrupa dillerinin yapıları, Ortak Hint-Avrupa dillerinin yapısından çok farklıdır ve dahası kendi aralarında da

önemli farklılıklara sahiptirler. Bu nedenle bir dil, gramer yapısının genel özelliklerine dayanarak Hint-Avrupa dil ailesine dahil edilemez.

Ortak Hint-Avrupa dili son eki kullandı, kelimenin anlamını ifade eden kısmına eklenen gramer unsurları her zaman ondan sonra yer aldı. Dolayısıyla sözcüğün bu şekildeki biçiminin iyi korunduğu Latinceye yalın ve belirtme hallerinin çoğul takısı “-ēs” ve ilgi halinin çoğul takısı “-um”un ayırt edici özellikleri “patr-”den sonra gelmektedir: “patr-ēs” (babalar), “patr-um” (babaların). Öte yandan Fransızca önek eğilimli bir dildir. Latince “amō”, “amās”, “amat” biçimlerini onların eklerine göre ayırır. Fransızca “j’aime”, “tu aimes” (tamamen grafiksel “-s” ile), “il aimei”yi, geleneksel dil bilgisinde “zamir” olarak adlandırılan ancak bağımsız bir varlığı olmayan, günümüzde mevcut olup sadece kelimenin önünde duran tamamen dilbilgisel işaretler olan “je”, “tu”, “il” öğelerine göre ayırt eder. Bu bağlamda Fransız dili Hint-Avrupa dilinden farklıdır.

Dolayısıyla, dilsel ilişkiler kurmak birkaç yüzyıl içinde tamamen değişmeye tabi olan ve ayrıca çok sayıda varyasyona sahip olmayan bu tür genel yapı özellikleriyle mümkün değildir. Birisi çıkıp “liber Petri” veya “Petri liber” ifadesindeki (her ikisi de mümkündür) ilişkiyi, “Peter” ile “kitap” arasındaki ilişkinin Petri özel isim şeklinde ifade edildiği (Yalın hali “Petrus”, Belirtme hali “Petrum”) Latin dilini, bir isim ile onun tamamlayıcısı arasındaki ilişkinin “de” tümlecinden önceki edat ve “de Pierre” kombinasyonunun yeriyile ifade edilen Fransız diliyle karşılaştırsaydı bu dillerde sözcükler arasındaki dilbilgisel ilişkileri ifade etme biçimlerinde elbette ortak hiçbir şey bulamazdı.

Bir “ortak dil” ile sonraki bir dil arasındaki sürekliliği kesin

olarak kuran şey morfolojinin özel ifade süreçleridir.

Örneğin, iki isim arasındaki bağımlılık ilişkisinin Fransızca-da “de” gibi öne yerleştirilen veya İngilizcede “-s” gibi arkaya yerleştirilen bir parçacıkla ifade edilmesi nadir değildir. Ancak bu ilgeçin “de” veya “-s” formuna sahip olması karakteristik-tir. Çünkü bu atama gelenek tarafından tayin edilmemiş olsaydı bu gramer bağıntısı başka herhangi bir ses kompleksi ile ifade edilebilirdi. Dolayısıyla tümlecin önüne yerleştirilen “de” ile bağıntının gösterilmesi Fransızcanın ayırt edici bir özelliğidir. İngiliz dilinin karakteristik özelliği ise aynı gramer ilişkilerini tümleçten sonra gelen “-s”nin göstermesidir. Bir Fransız lehçesinde “de” kullanımının veya bir İngiliz lehçesinde “-s” kullanımının bu lehçeler Fransız veya İngiliz lehçeleri iken de ortadan kalkabileceğini eklemek gerekir. Sadece pozitif olguların kesin bir değeri vardır.

Bu türden tekil gerçekler genellikle sabittir. Telaffuz ve kelime dağarcığı değişse de bu özellikler korunur. Bu nedenle kuzey Fransa'nın modern ağızlarında sözcüklerin yerel telaffuzları Ortak Fransızca biçimlere uyacak şekilde değiştirilmekte, kelimeler yenilenmektedir ve genel olarak lehçe konuşurları Ortak Fransızca kullanımın izinden gitmeye çalışmaktadırlar. Yerel morfolojik özellikler daha uzun süre korunmaktadır. Örneğin “i” ve “a” zamirlerinin yardımıyla gerçekleştirilen erillik ve dişillik ayrımı; ortak Fransızcada “il dit”, “elle dit”e tekabül eden “i dit”, “a dit”. Bu küçük özellikler çocukluktan öğrenilir ve alışkanlık haline gelerek bilinçsizce kullanılır, her şey değişse de bunlar varlıklarını sürdürürler.

Bu nedenle çok sayıda kendine özgü belirli özelliklere sahip zengin ve karmaşık bir morfolojiye sahip bir dilin aile bağlarını

tespit etmek, zayıf morfolojiye sahip ve kelime düzeni gibi genel tekniklerden yoksun bir dile kıyasla çok daha kolaydır. Bir dilin Hint-Avrupa dil ailesine ait olup olmadığını tespit etmek çok emek gerektirmez. Daha önce bilinmeyen bir Hint-Avrupa dili nerede keşfedilirse edilsin (en son örnekler “Tohar”ve “Hitit” dilleridir) eserlerin de yorumlanması ve çözümlenmesiyle bu dillerin Hint-Avrupa özellikleri kendini belli eder. Çince veya Annam gibi Uzak Doğu dilleri tam aksine neredeyse hiçbir morfolojik özellik taşımazlar. Bu nedenle bir dilin akraba dillerini bulmaya çalışırken dil bilimcinin yaslanacağı hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla son biçimleri Çince, Tibetçe vb. olan ortak bir dilin restorasyonunda neredeyse aşılmaz zorluklarla karşılaşılır.

İki dilde çakışan olgular ne kadar özgünse çakışmanın kendisi bir o kadar ikna edici olur. Bu nedenle, “ortak bir dil”i tespit etmeye her şeyden çok “istisnalar” yardımcı olur.

Fransızca “il est”, “ils sont”, “je fus” göstergelerinin Latince “est”, “sunt” ve “fuit”ye karşılık gelmesi Fransızcanın Latince’den alınan yeni bir biçim olduğunu kanıtlar. “je veux”, “nous voulons”, “uolō’li je voulos”, “uolumus”, “uoluī” tipinin veya “je dis”, “nous disons”, “dit’li dīcō”, “dīcimus”, “dictus” türünden uyumlar bunu doğrulamaktadır. Haliyle “düzensiz” fiiller birçok ek kanıt sağlamaktadır.

Sıfatlar da bu akrabalığı kanıtlamaktadır. Burada aslında, cinsiyete bağlı olmadığına eril ve dişil arasındaki ayrımın kullanımının keyfiliğine tanık olmaktadır. Bu anlamsız ayrım, Latince’de olduğu gibi Fransızca’da da mevcuttur; örneğin Fransızca “veston neuf” (yeni ceket) ve “veste neuve” (yeni mont) Latince “nouus” ve “noua”ya karşılık gelir. Bazı formlardan anlaşılacağı üzere (“la” harf-i tarifi ve “ma”, “ta”, “sa” iyelik sıfatları)

Latince olduğu gibi Fransızca da dişlilik bazen “a” göstergesi aracılığıyla verilmiştir.

Bu nedenle bir dilde ne kadar anlamsız gramer kategorileri ve “düzensiz” biçimler varsa bir dil bilimci için diller arasındaki ilişkileri ispat etmek ve bir “ortak dil”i yeniden kurmak o kadar kolay olur.

Kökensel ortaklık her zaman muhafaza edilen basit ve saf biçimler aracılığıyla tanınmaz, o genellikle farklı yenilikler üzerinden tespit edilir. Haliyle, Hint-Avrupa dili her yerde ortadan kalkma eğiliminde olan karmaşık bir biçimin bir tür sözlü çekimlerine sahipti; onun orijinal hali bir dilden diğerine değişen yeniliklerden anlaşılabilir. Örneğin Hint-Avrupa dillerinde “*eiti” (o gidiyor), “*iḡenti” veya * iḡenti”, “*iḡonti” veya “*iḡonti”⁸ (onlar geliyorlar) şeklinde şimdiki zaman biçimleri mevcuttu. Onlar Sanskritçede “éti”, “yánti” olarak korundu. Attik Yunancası biraz değişmiş olsa da bunlara sahipti: “eisi”, “iāsi”. Latince daha fazla değiştiler: “it”, “eunt”. Eski Litvanca tekil “eiti”ye sahiptir. Bütün bu biçimler çok tekildi, bu nedenle, modern Litvanca, “eiti”yi standart türün yeni bir oluşumu olan “- eina” ile değiştirdi. 9. yüzyıldan itibaren Slav dilinde (ilk tercümanlar arasında) идетъ (gidiyor) идѣтъ (onlar gidiyorlar) kullanılmaktadır. Litvanca “einu” yeni biçimleri ve Slavca “идѣ” (ido) ken-dilerince ortadan kaldırılan orijinal formu yansıtmaktadır.

Alıntılanan örnekteki orijinal form belirli diller tarafından korunduğundan diğer dillerdeki yeni oluşumlar hemen anlam kazanmaktadır. Ancak orijinal formun hiçbir yerde korunmadığı da olmaktadır. O zaman sadece karşılaştırılan formların

8 Rusça çevirideki “i” göstergesi İngilizce çeviride “y” ile karşılanmıştır, (ç.n.).

detaylarındaki uyum yokluğu bize geçmişte bir zaman var olup daha sonra ortadan kaybolan özel bir formun var olduğunu düşündürebilir. Hiç şüphesiz Hint-Avrupa dilinde şimdiki zamanın 3. tekil şahış biçimi “*meləti”, “*moləti” (öğütüyor) ve bunun çoğul şekilleri “*m^olenti”, “m^olonti” (öğütüyorlar) mevcuttu. Kullanımı zor bu çekim her yerde ortadan kayboldu. Bununla birlikte onun kadim varlığı Slavcadaki “мслють”, Litvancadaki “malu”, Gotçadaki “malip”, İrlandadaki “melid” biçimleriyle; Britanya'nın Kelt dillerinde vb. kök sesli harfin (mal-) farklı çeşidiyle doğrulanmaktadır. Burada yer alan Hint-Avrupa formları hiçbir yerde korunmamıştır, bunları ancak Hint-Avrupa sistemi hakkında sahip olduğumuz bilgilerden ve tarihsel olarak bilinen diller arasında gözlemlenen farklılıklardan yola çıkarak yeniden yapılandırmak mümkündür.

Bireysel olguların gözlemi bizi morfolojinin tamamını inceleme ihtiyacından alıkoymaz. Her türlü dilbilgisel yapı bütüncül bir sistem oluşturur. Bu nedenle mevcut tüm uyum kümelerine dayanarak “ortak dil” sistemini mümkün olduğunca yeniden yapılandırmak gerekir. Bu yapıldıktan sonra ilk dilin dönüştürüldüğü dillerin morfolojik sistemlerinin (daha önce görüldüğü gibi genellikle tamamen farklı olan) orijinal dilden ne tür farklılıklar içerdiğini izlemek gerekir. Bazı özellikler ispatın belirleyici araçlarıdır. Nihai ispatlar ancak bir morfolojik sistemle diğer bir morfolojik sistem karşılaştırıldıktan ve ilk sistemden sonraki sistemlere geçişin nasıl mümkün olduğu görüldükten sonra kurulabilir.

Bununla beraber eski sistemin genel özelliklerinin uzun süre korunduğu sıklıkla görülmektedir. Bundan dolayı, kelimenin her biçiminin sözdizimsel işlevin göstergesini içerdiği ortak

Hint-Avrupa dilinde isim fiilden açıkça ayırt edilmiştir. Haliyle, tüm Hint-Avrupa dillerinde isim ile fiil arasındaki açık ayırım hâlâ korunmaktadır.

Fonetik Sistem

Sesbilim aynı zamanda eski bir sistemi yeni sistemlerle ilişkilendirmeyi de içerir çünkü tüm bu sistemler birbirinden oldukça farklı olabilir.

Bu sistemler arasındaki farklar keyfî değildir. İki dil arasında ortak dilden gelen düzenli uyumlar bulmak çoğu zaman mümkün değilse o zaman ortak dil ile bu dillerin her biri arasındaki uyumlar açıkça ve kesin olarak formüle edilebilen yasalara uyarak incelenir.

Cermen dilindeki “f”, “b”, “χ” (daha sonra h’yi veren) Hint-Avrupa dillerinde “p”, “t”, “k”ye, belirli koşullar altında da “b”, “d”, “z”ye karşılık gelir. Cermen dillerindeki “p”, “t”, “k” Hint-Avrupa dillerindeki “b”, “d”, “g”ye tekabül etmektedir; Cermen dillerinde “d”, “b”, “g” Hint-Avrupa dillerinde “bh”, “dh”, “gh” ile karşılanmaktadır (intervokal konumunda ise “b”, “d”, “z” ile). Cermen dilindeki bu düzenli uyum sisteminin “ünsüz değişimi” veya “Grimm yasası” denir (Bu uyumların çoğu Rask tarafından Grimm’den biraz önce fark edildi, ancak yasa Grimm tarafından formüle edildi). İlk “Ortak dil” ile ondan gelişen diller arasındaki uyumların düzenliliği telaffuzdaki değişikliklerin bazı kelimeleri veya formları tek başına etkilemediği zayıflığını ortaya koymaktadır.

Karşılaştırmalı tarihsel yöntem, ilk dil ile ondan gelişen diller arasında düzenli benzerlikler kurmaya izin verirken; aynı ortak dili sürdüren farklı diller arasında uyumlar kurulmasına

izin vermez. Hint-Avrupa dilinde başlangıç “p”si Yunanca ve Sanskritçe “p”, Gotça “f” (Yunanca patēr, Sanskritçe pitā, Gotça fadar “baba”) ile temsil edilmektedir. Hint-Avrupa dilindeki “o”dan önceki başlangıç “k”sı Yunanca “p” ile, Sanskritçe “k” ve Gotça “hw” ile (Yunanca “póteros”, Sanskritçe “kataráh, Gotça “hwaþar” (ikisinden hangisi) temsil edildiği görülebilir.

Aşağıdakiler gerçekte gözlemlenen uyumlardır:

Yunanca p = Sanskritçe p = Gotça f

Yunanca p = Sanskritçe k = Gotça hw

Bu uyumlar gerçekte yalnızca onları açıklamak için inşa edilen bir Ortak Hint-Avrupa biçimiyle karşılaştırıldığında anlaşılabilir olmaktadır.

Aynı aileden diller karşılaştırılırken biçimlerin benzerliği değil yalnızca istisnâ uyum kalıpları dikkate alınır. Yukarıda da belirtildiği üzere Ermenice “erku” (iki) eski Hint-Avrupa dilindeki “*dwō” veya “*duwō”ya tekabül etmektedir. Böyle bir eşdeğerlik ilk bakışta mantıklı görünmemektedir. Ancak Ermenice “erk-”in Hint-Avrupa dillerinde “dw-”ye karşılık geldiğine dair genel bir kural bulunmaktadır. Buna iki durumda daha rastlanmaktadır: Hint-Avrupa dillinde “*dwei” (korkmak) kökü mevcuttu ve bunlar Homeros’un dilinde, “*dedwoa” (deidō şeklinde yazılan), “dedwoik”e (deidoike şeklinde yazılan) “ben korkuyorum” şeklinde yaygın olarak fiil biçiminde veya “*dweos” (deos şeklinde yazılan) “korku” şeklinde isim olarak kullanılmıştır. Bu Yunanca biçimler Ermenice “erkiwl” (korku), “erkeay” (korkuyorum)’a tekabül etmektedir. Eski sıfat “*dwāro-” (uzun) Yunancada korunmuştur. Fakat Ermenicede aynı anlama gelen “erkar” sıfatı bulunmaktadır. Bu nedenle bizim kuralımız üç açık denkleme dayanmaktadır. Hint-Avrupa dilinde “*dw-”,

“*duw-” ile başlayan kelimelerin sayısının son derece sınırlı olduğunu hesaba katarsak bu üç denklemin bir arada bulunması açıkça ikna edicidir.

Bu uyum açıklanabilecek niteliktedir. Zira, “w”nin ardından gelen bir grup diş ünlüzlü Ermenicede artdamaksıllaşmaktadır. Örneğin “tw-”, “k’-” ile karşılaşılır. Ermenicede “seni” anlamına gelen «k’o» Yunancanın Attik lehçesinde “se”ye tekabül etmektedir. Benzeri “twe” (buradan Attikçe “se”) gibi Yunan biçimleri karşısında “k’o”da (sizin) olduğu gibi, “k’” ile temsil edilir. Bu durumda sessiz “k” hem Ermenice hem de Cermen dilinde eski sesli duraklardan sessiz duraklara geçişte ortaya çıkmaktadır (“d” – “t”’ye; “g” – “k”ye dönüşmektedir). “k’nin önünde belirten düzğün “g” eski sesli “d”nin bir yansımasıdır.⁹ Bu “g” sırayla prorez ünlü “e”nin oluşumuna neden olmuştur ve “erku” bu şekilde oluşmuştur. Bu ses zaten kelimenin ortasında olsaydı ilk “r” gelişmezdi (Karş.: krkin (çift) <*kirkin veya *kurkin). Yani Ermenice “erk”in eski “*dw-” ile garip uyumu tamamen Ermenicenin yapısından kaynaklanmaktadır. Bu şekilde açıklamayan bir uyum şüphe uyandıracaktır.

Uzun açık denklemler dizisine sahip olduğumuz ve sonuç olarak aynı aileye aîliği söz konusu olmayan dil gruplarında Ermenice “erk” gibi şaşırtıcı karşılıkları grubun diğer dillerinden “*dw-”, “*duw-” karşısında kullanabilir ve bu ilk bakışta oldukça tuhaf görünse de Ermenice “erk(i)-” Latince “bi-”ye karşılık koyabiliriz. Bir dil ailesi kurmaya başlamak için bu tür yazışmalardan yararlanılamayacağını söylemeye gerek yoktur. Açıklaması kolay olan uyumlardan başlamak gerekir.

⁹ Detaylı bilgi için bkz.: M. Grammont, *Mémoires de la Société de linguistique*, cilt XX, s. 252

Uyumların düzenliliği gelişim özgünlüklerini dışlamaz. Bir cümlede kelimeler farklı konumlarda ve farklı koşullarda bulunabilmektedir. Gelişimin düzenliliği, genellikle, cümledeki konuma göre değişenler arasında orta bir formun sabitlenmesinden gelir. Ancak daha hızlı ve dikkatsizce telaffuz edilen formların yaygın hale geldiği ve yardımcı kelimelerin gelişiminin özgünlüğümü gösteren özel durumlar bulunmaktadır: Eski Yüksek Almancadaki “hiu tagu” > “hiutu” (bu gün) (modern Almancada “heute”) türünden bir indirgeme bu genel kategoriye dahil değildir.

Genel formüllere indirgenemeyen olgular, tarihi bilinen ve kesin uyum kuralları olan bir dilde zorluk oluşturmaz. Tarihi kesin olarak belirlenmemiş bir dilde, bu kadar nomr dışı olguların kullanılamayacağını ve bunların geçici uygunluklar olduğunu belirtmeye gerek yoktur.

Söz Varlığı

Söz varlığı bir dildeki en istikrarsız unsurdur. Kelimeler çok çeşitli nedenlerle ortadan kaybolabilir ve yerlerini yeni kelimelere bırakabilirler. Ayrıca yerel kelime dağarcığına eskilerinden çok daha fazla sayıda yeni kelime eklenebilir. Bu yolla İngilizcenin Cermen söz varlığının üzerine, Cermen kökenli sözcükler kadar dikkate değer Latince ve Fransızca öğeler eklenmiştir. Hatta tüm söz varlığının morfolojinin bağlı olduğu gruptan farklı bir gruba ait olduğu durumlar da görülür. Çingene Ermenicesi tamamen Ermenice bir morfoloji ve fonolojiye sahiptir, ancak kelime dağarcığı tamamen Çingeneceye aittir.

Sözcükler korunduklarında bile anlamlarını o kadar güçlü bir şekilde değiştirmeye yatkındırlar ki antik biçimlerine rağmen

bunlar esasen yeni kelimeler haline gelirler. Hint-Avrupa dilinde aile reisi için kullanılan “*pəter-” sözcüğü Fransızcada “père” olarak korunmuştur. Ancak “*pəter” kelimesi Hint-Avrupa dilinde sosyal bir işleve sahipti ve ailenin en önemli reisi olarak ilahî bir konumla tanımlanabilirdi. Fransızca kelime, Latince “genitor”da olduğu gibi, giderek artan bir şekilde “ebeveyn”, hatta erkek (tavşanın erkeğine “père” demektedirler) anlamında kullanılmaya başlandı. Bu nedenle, Fransızca “père” kelimesi Hint-Avrupa dilindeki kelimenin devamıdır, ancak anlam bakımından ondan farklı olmasından dolayı yeni bir kelimedir.

Söz varlığındaki bu sık görülen istikrarsızlığa rağmen yine de dilleri karşılaştırırken ilk göze çarpan şey söz varlığı uyumlarıdır. Ya söz konusu diller iyi bilinmediği ve yalnızca söz varlığı hakkında bilgi sahibi olduğu için ya da Uzak Doğu’daki gibi çok basit bir grameri olan diller meselesi olduğu için ya da hayatta kalan morfolojik sistemlerin, varsayılan birlik döneminden sonra, oldukça geç kurulmuş olması nedeniyle çoğu zaman sadece kelime hazinesinden yararlanır. Bu nedenle, kelime dağarcığındaki bir uyumun nasıl kanıtlanabileceğini incelemek çok önemlidir.

Yukarıda, geçerli etimolojik karşılaştırmaların asla fonolojik formdaki benzerliklere göre yapılmadığı, sadece uyum kurallarına göre yapıldığı belirtilmişti. Ermenice iki anlamındaki “erku”yu Rusça “два” (iki) ile ilişkilendirebiliyorsanız bunun nedeni iki formun birbirine benzemesi değildir. Fonolojik formların ortak hiçbir yanı yoktur. Uyum kuralları karşılaştırmaya izin verdiği için Hint-Avrupa dilindeki “ō” Slavyancada “a”ya, Ermenicede “u”ya karşılık gelmektedir. Hint-Avrupa dilindeki

“duw-” da Rusçada “dv-” (дв-)’a ve Ermenice “erk-”e tekabül etmektedir.

Her hangi bir durumla açıklanamayacak uyum düzensizlikleri ya başka dillerden bir ödünç almayı ya da etimolojinin önemsizmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Eski Latince ses kombinasyonu “ca-”, campum > champ, carrum > char, ca-ballum > cheval, carum > cher vb. değişimlerinde görülen Fransızca “cha-, “che-”, - “chè-” ile temsil edilmektedir. Şayet biz “campum” karşısında “camp”a sahipsek bunun nedeni bu kelimenin eski Fransızca geleneğine ait olmamasıdır; gerçekte sözcük İtalyancadan geçmiştir ve ne zaman ve hangi nedenle ödünç alındığı da bilinmektedir. Almanca “b-” Latincedeki başlangıç “f-”sine karşılık gelebilir. Örneğin, Latince “flōs”, “flōris”; Almancada “blume” sözcükleri mevcuttur. Dolayısıyla Almanca “feuer”in Fransızca “feu” ile ilgisi yoktur. Ayrıca “feu” ile “feuer” arasındaki benzerlik olmadığını görmek için Fransızca “feu”nun diğer Romen dillerinde karşılığı olan kelimeleri, örneğin İtalyanca “fuoco”, İspanyolca “fuego”yu hatırlamak yeterlidir. Bu nedenle ödünçlemelerden kaçınarak kelime karşılaştırmaları yalnızca düzenli ses uyumları temelinde yapılmalıdır.

Ne yazık ki neyin yerli ve neyin ödünçleme olduğunu önceden belirlemek zordur. Fiiller ve sıfatlar genellikle isimlerden daha yerlidir. “vivre” (yaşamak) ve “mourir” (ölmek), “venir” (gelmek) ve “dormir” (uyumak) gibi modern Fransızca fiiller, tıpkı “vif” (canlı), “vieux” (eski), “neuf” (yeni) sıfatlarında olduğu gibi hâlâ Hint-Avrupa sözcüklerine dayanmaktadırlar. Ancak Almanca güçlü çekime sahip “schreiben” fiili Latince “scribere”den ödünçlemedir. Öte yandan, “pied” (ayak), “chien” (köpek), “veuve” (dul) vb. birçok Fransızca sözcük Hint-Avrupa

kökenlidir. Bir sözcüğün ödünçleme olma riski her zaman mevcuttur. Açıklamaya gereksinim duyan bütün sözcükleri yerli olarak kabul etmeye kendini koşullamış klasik veya modern bir etimolog çoğu zaman hata yapma riskiyle karşı karşıyadır.

Mesele, “ortak dile” gerçekten geri dönmek olduğunda bir dilin her yönüyle tanımlanmış bir sözcüğünü yeniden kurmak ve küçük kök ögeleri karşılaştırmakla yetinmemekle ilgilidir. Ve hata riskleri büyük olduğundan gözlemlenen uyumların tesadüfi olmadığından kesin olarak emin olmak gerekir.

Prensipte olmasa da aslında üzerinde anlaşmaya varılan ilk nokta, bir etimoloji ancak fonolojik uyum kurallarının tam olarak uygulanması durumunda veya bir farklılığın kabul edilmesi durumunda, bu farklılık titizlikle tanımlanmış özel durumlarla açıklanır, geçerlidir.

Birbirine karşılık gelen fonolojik ögelerin sayısı ne kadar fazlaysa uyumların tesadüfi olma riski o kadar az olur.

Sanskritçede “dul” kelimesinin “vidhāvā”, Slavcada “вѣдова (vídova)”, eski Rusçada “widdewü”, Gotçada “widuwo”, İrlandacada “fedb” ve Latince “uidua” olması elbette tesadüf değildir. Çünkü, İrlandaca “f-” ve Latince “-u” (ünsüz) Sanskritçedeki başlangıç “v” sine karşılık gelmektedir. Zira, “w”, “i”, “dh”, “i” seslerinin veya onların karşılıklarının bu sırayla uyumu tesadüf olamaz. Bir yanda Sanskritçe, Slavca ve Eski Prusça biçimleri ile; diğer yanda Cermen, İrlanda dilleri ve tabii ki Latince arasında bir fark olduğu doğrudur. Brinci grup dillerde “dh” ve “w” arasında “e” (veya o) ünlüsü bulunurken diğer dillerde bu ünlü bulunmaz. Bu farklılık Hint-Avrupa dilinden bilinen ses değişimlerine bağlı olduğu için bir zorluğa neden olmaz.

Ancak, birbirine tam olarak karşılık gelen dört fonolojik

ögeyi bu şekilde karşılaştırmak yerine yalnızca üçünü karşılaştırsak, kanıt daha az geçerli olur, yalnızca iki uyumlu öge kullanırsak kanıt zayıflar, tek bir ögeyi kullanmamız durumunda neredeyse kanıt yok olur. Bu nedenle, küçük kök ögelerle çalışan ve hatta sık sık kökleri analiz ederek köklerin parçalarından fazlasını karşılaştırmayan dil bilimciler daha baştan aradıkları kanıttan kendilerini yoksun bırakırlar. Belirli boyutlara sahip tüm kelimelerin yakınlaşması güvenilirlik arz eder. Yalnızca bir veya iki kök ünsüze dayanan karşılaştırmalar özel durumlarla desteklenmiyorsa kanıtlayıcı bir değere sahip değildir.

Anlam uyuşması, fonolojik formdaki uyuşma kadar (uyum kurallarına göre) tam ve kesin olmalıdır. Bu, anlamların fonolojik ögelerden daha fazla örtüşmesi gerektiği anlamına gelmez; sadece anlam farklılıkları, eğer varsa, muğlak ve genel olasılıklarla değil, özel durumlarla açıklanmalıdır. Fransızca “ouaille”nin Latince “ouicula” (koyun)’ya dayandığı gerçeği bu kelimenin modern Fransızcadada belirli bir rahibin “manevî oğlu” anlamına gelmesi nedeniyle güvenilirliğini kaybetmez. Bu kelimeler arasındaki alaka bir temele oturmaktadır çünkü bir Hıristiyan kilisesinin cemaatinin genellikle bu kilisenin papazının güdümündeki bir sürüye benzetildiği bilinmektedir. Ayrıca yerel Fransız lehçelerinde “koyun” anlamındaki “ouaille” kelimesinin korunması da etimolojinin doğruluğunu kanıtlamaktadır.

Hint-Avrupa kökenli sözcüklerin çeşitli çekimlere sahip olması etimolojik yapılar için kesin tasdikler sağlar. Örneğin, “koyun” veya “koç” anlamına gelen bir kelimeyi ele alalım (Hint-Avrupa dilinde erkek ve dişiler için ayrı bir adlandırma yoktu): Sanskritçe “áviḥ”, Yunanca “óis” (Homer’de böyle), Latince “ouisi”, Litvanca “avis” şekillerini görürüz. Bütün bu

dillerde hem anlam hem de biçimdeki mutlak uyum mükemmeldir. Fonolojik biçimi ve anlamı çok iyi tanımlanmış bir kelimeyi bu şekilde yeniden oluşturmayı başarinca kelimenin etimolojisi güvenilir kabul edilebilir. Ancak buna Hint-Avrupa dillerindeki olguların belirli ayrıntıları hakkında en doğru fikri vermeye uygun olan en eski yazılı kaynaklar tarafından kanıtlanan Yunanca ve Sanskritçenin özel tipte bir çekime sahip olduğu gerçeği de eklenir: Sanskritçe tamlayan-çıkma durumu “ávyah”, “owyós” a dayanan Yunanca “oiós” ile tam olarak uyuşur. Beklendiği üzere diğer dillerde çekim normalleşti. Bu kelime Sanskritçe ve Yunancada aynı şekilde çekimlenmektedir. Bu ise bütün tesadüfleri dışlayan ve etimolojimizi tamamen yadsınamaz kılan tamamlayıcı bir kesinliktir.

Bir “ortak dili” yeniden oluşturmak gerektiğinde belirli bir kelime için var olan kanıt parçalarının sayısını hesaba katmak gerekir. İki dilin sadece kelimelerindeki eşleşme, kapsamlı bir doğrulamaya sahip değilse rastlantısal olabilir. Fakat eşleşme üç, dört veya beş farklı dile yayılıyorsa bunun rastlantısal olma olasılığı azalır. Eski Farsçadaki “rādiy” (nedeniyle) ve Slavcadaki “radi” (nedeniyle) başka dillerde bulunmasa da bunların biçim, anlam ve kullanım detayları her yönden uyum içinde olduğu için iki kelimeyi ilişkilendirmekten çekinilmemelidir. Bu türden bir durum dışında, yalnızca iki Hint-Avrupa dilinde bulunan sözcüklerin karşılaştırılması sözcüğün diğer dillerde ortadan kaldırılmasına neden olan özel koşulları tanımadıkça şüphelidir.

Hangi dil söz konusu olursa olsun, bir etimoloji, ancak bir dizi kesin uyumun karşılaştırılan kelimelerin benzerliklerinin tesadüfe bağlı olamayacağını ortaya koyması halinde kanıtlanmış kabul edilebilir.

Bazen etimolojik sözlüklerde geçenlere inanılabileceği gibi her kelimenin bir etimoloji hakkı yoktur. Karşılaştırmalı yöntemin kuralı, karşılaştırmanın yalnızca olumlu, iyi tanımlanmış gerçeklerle doğrulanabileceğini belirtir ve şansın dışlandığını kanıtlamak etimologun doğrudan görevidir. Böyle bir kanıt, dillerdeki farklılıklara ve bircysel vakaların özelliklerine göre farklı şekillerde oluşturulmalıdır, zira koşullar dilden dile, kelimedenden kelimeye değişebilir. Ancak kanıtlar her zaman doğru ve kesinlikle gerekçeli olmalıdır.

Bu nedenle en azından tarihi yalnızca karşılaştırmalı yöntem sayesinde bilinen ve karşılaştırmalı yöntemin farklı dönemlerden metinlerde kesin destek bulamadığı dillerde çok fazla güvenilir etimoloji yoktur. Karşılaştırmalı dil bilgisi kılavuzlarını okurken bu eserlerde kullanılan uyumların azlığını görmek şaşırtıcıdır. Bunun nedeni koşulsuz olarak atıfta bulunulabilecek çok az uyumun olmasıdır.

Kelimelerin genellikle en az iki ya da üç heceden oluştuğu ve çekimlerin çeşitli ve karmaşık olduğu Hint-Avrupa dilli gibi bir dil, - yüzeysel benzerliklerle tatmin olan dil bilimcilerin az çok zorlama fantezilerini bir kenara bırakırsak-, kusursuz etimolojik kanıtlara oldukça yatkındır. Kökleri genellikle üç ünsüzden oluşan Sami dilleri de hatasız etimolojilere olanak tanır. Diğer taraftan kelimeleri kısa, genellikle tek heceli olan ve özel çekimleri gelişmemiş diller, yapıları gereği kesin etimolojik kanıtları dışlarlar. Bu diller için güvenilir yapılar elde etmek isteniyorsa yeni bir yöntem keşfedilmelidir.

Biz burada sadece farklı diller arasında karşılaştırma yaparak ve ilk "ortak dil" in bir kelimesine dayanarak yapılan etimolojileri ele aldık. Tüm kelimelerin tarihinin nasıl yeniden

oluşturulabileceğini belirlemek için, - ki bu, bu derslerin kapsamı dışındadır-, her türlü yöntemi ele alan uzun bir çalışma gerekli olacaktır.

Örneğin, belirli bir dilde, bu dile uygun oluşum süreçleriyle açıklanabilen bazı kelimeler vardır. Yunanca “(w)érgon” (iş) kelimesinin etimolojisi, bu kelimenin biçiminin Hint-Avrupa geleneğinde normal olduğu, kökünün ise Ermenice ve Fransızcada da bulunduğu dikkate alınarak, Almanca “werk” kelimesi ile karşılaştırılıp oluşturulmuştur. Ancak Yunanca “órganon” (alet) kelimesini açıklamak için bu dildeki başka birçok ismi oluşturan yapım ekini dikkate almak gerekir.

Tarihi sadece gerçek verilerle açıklanabilecek çok sayıda kelime vardır, bu nedenle Latince “organum” kelimesi ancak Latincedeki teknik terminolojinin büyük ölçüde Yunancadan ödünç alındığı veya Yunancanın bir taklidi olduğu bilinirse daha iyi açıklanabilir. Şayet Fransızcadaki Latince “organum” (alet) kelimesi ortak anlam barındırmayan “orgue” (organ) ve “organe” (organ) gibi iki kelimeyle karşılanıyorsa bu durum özel koşullardan kaynaklanmaktadır; bu koşullar tarihi dönemlerde meydana gelen olgular olduğu için bilinmektedirler. Hiçbir karşılaştırmalı yöntem birinin onları keşfetmesine olanak tanımaz.

Gerçekten de, etimolojilerin büyük çoğunluğu karşılaştırmalı yöntemden kaçınır ve kelimelerin tarihi, tarihsel kanıtlar temelinde kurulur. Kanıt eksik olduğunda, olumlu ve kesin veriler kullanılarak bir kelimenin başına gelen hadiseler takip edilemediğinde çoğu zaman kelimenin gerçek bir etimolojisini vermeye çalışmak boşunadır.

İster morfoloji, ister fonoloji veya kelime bilgisi sorunu

olsun, asla gözden kaçırılmaması gereken ilke, karşılaştırmaların ancak katı kurallara tabi oldukları ölçüde geçerli olduğu gerçeğidir. Dil bilimci kendisine ne kadar özgürlük tanırsa karşılaştırmaları o kadar keyfî ve kanıtları da o kadar güvenilmez olur. Örneğin, bir ülkenin toponimlerini o bölgede daha önce kullanılan dille ilişkili olduğu düşünülen bir lehçeyle kıyaslayarak yorumlamaya çalışan dil bilimci tehlikeli bir oyuna girişmiş olur.

Daha önce konuşulan dilin hangi dil olduğu konusunda hiçbir şüphe yoksa ve ona yakın diller iyi biliniyorsa bu tür bazı açıklamalar güvenilir olarak kabul edilebilir. Örneğin Brīua (Brive) adlı Gallo-Romen nüfuslu yörenin adı şüphesiz Galce kökenlidir çünkü burası her zaman bir köprünün var olması gereken noktadır, yine korunmuş Kelt dillerinde köprüye “briwā” denmektedir, ayrıca bu bölgede Latincenin Kelt dillerinden biri olan Galcenin yerini aldığını biliyoruz. Ancak, ele alınan adın etimolojisinin hangi sesleri dikkate alacağını bilinmediği durumlarda, karşılaştırma için kullanılan dillerin yapıları farklı olduğunda ve ilgili bölgede bir zamanlar Kafkasyalılarla yakından ilişkili bir dilin konuşulduğuna dair hiçbir tarihsel kanıt olmadığı durumlarda Yunan yerleşim yerlerinin adlarını Kafkas dilleriyle ilişkilendirmek risklidir. Genel olarak özel isimlerin etimolojileri iki veri parçasından dolayı güvenilir değildir çünkü değeri diğer dillerin gerçekleriyle uyum yoluyla belirlenen iki veri parçasından, anlam ve fonolojik formdan yalnızca birini kullanabiliriz. Bu da fonolojik şekildir. Özel adların etimolojisiyle özellikle ilgilenen dil bilimciler genellikle dil bilimsel maceracılarıdır ve ihtiyaç duyulan tüm metodolojik gerekliliklere sahip olanlar çok azdır.

IV. BİRLİK DÖNEMİ İLE TARİHÎ DÖNEM ARASINDA DİL GELİŞİMİ

Karşılaştırma, yukarıda belirtilen ölçüde, gelişerek zaman içinde farklı biçimler alan, aynı ailenin farklı dillerine dönüşen “ortak dili” eski haline getirmemize olanak tanır. Geriye ancak “birlik” dönemi ile dillerin fiilen tasdik edilmeye başlandığı tarih arasında ne olduğunu anlamak kalıyor. Sorun zordur, çoğu zaman da çözümsüzdür.

Kesin olarak tanımlanabiliyorsa veya en azından ana hatları çizilebiliyorsa ara birlik dönemlerinden yararlanmamız gerektiğini söylemeye gerek yok. Bu şekilde “ortak dil” ile tarihsel olarak onaylanmış diller arasındaki boşluk mümkün olduğunca azaltılır. Ancak, yukarıda görüldüğü gibi, bu birlik dönemleri her zaman mevcut değildir veya mevcut iseler de onlardan yararlanmak veya onları tüm olgular için kullanmak her zaman mümkün değildir. En iyi durumlarda bile “ortak dil” ile kanıtlanmış diller arasında büyük bir boşluk kalır ve bu boşluğu doldurmaya çalışılan enterpolasyonlar¹⁰ büyük ölçüde yanlıştır ve keyfidir.

Dil bilimsel olguların dikkate alınması bir kronolojinin başlangıcını bile kurmak için yeterli değildir. Çünkü dilsel değişikliklerin hızı geniş bir aralıkta seyretmektedir. Kimi diller yüzyıllar boyunca neredeyse hiç değişmeden kalır. 12. yüzyıldan beri

10 Eldeki mevcut değerlerden yola çıkarak farklı bir noktada olası bir değeri tahmin etme yöntemi (ç.n.)

bilinen Türk lehçeleri, tespit edilişlerinin üzerinden neredeyse bin yıl geçmesine rağmen temel özelliklerini hâlâ korumaktadırlar ve çok az değişiliğe uğradılar. Polinezya lehçelerinin tarihi hakkında çok az şey bilinmektedir; ama çarpıcı olan, Polinezya adalarını birbirinden ayıran büyük mesafelere rağmen, bu lehçelerin neredeyse aynı kalmış olmasıdır. Bu tür vakalar nadir değildir. Çok uygar olmayan halkların dilleri genellikle büyük bir istikrara sahiptir.

Bazen yarı uygar halkların dillerine atfedilen kelime dağıcığının hızlı yenilenmesi, en azından kısmen, kelimelerin kendine özgü kullanımlarıyla açıklanmaktadır. Sözcüklerin yarı medeni insanlar arasında çoğu zaman tabu olduğu görülür. Örneğin bir şahsın ölümünün ardından söz konusu şahsın adında geçen kelimelerin yasaklandığı durumlar olmuştur. Bu nedenle belirli bir lehçenin söz varlığına aşına olan bir gezgin, birkaç yıl sonra aynı bölgeye döndüğünde öncekinden büyük ölçüde farklı bir söz varlığı ile karşı karşıya kalabilir. W. Thalbitzer yakın zamanda Eskimolar arasında da benzer bir olaydan söz etmişti. Ancak bundan dilin temelinin de değişken olduğu sonucu çıkarılmamalıdır.

Öte yandan dil sisteminde de hızlı değişimler gözlenmektedir. Latin dili hiç şüphesiz milattan sonra 3. ve hatta 5. yüzyıllarda çok daha eski özelliklerini korumaktaydı (en azından kaynaklar böyledir). 9. yüzyıla gelindiğinde Romen dilleri artık kendi temel özelliklerine sahipti. Dahası, Merovenj döneminin Latince kaynaklarına bakılırsa en önemli değişiklikler 6. yüzyılda gerçekleşti. Aynı şekilde eski Ermeni dilini modern Ermeni diline dönüştüren derin değişim milattan sonra 5. yüzyıl ile en geç 10. yüzyıl arasında gerçekleşti. O zamandan beri Ermeni dilinde

bu kadar esaslı değişiklikler olmadı. Milattan önce 6. yüzyılda Fars dilinde hâlâ arkaik yönler bulunmaktaydı, milattan sonra 1. yüzyıla gelindiğinde artık modern bir görünüm kazandı. Farsça o zamandan beri önceki dönemlerle karşılaştırılabilir öneme sahip değişiklik geçirmedir.

Dolayısıyla zaman, değişikliklerin öneminin bağlı olduğu koşullardan yalnızca biridir. Ne eski kullanımın iyi bir şekilde korunması, ilk birliğin dağılmasından sonra geçen zamanın kısa olduğunu kanıtlar ne de geniş bir biçim değişikliği uzun bir zaman aralığını varsayar. Dil bilimsel olgular başka hiçbir belirti vermediğinden çoğu zaman yenilikler (neoplazmalar) için gerekli süre hakkında, yaklaşık olarak bile, bir şey söylenemez.

Kronoloji, bir dilin kendi gelişiminde “ortak dil”den ne ölçüde saptığını gösteremez. Sami dilleri arasında çekim gücünü koruyan iki dil vardır. Biri milattan önce 2. bin yılın başındaki Akadcadır, ikincisi milattan sonra 7. yüzyıl Arapçasıdır. Arapçadan çok önce varlığı onaylanmış İbranice veya Aramice gibi Sami dillerinde isimlerin çekimi artık mevcut değildir.

Hazırlık Dönemleri

Dilsel değişimin hızlı görüldüğü anlar söz konusuysa bu büyük ölçüde yenilikler için uzun bir hazırlık dönemi olduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Pek çok durumda değişimin gerçekleşmesi yalnızca uzun bir gelişimin son noktasını gösterir.

Eski Hint-Avrupa dillerinin ortak türünden modern Hint-Avrupa dillerine geçişin neden olduğu başlıca olgulardan biri müzikal vurgunun ve nicel ritmin kaybıdır. Vedik ve antik Yunan metinlerinin hâlâ bir fikir verdiği eski tipte “ton”, sesin yükselmesinden oluşmaktaydı ve kelimenin ritmik zirvesi olarak

hizmet etmekteydi. O, tonların yani sesin yükseliş ve alçalışlarının Çin veya Sudan lehçelerinde oynadığı role benzer semantik bir rol oynadı. Bir kelimenin ritmi tamamen uzun ve kısa hecelerin birbirini takip etmesine dayanıyordu. Farklı dillerin karşılaştırılması bu türün Ortak Hint-Avrupa dili olduğunu göstermektedir. Bu ses tipi, imparatorluk döneminde başta Yunanca ve Latince olmak üzere her yerde ortadan kaldırıldı. Ritim, kısa ve uzun hecelerin değişimine bağlı olmaktan çıktı. Uzun hecelerin bazıları kısaltıldı, diğer durumlarda istisnasız tüm ünlüler niceliksel farklarını kaybetti. Antik “vurgu” kelimenin ritmik zirvesi haline geldi. Kelime daha “merkezî” konum kazandı ve haliyle telaffuz tamamen karakter değiştirdi. Bu dönüşüm gerçekleştiğinde eski müzikal “vurgu”nun yer aldığı hece özel bir anlam kazandı ve kelimenin diğer unsurları nispeten ikincil hale geldi. Roman dillerinde vurgulu hecenin ele alınışının, kelimenin diğer hecelerinden temelde farklı olduğu bilinmektedir. Yaklaşık 9. yüzyıla ait Latince “caballum”un Fransız “cheval”ine Fransızcaya özgü dönüşümü, İmparatorluk zamanının Latincesinde meydana gelen niceliksel ritim kaybının ve eski “vurgu”nun niteliğindeki değişimin sonuçlarından sadece bir tanesidir. Aslına bakılırsa bu değişim, çeşitli olguların gösterdiği gibi, Latin yazısının ilk metinlerinin ortaya çıkmasından çok daha önce (yani, milattan önce 3. yüzyıldan önce) başladı. “Caballum”un çok hızlı bir şekilde “cheval”a dönüşmesi hemen göze çarpmaktadır. Yüzyıllar boyunca devam eden bu değişimin hazırlığını fark etmek neredeyse imkansızdır.

Bu hazırlık dönemleri, tarihsel dönemden önce veya gelişimin gözlemlenebilir olduğu dönemlerin dışında tüm Hint-Avrupa bölgesinde yaşandı. Yunan ve Latin dillerinin tarihi bu

olguların nasıl gerçekleşmiş olabileceğine dair bir fikir vermektedir. Bununla birlikte bu dillerin tarihine dayanarak Hint-İran dillerinde meydana gelen tüm değişiklikleri açıklamak imkansızdır. Örneğin Hint-İran dil sahasında ritmin gelişimi oldukça farklıdır. Ama genel olarak her yerde bu tür hazırlıklar vardı.

Hint-Avrupa dillerinde genel olarak görülenler, hazırlık dönemlerine bağlı âni değişikliklerin sonucu olup dilin Hint-Avrupa türünden farklı yeni bir görünüm sergilemesiyle ortaya çıkmaktadır.

Nominal bükülme tüm Hint-Avrupa bölgesinde ortadan kalkma eğilimdedir. Bu eliminasyon kelime sonunun küçültülme eğilimi ile desteklenmiştir. Bu da kelimenin sonunda yer alan hal formlarının özelliklerinin giderek netliğini kaybetmesine neden olmuştur. Ancak en önemlisi hal çekimlerinin yerini yavaş yavaş başka ifade biçimlerine bırakması oldu. Tarihsel dönemden önce hal ekleri artık yerel ilişkileri belirtmek için yeterli değildi. Eğer Latince “eo in urbem”, “habito in urbe”, “uenio ex urbe” gibi yapılarda zorunlu bir edat söz konusuysa bunun izole bir şey olduğu düşünülemez. Benzer gerçekler Hint-Avrupa dillerinin çoğunda tarihî dönemin başlangıcından itibaren gözlenmektedir ve yerel vakaların tam değeri sadece az çok izole kalıntılarda korunabildi. Bu duruma ulaşıldıktan sonra hal eklerinin çekimi gereksiz bir karmaşıklık haline geldi ve ilginçtir, dil onu her yerde ya sınırladı ya da ondan tamamen kurtuldu.

Birlik dönemi ile tarihsel dönemler arasındaki dilsel gelişimi takip etmeyi zor, çoğu zaman imkansız kılan şey yalnızca değişimin gerektirdiği süreyi tahmin etmenin zorluğu ya da değişikliklere hazırlık dönemlerinin neredeyse görünmez olması değildir. Zorluğun başka birçok nedeni vardır.

Paralel Gelişmeler

Daha sonraki değişiklikler büyük ölçüde ortak dilin durumu ve ayrılma şekli tarafından belirlendi. Haliyle “ortak dil”den gelişen dillerin ayrışmasından ve farklılaşmaya başlamalarından sonra bile aynı veya benzer değişiklikler meydana gelmiştir. Bu gerçek, genellikle gözden kaçırılmaktadır. Karşılaştırmalı dil bilgileri genellikle bir “ortak dil”den gelişen ve farklı dillerde çakışan tüm olgular birlik dönemine aitmiş gibi inşa edilir. Karşılaştırmalı dil bilgisi uzmanları elbette bunu düşünmemektedirler, bu konuda zaman zaman çekinceleri olsa da bunu yapmaya asla cesaret edemezler. Yine de sunumlar, uzmanlar böyle bir hipotezi kabul etmiş gibi yapılırlar. Özellikle Brugmann’ın dikkat çekici Grundriss’i için durum böyledir.¹¹ Hiçbir şey gerçeklikle bu hipotezden daha az tutarlı değildir.

Örneğin, Slav dillerindeki I. tekil şahıs eki “-m” göstergesini alalım. Bu çoğu modern Slav dilinin birçok fiilinde mevcuttur ve hatta tüm Sırp-Hırvat fiillerinde bir normdur. Ancak bu yaygın eki Ortak Slav dilinde sadece dört veya beş düzensiz fiilde görmekteyiz. Yenilik, orta çağ boyunca ve tarihsel dönemde özellikle Sırp-Hırvatçada yaygınlaşmaya başladı. Bu zamana kadar Slav dilleri çoktan bölünmüştü ve her birinde bağımsız şekilde ortaya çıkan yenilikler vardı ve bunlar dilden dile değişmekteydi.

Benzer olgular diğer dillerdeki I. tekil şahısta da görülmektedir. Ermenice, ayrıca “-m” ile karakterize edilen bir formu genelleştirmiştir. Doğrusu burada yalnızca sürecin sonucunu biliyoruz, Ermenicenin belirli aşamaları ve gelişiminin ayrıntıları

11 K. Brugmann, *Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırmalı gramerinin ana hatları*, 2. Baskı, Strasburg, 1897-1916.

bilgimiz dışındadır. Benzer yenilik Hindistan ve İran'da da vardı ve biz onun nasıl ortaya çıktığına dair neredeyse hiçbir şey bilmemekteyiz. Neyse ki, elimizde “-mi” ile biten henüz genelleştirmenin yapılmadığı Avesta'nın Gâthâları adlı küçük bir dizi eski İran metni var. Bundan anlıyoruz ki Sanskritçe “Ben taşıyorum” için “bhārāmi” biçimine ve daha genç Avesta “barāmi” biçimine sahip olsa da “-mi” ekinin eklenmesi Hint-İran (Aryan) birliği döneminden sonradır çünkü Avesta Gâthâları hâlâ “barā” formuna sahiptir.

Tarihsellikleri kanıtlanmış formlar arasındaki benzerlikler zaten ayrılmış ve farklılaşmış dillerdeki paralel gelişmelerden, ilk bakışta hayal edebileceğimizden daha fazla sonuç vermektedir.

Benzer oluşumlar böyle paralel ama bağımsız bir şekilde gerçekleşirse bazı eski özelliklerin paralel olarak kaybolması için daha da güçlü nedenler var demektir. Klasik dönemdeki *ta zōa trekhei* (tekil bir fiilin çoğul olarak nötr bir isimle birleşimi) ünlü kuralını Yunanlıların hâlâ bilmelerinden ve aynı kuralın Avesta Gâthâlarında aynen gözlemlenmesinden dolayı biz nötr bir ismin yalın ve belirtme hali denilen ortak Hint-Avrupa biçiminin aslında eski bir kolektif isim olduğunu biliyoruz. Ancak, Hintçe gibi arkaik bir dil bu formu pek bilmez. Latince çoğul fiilin, nötr çoğul özne ile kullanımını norm haline getirdi. Aynı şey Slavcada, Keltçede ve Almancada da görüldü. Bu özellik sonunda Yunancada bile ortadan kalktı. Haliyle çok arkaik dil biçimlerine sahip olmadığımızda, ki bu olağan bir durumdur, ara dönemdeki olayların büyük bir kısmı bu nedenle bilinmezliğini korur.

Gelişim Zorluğu

Ancak, bir dilin gelişimi eski oluşumların kaybolması ve

hayatta kalmaya yazgılı yenilerinin ortaya çıkmasından ibaret değildir. Dilin gelişimi karmaşık bir süreçtir. Ara dönemlerde ortaya çıkan her şeyin açıklanabileceği veya bu dönemlerde meydana gelen birçok olayın yeniden inşa edebileceği yanlışlığına düşülmemelidir.

Yunancanın milattan önce 7. yüzyıldan günümüze kadarki tarihini metinlerden takip edebiliyoruz, bu örnek dilin modern durumuna geldiği yaratımların ve kayıpların ardışıklığını yargılamamıza izin vermektedir.

Bu nedenle, Yunan dili henüz tarih öncesi çağda her fiil için gelecek zaman oluşturdu. Ardından Bizans döneminde gelecek zaman atılarak yerine tamamen yeni bir oluşum geldi. Yunanca, Hint-Avrupa dilinden bitmişlik (perfect) tipini miras aldı ve tarihsel süreç öncesi ve sırasında bu tipin kullanım alanını genişletti ve biçimlerini artırdı ve neredeyse her fiilin bitmişlik seklini bir şekilde oluşturulabileceği süreçler yarattı. Attika döneminde bitmişlik fiilin temel ve yaygın olarak kullanılan bir şekliydi. Daha sonra kullanımı ortadan kalktı ve modern Yunanca artık bitmişliğin herhangi bir kişisel biçimine sahip değildir.

Dolayısıyla Yunanca, Slavca gibi sadece milattan sonra 9. yüzyıldan beri biliniyor olsaydı dil bilimciler fiilin iki gövdeli şimdiki durumuna gelmeden önce bundan şüphelenemezdi bile; Yunanca fiil, gelecek zamanın ve bitmişlik durumunun zengin bir gelişim gösterdiği, birçok yaratımın, biçimin tekraren inşa edildiği bir dönemden geçti. Sadece gelinen son noktayı dikkate alan bir dil bilimcinin bu gelişmelere dair bir fikri olması elbette beklenemez.

Hint-Avrupa dillerinin çoğu ancak milattan sonra, gerçek kanıtları Yunan dilinde gözlemlenebilen bu karmaşık gelişim

süreçlerinin çoktan sona erdiği bir çağda bilinmeye başlandı, bu nedenle dil bilimci bu dillerde gerçekte neler olduğunu bilmemektedir.

Bu nedenle birlik dönemi ile tarihsel dönemler arasında oluşan tüm yeni biçimleri kesin olarak açıklamanın mümkün olacağını ummak boşunadır. Dil bilimin, sadece Latincedeki tamamlanmış (perfectum) zaman eki “-ut”, Yunanca bitmiş pasif zaman eki “-thēn”, Gotikçe geçmiş zaman (preterite) eki “-da (-ta)” vb. ile ilgili zayıf ve belirsiz hipotezlerde bulunmasına şaşırılmamalıdır. Bu biçimler, dilsel evresi yeniden inşa edilemeyen dönemlerde meydana gelen bir gelişmenin sonucudur; haliyle yeniliklerin gerçekleştirildiği koşulların ayrıntılarını belirlemek için veriler eksiktir. Karşılaştırma yoluyla ikna edici kanıtlar bulmayı umarak onları ne pahasına olursa olsun açıklamaya çalışmak, karşılaştırmalı yöntemin sınırlarını unutmak demektir.

Birlik dönemi ile tarihsel olarak onaylanmış dönemler arasında tamamen restore edilemeyecek süreçler gerçekleşti. Ara dönem ne kadar uzun, en önemlisi de yenilikler açısından ne kadar zenginse bunlar o kadar meçhuldür.

V. LEHÇELER

Şimdiye kadar hem ilk dil hem de tarihsel olarak onaylanmış dillerin her biri birliği temsil ediyormuş gibi ele alındı. Ancak durum böyle değildir. Dil araştırmalarında sürekli karşımıza çıkan “lehçe” kavramı bunu doğrulamaktadır.

Burada “lehçe”yi yerleşik edebî dilin karşısına koyan genel anlamdan uzaklaşmak gerekir. Lehçe, Yunanca bir kelimedir, Yunanistan koşulları içinde oluşmuştur. Antik Yunanca, Latince gibi bir birlik arz etmiyordu. Mekana ve zamana göre farklı grafik tasarımı vardı. Kimi ağızlardaki “ada”nın karşılığı “nāsos” iken başka bir ağızda “nēsos” olarak kullanıldı; kimi ağızlarda yönelme halinin çoğulu “possī”, - “posi” (ayaklara)- ile karşılanırken; diğerlerinde “podessi” biçimiyle karşılandı; bazı ağızlarda “arzu ediyorum” “boulomai” ile, diğerlerinde “bellomai” ile, üçüncü ağızlarda ise “dēlomai” ile karşılandı; bazı ağızlarda “sahiplik” “ktētis” ile, diğer ağızlarda “p(p)āsis” ile karşılandı. Bu farklılıklar, çeşitli lehçeler kullanan Yunanlıların farklı diller konuştuklarını hissettirecek boyutta değildir. “Nēsos” ve “nāsos” arasındaki karşıtlık gibi kimi farklılıklar büyük fonolojik ifade gruplarına girmiştir; “podessi” ve “possī”, “posi” arasındaki gibi diğerleri düzenli dil bilgisi farklılıklarına bağlıdır; ve son olarak “ktēsis” ve “p(p)āss” gibi yapılar sadece sözcüksel fenomenlerdir. Bu farklılıklar, Yunanlıların genel olarak tek bir dilleri olduğunu fark etmelerini engellemedi. Bu nedenle lehçeyi

her şeyden önce karakterize eden şey birlik içindeki çeşitlilik, çeşitlilik içindeki birliktir.

Lehçenin kendisi bir birlik değildir. Yunanlılar üç büyük lehçeyi ayırt ettiler: İyon, Aiol ve Dor. Çağdaş dil bilimciler bunlara dördüncü olarak Arcadocypriot veya Achaean (Arcadian-Kıbrıs)'ını da eklediler. Ancak belirli bir metin tek bir lehçede yazılmaz, her lehçenin farklı biçimleri vardır. Örneğin Dor lehçesinin tek bir biçimi yoktur: Korint (Syracusan ile birlikte), Argive, Lacon, Girit, Rhodes vb. vardı. Ancak bu yaygın türler farklılıklara da olanak tanıdı. Tek bir Girit lehçesi yoktur ve Girit'in bir yöresi ile diğerleri arasında kayda değer farklılıklar gözlemlenmektedir. Lehçe, ortak özelliklere sahip ve aynı dilin diğer ağızlarından çok birbirine benzeyen farklı ağızlar topluluğudur.

Ayrıca lehçeler bir dilin tüm ağızlarını zorunlu olarak kapsamaz. Bu nedenle Yunan dilinin diğerlerinden daha iyi bilinen Attika ağızı İyon lehçesiyle ortak birçok özelliğe sahipti, buna rağmen o İyon veya bir başka lehçeye ait değildi. Elis, Locris, Phocis ağızları birçok bakımdan Dorian lehçesine yakındır, ancak yine de bunlar tam olarak Dorian değildirler. Bir dilin tüm ağızları bu nedenle her zaman belirli lehçeler altında gruplandırılmaz.

Dolayısıyla lehçe kavramı belirsizdir. Bu belirsizlik, öncelikle tarihsel koşullardaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Lehçelerin Kökeni

Yunan lehçelerinin kökeni, Yunanlıların yerleşim alanının sıklıkla çeşitli istilalara maruz kalmasıyla yakından ilişkilidir. Tahmin edilebileceği gibi Akalar en eski dalgaydı. Akaların istilalarına ilişkin doğrudan tarihsel veriler bize ulaşmamıştır. Son

zamanlarda bulunan Hitit belgeleri milattan önce yaklaşık 13. yüzyıla kadar uzanan böyle bir istilaya işaret etmektedir. Homeros'un şiirlerinde bu olayın anıları efsanevî biçimde korunmuştur. Tarihsel çağda Peloponnese'de Arkadia ağızları, Küçük Asya'nın güneyinde ve Helenik yayılmacılığının en uç sınırlarını gösteren Kıbrıs'ta Pamfilya ağzı kaldı. Bir sonraki İyon dalgası muhtemelen biraz daha geç bir döneme aittir. Yunanistan'ın kendisinde bundan her hangi bir iz kalmadı, ancak Eğriboz Adası'nda, Ege Denizi adalarında ve Karadeniz'den Galya'ya kadar Akdeniz kıyılarında İyon kolonileri kaldı. Bu büyük istilaların en sonuncusu, Yunanistan'ın tarihsel döneminin başlangıcında hâlâ aktif olan ve diğer Helen lehçelerini konuşan sakinlerin yaşadığı çok sayıda bölgeyi, özellikle Mora ve Girit'i, artık tamamen ele geçiren Dor istilasıydı.

Gallo-Romen bölgesinin lehçeleri tamamen farklı bir kökene sahiptir. Kuşkusuz bunların tümü Romalıların Galya'yı fethinden sonra burada konuşulan üniter bir lehçenin dönüşümünden kaynaklanmıştır. Aynı lehçenin dönüşümünden ortaya çıkan Provence ve Gascony, Normandiya ve Île-de-France ağızları birbirine benzememektedirler. Bu çeşitliliğin neden kaynaklandığını ya da bu bölgelerin farklı olsa da neden birbirine benzeyen ağızlara sahip olduğunu da pek iyi bilmiyoruz. Bu dilsel alanların sınırları genellikle eski idarî sınırlarla uyumlu olduğundan bazen bir ülkenin siyasî bölünmelerinin dilsel bölünmeleri de belirlediği varsayılmıştır. Bir ülkenin idarî olarak bölünmesi bilindiği gibi insanlar arasında var olan ilişkileri pekiştirir. Galya'daki Hıristiyan Kilisesi ülkenin doğal ihtiyaçlarına gerçekten cevap verdiği için Romalıların idarî taksimini büyük ölçüde korudu.

Bu ilişkiler ağızların benzerliğine yansımıştır. Ancak bu sadece bir çakışmadır, sebep değildir.

Diğer gerçek türleri de dikkate alınmalıdır. Modern dünyada uzun zamandan beri kültürlerini bütün bölgeye yayan merkezler bulunmaktadır. Fransa’da, Paris’in etkisi erken dönemden beri hakim olduğu için taşra merkezlerinin yalnızca ikincil bir önemi vardır. İtalya’da aksine birkaç önemli taşra merkezi mevcuttur. Venedik’in ekonomik ve politik önemi ayrı bir Venedik lehçesinin oluşumunda büyük rol oynamıştır.

Lehçe Olguları

Karşılaştırmalı dil bilimciler için lehçeler çok önemli sonuçları barındırırlar, ancak bu sonuçlar lehçelerin oluşturulma şekline göre farklılık arz etmektedir. Bazen ortak dil, olabileceği kadar tek dildi. Romen dillerinin atası “ortak Romen” dili, Roma şehrinin konuşma dili böyleydi. Gröber’in hipotezine göre, en fazla Latince’nin yayıldığı bölgeye geldiği tarihi dikkate almak gerekir: Gröber’e göre uzun ve kısa “ī”, “ē”, “ū”, “ō”nun kaderi bunun için bir kriter olabilir. Sardunyacada kısa “ī” ve uzun “ē”, kısa “ū” ve uzun “ō” arasındaki ayırım, Sardunya’nın fethi döneminde bu seslerin Roma’da bile farklı olmasından dolayı korunmuştur. Gallo-Romen dilinde aksine (çoğu Romen lehçesinde olduğu gibi), “ī” ve “ē”nin ve “ū” ve “ō”nun tek refleksi vardı çünkü Romalıların Galya’yı ele geçirdiği ve orada Latincenin yayıldığı sırada bu ses çiftlerini birleştirme eğilimi Latince zaten mevcuttu. Ancak Romen dillerinin kökeni, özet olarak, tek bir dildir.

Ortak Hint-Avrupa dilleri için durum farklıdır. Hint-Avrupa dillerinde gözlemlenen bazı farklılıklar birbirine yakın dillerde

aynı anda bulunmaktadır. Bu da bize, bunların başlangıç noktalarının ortak Hint-Avrupa dilinde meydana gelen lehçesel farklılıklar olduğunu düşündürmektedir. Örneğin “10” rakamının kulağa nasıl geldiğine bir bakalım. Bu rakam Yunancada “déka”, Latince “decem” formlarına sahipken; Sanskritçede “dáça”, Ermenicede “tasn” biçimlerine sahiptir. Bu rakamın Cermen ve Kelt biçimleri orta “k” harfine sahip forma dayanır. İran, Slav ve Baltık formları ise iç ötümlü formlara dayanır. Bu açıdan bakıldığında bütün Hint-Avrupa lehçelerini iki gruba ayırmak mümkündür. Diğer bir gerçek de şudur: Yunan, Latin, Kelt ve Cermen dillerindeki belirsiz soru-zamiri, kökü “qu”ya veya ona karşılık gelen sese sahipken, bu zamir için Latince “quis”, Hint-İran, Slav, Baltık ve Ermeni dil grupları ‘k’yı veya onun alternatiflerini içerir. Örneğin Sanskritçe “káh” (kim), Litvanca “kàs” vb. Bu, Hint-Avrupa dillerinin, biri Yunan, İtalyan-Kelt ve Germen; diğeri ise Slav, Baltık, Ermeni ve Hint-İran olmak üzere iki lehçe grubu olduğunu gösterme eğilimindedir. Arka damak ünsüzleri açısından böyle bir bölünme daha yerinde olacaktır ve genellikle Hint-Avrupa dillerinin satem grubu (“yüz” sayısının Eski İran biçimlerinden biri) ve centum grubu (aynı sayının Latince şekli) olmak üzere iki alt gruba ayrıldığı sık sık dile getirilmektedir.

. Ancak diğer olgulara bakıldığında başka ayrılıklar da bulunabilir. Nitekim Ermenice, Yunanca, İtalyanca-Keltçede eski “o” ve “a” arasındaki ayrım korunurken; bu ayrım Cermen, Baltık, Slav ve Hint-İran dillerinde tamamen kaybolmuştur. Bu sefer Cermen dili, Slavca vd. ile aynı grupta; Ermenice ise Yunanca vd. ile aynı grupta yer almaktadır.

Bu nedenle Hint-Avrupa dilleri içinde bazı lehçeleri tespit etmek mümkün olmaktadır, yalnızca belirli fonolojik,

morfolojik veya leksikolojik fenomenlerin farklı gelişim yolları gözlemlenebilmektedir. Bu farklılıkların her birinin kendi sınırları vardır. Tüm Hint-Avrupa bölgesi sanki çeşitli biçimler kullanarak onu alanlara bölen çizgilerle geçilmiş gibi gözükmektedir. İzogloslar¹² adı verilen bu çizgiler birbirleriyle kısmen uyuşmaktadır.

Bu durum birçok olayda görülmektedir. Haliyle, Gallo-Romen bölgesi veya Litvanya bölgesi dilin değişik özelliklerinin dağılım sınırlarını belirten diğerlerinden farklı izoglos çizgileriyle geçilmektedir.

Şu anda gözlemlenen dilsel süreçlerin ortak Hint-Avrupa diline atfedilen süreçlerle uyum derecesi karşılaştırma yoluyla oluşturulabilecek Hint-Avrupa dili fikrinin ne kadar gerçek olduğunu göstermektedir. Bu sadece basit bir şema meselesi olmayıp gerçekliğin kendisi kadar çeşitli bir nesne durumudur.

Meydana gelen yeniliklerin bir sonucu olarak birlik döneminden sonra sadece bu alana özgü birçok değişim yaşandı. Keltçenin, Latince de korunan “quis”in eski türü “q^w”yu miras alması buna tipi bir örnektir. Bu, aynı zamanda ses biriminin korunduğu bütün dillerde ortaya çıkan $k^w > p$, $g^w > b$ eğilimini göstermektedir. Keltçede eski “g^w”ya çeken “b” zaten bulunduğundan $g^w > b$ geçişi kolay gerçekleşti. Ancak Hint-Avrupa dillerinden sadece Keltçe, Hint-Avrupa “p”sini kaybetti; bu nedenle “g^w”nun dudaksızla geçişi için dilde örnek yoktu. Bu durum İrlandacada $g^w > p$ dönüşmesini engellemek için yeterliydi. Bundan dolayıdır ki “*ekwos”, “ech” (at)’ten İrlandaca “*eq (os)” ortaya çıktı.

Galyaca ve Brittonikçede $q^w > p$ geçiş eğilimi daha güçlü oldu

12 Bir dile ait özelliğin kullanıldığı coğrafi koordinatlar (ç.n.)

ve “q^w”, “p”ye dönüştü, böylece “*eg^wos” Galyacada “epos” oldu (Galcede de benzer form mevcuttur). Bu lehçe bölünmesi muhtemelen Kelt dili topluluğu döneminden sonra meydana gelen süreçlerin bir sonucu olarak gerçekleşti. Bu durum sonraları başka değişikliklere yol açtı. O zamandan beri kelimelerin derin farklılıkları ve kaçınılmaz olarak farklı kaderleri oldu.

Lehçe kavramının her bakımdan biraz bulanık olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle karşılaştırmacı bu yaklaşıma bağlı kalamaz ve daha kesin sınırlandırılmış bir gözlem alanı aramakla yükümlüdür.

VI. DİLSEL COĞRAFYA

Bir “ortak dil”in fonetik ve morfolojik fenomenleri ile sonraki dönemlerde onaylanmış diller arasında kesin ve düzenli denklikler tespit etme gayreti ortaya çıktığından beri bu kuralların titizlikle uygulanabileceği saf dil türleri için de araştırmalar yapılmaktadır. Büyük diller çok çeşitli ögeler içerir. Lehçeler, tanımlarından da anlaşılacağı gibi tek tip değildirler. Küçük bir bölgede gözlemlenen halk ağızlarının dil bilimcinin ihtiyaç duyduğu temel birliği sağlayacağı düşünüldü ve dil bilimciler yerel ağızları incelemeye başladılar.

Yerel Ağızlar

Bugün itibariyle çeşitli ağızlar üzerine bazıları kısa ve yüzeysel, bazıları da ayrıntılı ve derin içerikli monografiler yazıldı. Bu türden derinlemesine çalışmalar, bir dil türünü temelden araştırmak isteyenler için önemli veriler içermektedir. Bunlar genel dil bilim için oldukça öğreticidirler. Ancak bir dil grubunun tarihini yeniden inşa etmek isteyen karşılaştırmacılar için yerel ağızlar üzerine hazırlanan monografiler yeterli değildir ve kullanımı da zordur.

Gallo-Romen dili bölgesine benzer orta düzey bir bölgede tanımlanması gereken otuz binden fazla yerel ağızla karşılaşırız. Bu görev, dil bilimcilerin mevcut güçlerini ve maddî kaynaklarını açıkça aşmaktadır. Bunun gerçekleştirilebileceği

varsayılsa bile dil bilimci başa çıkamayacağı sonsuz tekrarlar ve bir yığın veri karşısında ne yapacağını bilmezdi çünkü her yörenin kendine özgü özelliklere sahip bir dil bölgesinde sık sık aynı olgular ve olgu türlerine rastlanmaktadır.

İkinci zorluk, farklı gözlemciler tarafından toplanan verilerin birbiriyle tam olarak uyumlu olmamasıdır. Soruşturma, incelenen alanın tamamı için aynı kurallara göre organize edilmemiş ve yürütülmemişse her çalışmada gerçekler farklı şekilde düzenlenir ve böylece bir çalışmanın verilerini diğer bir çalışmanın verileri ile doğrudan karşılaştırmak imkansız hale gelir. Anketin doğru bir şekilde düzenlendiği ve açıklamaların standart bir ilkeye göre derlendiği nadiren meydana gelen uygun durumlarda bile gözlemciler malzemeyi tam olarak aynı şekilde ne gözlemleyebilir ne de kaydedebilirler. Ek olarak bazı alanlarda daha fazla, bazı alanlarda ise daha az toplayıcı bulunmaktadır, ayrıca gözlem ağının eşit olmayan yoğunluğu da elde edilen materyali karşılaştırma için uygunsuz hale getirmektedir.

Nihayet ağızlar kendilerine apriori olarak atfedilen birliğe hiçbir şekilde sahip değildir. Küçük de olsa büyük de olsa aynı köyün sakinleri mesleklerine, sosyal statülerine vd. bağlı olarak farklı konuşma biçimlerine sahiptirler. Herkes yerli değildir, herkes konuşmanın yerel özelliklerini eşit sadakatle koruyamaz. Yerel ağızların tanımı tüm bu bireysel farklılıkları dikkate aldığında çok karmaşık hale gelir ve bunu karşılaştırma için kullanmak zorlaşır. Bu ayrıntılar dikkate alınmadığında ağzın durumu hakkında doğru çıkarımlara sahip olamayız, pek çok gerçek keyfi olarak basitleştirilir ve bunlar tanımlanmak yerine şemalaştırılır.

Gözlem Yapmak

Bir grup modern ağız karşılaştırmalı yöntemle incelemeye giriştiğimizde gözlemi doğrudan karşılaştırmaya hizmet edecek şekilde düzenlemek gerekir.

Her şeyden önce, anket noktalarını araştırılan bölge genelinde hemen hemen eşit olarak dağıtmak gerekir. Bölgedeki tüm yerleşim birimlerinde gözlemler yapmak ideal olanıdır. Ancak normal koşullar altında, yani benzer ağızlar oldukça geniş bir alanı işgal ettiğinde ve komşu ağızlar birbirinden çok az farklı olduğunda gözlem noktalarını rastgele seçmek yeterlidir; yeter ki sonunda tüm bölgeyi kapsayan ve her türden numuneyi içeren bir gözlem ağı elde edilmiş olsun. Bu ağ ne kadar sıkı olursa önemli ayrıntıları kaçırma riski o kadar az olur ve her olgu için kesin sınırları izleme konusunda bir o kadar emin oluruz. Ancak bir karşılaştırmacı için esas olan tüm alanı bir bütün olarak değerlendirmesine izin verecek olan verileri toplamaktır.

İkinci olarak, elde edilen verilerin birbirleriyle karşılaştırılabilir olması dolayısıyla gözlemlerin aynı dizgedeki olgularla ilgili olması önemlidir: Aynı kelimeler (örneğin, böylece edebî dildeki bir kelimenin incelenen bölgenin ağızlarında alacağı tüm formlar karşılaştırılabilir), aynı anlama sahip kelimeler, benzer biçimler ve aynı anlama sahip dil bilgisi biçimleri vb.

Bu ikili ihtiyaca cevap verebilmek için her gözlem yerinde doldurulması gereken bir anket hazırlanmalıdır ve incelenen alanların her birinde bu ifadelerin nasıl iletildiği not edilmelidir. Anket prosedürü ciddî sakıncaları barındırmaktadır. Sorunun sorulduğu dil – genellikle söz konusu ülkenin ortak dili – yerel haber kaynağını etkileyebilir ve onu kendi konuştuğu ağızdan uzaklaştırma riskini taşır. Her madde için sadece bir yanıt almak

gerektiğinden anket sadece bir kişiye yapılmalıdır. Ancak yerel ağız tek tip olmadığından gözlem nesnesi az ya da çok ancak o ağza özgü olabilir. Tasvir edilen yöntem yalnızca yaklaşık sonuçlar verir ve kesin sonuçlar vermekten uzaktır ama şimdilik başka bir çalışma yöntemi de bulunmamaktadır.

Gözlemler iki metotla yürütülebilmektedir. Bunlardan ilki, anketlerin Almanya'da olduğu gibi şu veya bu kelimenin veya ifadenin yerel ağızda nasıl ifade edildiğini en iyi şekilde sergileyen kişiler tarafından doldurulmak üzere bölgelere gönderilmesidir. İkinci yöntem, her noktada bir kaç sakine sorular soran ve cevap kaydını kendisi tutan bir araştırmacının bu noktalara gönderilmesidir. Gallo-Romen ağızlarının atlası bu yöntemle çalışılarak derlenmiştir. J. Edmont, Émile Gilliéron tarafından derlenen anket rehberliğinde inceleme yapılacak tüm noktalara tek başına gitti, her birinde gözlem için bir denek seçti ve anketteki tüm soruların cevaplarını yazıya geçirdi. İkinci yöntemin avantajı, toplanan malzemeleri tam bir titizlikle karşılaştırmayı mümkün kılması ve farklı araştırmacılardan kaynaklanan kaçınılmaz sapmaları ortadan kaldırmasıdır. Bu avantaj o kadar büyük ki daha sonraki çalışmalarda sadece bu yöntemle başvurmayla başladılar. Örneğin İsviçre'nin Romen (Fransızca olmayan) ağızları atlasını ve Jaberg ve Jud tarafından düzenlenen kuzey İtalyan ağızlarının incelemesini tek bir gözlemci yani Scheuermeier gerçekleştirmiştir.

Bu kadar basit bir metotla elde edilen sonuçlar ilk bakışta şüpheli görünebilir. Ancak birbirinden çok uzak olmayan küçük noktalarda yapılan gözlemler karşılıklı olarak kontrol edilmekte ve bunların karşılaştırılması doğrulama kabul edilmektedir. Dahası, anket yöntemi monografik tanımlamayı dışlamamaktadır.

Araştırmacı tarafından yapılan gözlemlerin kalitesini değerlendirmek için gözlemlerin sonuçlarını mevcut monografiler veya yeni araştırmalarla karşılaştırmak yeterlidir. Edmont'un gözlemlerini yaptığı Gillieron'un Gallo-Romen lehçelerinin atlasına gelince çok sayıda ve bazen de çok kapsamlı kontroller (örneğin Millardet, Landes ağızlarını; Bruneau, Ardennes ağızlarını; Oscar Blok, Vosges'in tüm ağızlarını dikkatlice inceledi) Edmont'un gözlemlerinin doğruluğunu kanıtlamıştır. Bu sağlam çalışmaya asla zarar verecek boyutta olmayan sadece küçük hataları düzeltmemiz gerekti.

Elde edilen sonuçlar çok önem kazandı ve bu tür araştırmaların sayısı artırıldı. Fransa'da Korsika ağızlarının bir atlası hazırlandı ve Fransız Armorica'nın Breton ağızları için başka bir atlas şimdilerde yayınlanmak üzere. Katalan atlası ise basılma yolundadır. Ayrıca Jaberg, Jud ve Scheuermeyer'in de bir atlas hazırladıklarını daha önce belirtmiştik. Genç bir Fransız olan dil bilimci Tesniere şimdi dil bilimsel-coğrafi tip gözlemlerine dayanarak Sloven dilindeki çift sayı biçimlerinin ayrıntılı bir incelemesini yayınlamaktadır.

Anket sonuçlarının bir harita üzerinde çizilebilmesi, işi oldukça kolaylaştırıyor ve her olgu için ayrı bir harita oluşturulabiliyor. İstatistiklerin grafiksel tasvirlerle daha net hale geldiği bilinmektedir. Kendisini ilgilendiren sorunlarla ilgili tüm gerçekleri (tek bir haritada, iki veya üç haritada yan yana getirip) göz önünde tutan dil bilimci sorunların çözümü için gerekli koşulları da elinde tutuyor demektir.

Gillieron ve Edmont Atlası sayesinde Gallo-Romen dili üzerine yapılan araştırmalar büyük ölçüde geliştirildi. Atlas'ın yayınlanmasının neden olduğu eserlerin sayısı önemli ölçüde

artmaktadır, bununla birlikte her şeyden önce bir alanla ilgili verilerin bir bütün olarak dikkate alındığı diğer çalışmalar ortaya çıkmaktadır.

Anket yoluyla yapılan gözlemlerin karşılaştırmalı yöntemin kullandığı tüm yöntemlerin en iyisi olduğu ve tamamen bu yöntemin gereksinimlerine uyarlandığı ortaya çıktı. İlk kez, tüm çalışma alanını eşit olarak kapsayan bir dizi doğru ve koşulsuz karşılaştırılabilir veriye sahip olmak mümkün oldu. Karşılaştırmalı dil bilgisi eserleri yazan herkes, olguların karşılaştırmalı olarak göz ardı etmemiz gereken düzey farklılıklarının mevcut olması gerçeğinden nasıl muzdarip olduğumuzu bilir. Zira, Hint-Avrupa dilleri alanında çalışan bir karşılaştırmacı hem zamansal hem de mekansal olarak çok da eşit dağılmayan üç bin yıllık bir zaman dilimine yayılmış verileri kullanır; bu veriler bazı yüzyıllarda gayet çokken bazı yüzyıllarda hiç bulunmamaktadır; yine belirli bir bölge veya alanda gayet çokken, diğer bölgelerde ve alanlarda hiç bulunmamaktadır. Karşılaştırma yapmadan önce tüm unsurları detaylı bir eleştirel incelemeye tâbi tutmak gerekir. Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırmalı gramerinde böyle kuresuz birkaç karşılaştırma bulunmamaktadır.

Lehçe Sorunu

Coğrafi yöntem şimdiden dikkate değer sonuçlar verdi. "Lehçe" sorunu çözüldü. Geçmişte, lehçelerin sınırlarının nasıl belirleneceği sorusu sıklıkla sorulmaktaydı. Lehçe, bir yandan kendine has özellikleri olan ve diğer lehçelere karşıt bir bütün olarak karşımıza çıkarken; diğer yandan lehçelerin kesin sınırlarının belirlenmesinde başarılı olunamadı. Eskiden kuzey ve güney Gallo-Romen lehçeleri arasındaki sınırı bulmak amacıyla

Bordo'dan yola çıkan bir araştırmacı bu girişimi tamamlayamadan yarı yolda durmak zorunda kalırdı. Ancak şimdilerde bu sorunun cevabını bulmak için haritaları karşılaştırmak yeterlidir.

Her dilsel olgunun kendi sınırları vardır.

Ancak bazı alanlarda, tekil olguların bir sürü sınır çizgisiyle karşılaşmaktayız ve bu çizgiler ya paralel gitmekte ya da kesişmektedir. Kuzey ve güney Gallo-Romen ağızları arasındaki tekil olguların birçok sınır çizgileri genellikle birbirine çok yakındır. Bu demetin kuzey ve buna bağlı olarak güney uçlarında birbirine en yakın ağızlar yer almaktadır. Kuzey ve güney arasındaki karşıtlık açıktır, ancak bu tek bir sınır çizgisiyle gösterilemez.

Bu izoglos demeti yaklaşık olarak Bordo'dan Lyon'a giden demir yolunun izlediği rotayı ilginç bir şekilde takip etmektedir, yani kuzeydeki Massif Central'in eteğinde keskin bir şekilde kuzeye dönmektedir. Massif Central ağızları bu nedenle güney lehçeleri türüne dahildir. Fransa'nın kuzey kesimindeki ağızlara Latince türünden çok uzak olan belirli özellikleri veren etkiler, önlerine çıkan ve Fransanın merkezini işgal eden Massif dağları tarafından durdurulmuştur. Sınır Loire değil, geçilmesi zor olan ve yolların zorunlu olarak eteklerden geçtiği yüksek dağ zincirleri grubudur. Kuzey Fransızca tipi oldukça uzak güneybatıda Bordo'ya, güneydoğuda ise Lyon'a kadar uzanır. Burada lehçelerin sınırı tarihsel süreçleri koşullandıran coğrafi düzen faktörü ile açıklanmaktadır.

Ara Dönem

Elde edilen çok sayıda olgu sayesinde ortak dil ile ondan gelişen diller arasındaki ara dönem daha belirgin hale gelmektedir. Gillieron, coğrafi yöntem uygulamasının sonuçlarını daha

canlı vermek için arı isimlerini kullandı. Fonolojik uyum kurallarından hareketle Fransızca “abeille” (arı) kelimesinin kuzey Fransa’ya özgü olamayacağı ve bunun güney lehçelerinden alındığı bilinmekteydi. Ancak bu kaba gerçek yardımıyla “abeille” kelimesinin tüm tarihini ortaya çıkarmak imkansızdır. Bu isimlerin kuzey Fransa’nın bölgelerine göre değiştiğini algılamak için arının bütün isimlerinin gösterildiği haritayı incelemek gerekmektedir: Birinde güneyden ödünç alınmış “abeille”; diğerrinde “mouche à miel”; üçüncüsünde “mouchette”; dördüncüsünde “avette” karşımıza çıkmaktadır. Roma döneminden beri her yerde kullanılan bir böcek adının bu kadar çeşitliliğe sahip olması arının eski adının ortadan kalktığına göstergesidir. Bu eski adın korunduğu çok az yeri bazı haritalar göstermektedir. Bu Latince “arem”in kuzey ağzlarında aldığı biçimdir ve “é” şeklinde teleffuz edilmektedir. Bu ad çok kısa olduğu için hemen hemen her yerde ortadan kalktı ve konuşurların bu adı kullanım zorlukları ikame sözcüklere göre değişmektedir. Gillieron, cesur ve tartışmalı ama çok baştan çıkarıcı bir hipotez önerdi. Bu hipoteze göre “mouchette” kelimesi çok kısa “é(p)” yerine kullanıma giren bileşik “mouche-é(p)” kelimesinin bir dönüşümüydü. Belki de böyle bir bileşik kelime hiç kullanılmadı ve sadece “mouchette” şeklinde hemen gerçekleşen böyle bir oluşumun olasılığı ortaya çıktı; çünkü bu tür fonetik ve morfolojik değişiklikler meydana geldiğinde yeni formlar, mevcut sistemin kurallarına hemen boyun eğme ve halihazırda oluşturulmuş bir dizi formda yerlerini alma eğilimindedir. Fransa’nın güneyinde “arı” kelimesiyle ilgili böyle bir zorluk yoktu: Latince “apicula” kelimesi daha Roma döneminde bir son ek aldı (karş.: ouicula < ouis, modern Fransızca’da ouaille) ve “abeille” kelimesini Paris

bölgesine taşıdı. Böylece, Fransızca “abeille”in kökeni hakkında daha önce sahip olduğumuz şematik bilgiler gerçeğin apaçık olduğu karmaşık bir tarih ile değiştirilmiştir.

Bu tür başarılarından esinlenerek karşılaştırma için çok iyi verilerle desteklenmeyen olguların yorumlanmasında çok şey başarılabilir. Çoğu zaman mevcut malzemelerin tarihi süreçlerini anlamak için onları coğrafi olarak düzenlemek yeterlidir.

Örneğin, “öğütmek, tane” fikrini ele alalım. Hint-Avrupa dili bu kavram için “*mələmi” veya “*moləmi” (öğütüyorum) türünde şimdiki zamanlı bir fiil köküne sahipti. Bu yapı Slav, Baltık, İtalic, Cermen ve Kelt dillerinde dolaylı olarak değiştirilmiş bir biçimde korunmuştur ve bundan dolayı biz onu ikame etme olanağına sahibiz (Yukarıda bunu gösterdik). Söz konusu fiil ne Hint-İran dilinde ne Ermenicede ne de Yunancada yer almaktadır. Bu olgu, tesadüflerle veya bu dillerde konuşan halkların hazırlama işine aşına olmamasıyla açıklanamaz. Bu dillerde tahıl adları ve “sürmek” anlamına gelen fiil korunmuştur (son kök sadece Hint-İran dilinde eksiktir). Ancak bu dillerde “öğütmek” eylemeni belirtmek için farklı bir kök kullanılmaktadır: Yunanca “alēō”, Ermenice “alam”. Bu kökün açık izleri Hint-İran dilinde kalmıştır. Böylece “öğütmek” fikri Hint-Avrupa’nın iki farklı bölgesinde farklı şekilde ifade edilir oldu.

Slavcadan İtalyancaya kadar birçok dilde “öğütmek” anlamındaki “*melə-” kökü daha genel anlamda olmakla birlikte diğer dillerde de bilinmektedir: Sanskritçede “mṛnāti” (o eziyor), Ermenicede “malem” (eziyorum), veya “mullō” gibi popüler Yunanca fiillerde veya İyonyalı popüler yazarlarda bulunan ikilemeli “moimullō” biçiminde. “Öğütme” anlamına gelen iki kök arasındaki (Yunanca “*melə-” ile Lantince “alēō”) rekabet,

Latince “molo” (öğütmek) fiili ile birlikte “mola” (el değirmeni) şeklinde bir ismin varlığı, Yunancada el değirmeninin eski adının (Hindistan’dan Kelt dünyasına kadar korunmuştur) kayboluşu ve “ezmek” anlamına gelen kökün bir yeni oluşum olan “mule” (el değirmeni) ile değiştirilmesi vd. gerçeklerden kaynaklanmaktadır. Veriler ne kadar az olursa olsun kelimelerin coğrafi dağılımları kelimelerin genel tarihini ortaya çıkarmayı mümkün kılmaktadır.

Haritaların karşılaştırılması kimi zaman şaşırtıcı şeylerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Nitekim Fransa’nın güneyinde “gallu(m)” kelimesinin ortadan kaybolduğu küçük bir bölge bulunmaktadır. Burada horoz, konuşurların kendilerini buldukları zorluğu gösteren “faisan” (sülün), “vicaire” (rahip) gibi garip isimlerle anılmaktadır. Diğer haritalarla karşılaştırıldığında bu bölgede Latince “-ll-”nin “-tt-”ye karşılık geldiğini, “*gat” (horoz)’ın erkek kedi anlamındaki “gat” ile ve daha sonra İtalyanca “gatto”ya dönüşen eski “*gattu (m)” ile birleştiğini görmekteyiz. Horoz ve kedi için aynı kelimeyi kullanmak uygun olmadığından horoz kullanım dışı kaldı. Dil bariz hünerlerle bu zorluğun üstesinden geldi. Bir kavramı tanımlamanın bu kadar olağandışı yollarıyla karşılaştığımızda, bunların şu ya da bu nedenle kullanımdan kalkmış eski bir adı değiştirme girişimleri olduğunu varsaymalıyız. Bu gibi durumlarda konuşur öznelerin yaratıcılığı belirginleşmektedir.

Coğrafi yöntem uygulanmasının mümkün olduğu her yerde yadsınamaz başarılar doğurdu. Bu yöntem, mümkün olan en geniş gözlemleri ve dil alanındaki tüm verileri hesaba katmayı gerektirir. Bu sayede karşılaştırmalı yöntem önceden erişilemeyen bir doğruluk, esneklik ve kapsam genişliği elde etmektedir.

Ancak bu beklenen bir şeydi. Uyum sistemlerini hesaba katan karşılaştırmalı dil bilgisi, kendi içlerinde kendisini çok az ilgilendiren ağızlara değil, tek bir “ortak dil”in devamı olan ağızların bütününde bulunan homojen olgulara ihtiyaç duymaktadır.

Daha önce belirtildiği gibi her ağız kendi sistemine sahiptir ve bu nedenle her bir özel dil olgusunun bu sistemdeki yerini her zaman düşünmek gerekir. Anket gözlemleriyle kaydedilen ve haritalanan tek tek kelimelere ve formlara yöneltilen özel dikkat, tüm araştırmaların tek bir kelimenin veya küçük bir kelime grubunun, tek bir formun veya küçük bir form grubunun izole çalışmasına indirgenmesine yol açabilir. Böyle atomistik bir gayret tarihsel dil bilimi tamamen mahvedebilir. Dilsel coğrafyanın itibarı, her kelimenin ve her formun gelişiminin bütün özgünlüğünü tam bir belirginlikle ortaya koymasında yatmaktadır. Bu özgünlük her zaman sistem içinde yürütülür ve münferit olguları sistem dışında değerlendiren biri, sistemleri oluşturan bireysel olguları eleştirel bir incelemeye tabi tutmadan yalnızca sistemleri ele alan birinden daha büyük bir hataya düşme riskiyle karşı karşıyadır.

VII. KARMA DİL KAVRAMI

Tarihsel dil biliminde uzun bir süre, bir dilin nesilden nesile aktarılırken çocukların çevrelerinin dillerini en iyi şekilde yeniden ürettikleri kabul edildi. Bu durum normal görünmekte ve gerçekten de hayatta sıklıkla gözlemlenmektedir.

Ancak bazen halkların dillerini değiştirdikleri de olmaktadır. Bu istisnaî bir durum değildir. Tarihi bilinen ülkeler arasında (yazılı tarih ise en iyi durumda beş bin yılı aşmayan - ki bu toplam insanlık tarihinin sadece küçük bir bölümüdür), dilini en az bir kez değiştirmemiş halk yoktur, pek çoğu da dilini birkaç kez değiştirmiştir.

Yazılı tarihin uzunluğu ve muhafazakarlığı ile Mısır diğer ülkelerden ayırt edilir. Yaklaşık 4000 yıllık tarihe sahip Mısır dili, tarih öncesi dönemi saymazsak, nüfusun büyük bir kısmı değişmemesine rağmen kullanımdan kalktı ve yerini Arapça aldı. Makedonyalı İskender'in fethine, esas olarak İskenderiye'de ortaya çıkan ve yönetici gruplardaki küçük katmanların Helenleşmesine neden olan bir Yunan kolonisinin oluşumu eşlik etti, ancak nüfusun temeli Suriye'den gelen göçmenler dikkate alındığında bile aynı kaldı.

Galce, modern Fransa topraklarında milattan önce ilk bin yılın ilk yarısında Kelt fethinin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Roma fethinden sonra yerini Latince aldı. Galya fethinin nüfusta bir değişikliğe yol açtığını düşünmek için elimizde hiçbir neden

bulunmamaktadır. Roma fethinin sadece önemsiz yeni unsurlar getirdiğini kesin olarak bilmekteyiz.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür, dil değişimi sık sık meydana gelmektedir. Önemli olan bu değişikliklerin hangi koşullar altında gerçekleştiğini ve sonuçlarının neler olduğunu belirlemektir.

Ortak Dilin Yayılması

Gözlemlenmesi en kolay durum hemen hemen Avrupa'nın her yerindeki mevcut durumdur. Her bölgede aynı dil ailesinin yerel ağızlarından oluşan bir grup ve tüm genel kullanımlara ve tüm ülke ile ilişkilere hizmet eden ve hükümetin, okulun, yönetimin, basının vb. dili olan bir yazı dili, bir medeniyet dili vardır. Bu gibi durumlarda yazılı dilin yerel lehçeler üzerinde güçlü bir etkisi vardır.

Ardından, aynı nihaî sonuca yol açan farklı yönlerde iki hareket gerçekleşir.

Yerel ağız, uygarlığın yeni ihtiyaçlarına tek başına cevap verebilecek durumda olan ve yerel ağıza göre prestiji büyük olan genel dilden ödünç alınan unsurlarla doludur. Bu dil, en güçlü ve kültürlü insanların dilidir. Gillieron, Roma Galyası'nın yerel ağızlarını incelerken bu ağızların karşılaştıkları zorluklardan kurtulmanın yolunu genel Fransızcada aradıklarını tespit etti. Bu nedenle Gallo-Romen ağızları tarihe dayalı saf bir geleneği aktarmak yerine çok büyük oranda ortak Fransızcanın lehçeleşmiş unsurlarını içermektedirler. Gallo-Romen ağızları üzerine yapılan günümüz çalışmaları ortak Fransızca leksikolojisinin adaptasyon süreçlerine önemli yer vermektedir. Edebî Fransız dili ve Fransızca ağızlar ortak bir kökene sahip olduğundan kelime

dağarcığının kökeninde önemli özdeşlikler görülmektedir. Bu özdeşliklerden hareketle yerel lehçeyi konuşanlar için yaygın Fransızca sözcüklerden lehçe varyantları oluşturmak veya edebî dilin cümle yapısını lehçe söz varlığına uygulamak zor değildir. Bununla birlikte eğitimsiz insanların bu dilsel yaratıcılığı genellikle o kadar mükemmeldir ki bazen bir dil bilimci için bir lehçedeki yerel olanla adapte olan arasındaki ayrımı yapmak zorlaşmaktadır.

Hem zenginlik hem de uygunluk bakımından ortak dilin üstünlüğü çok açıktır. Tıpkı şehir kıyafetlerinin köy giysilerinin yerini alması gibi ortak dil de yerel ağızlar tercih edilir. Elbette dili değiştirmek kıyafet değiştirmek kadar kolay değildir. Fransa'nın yerel ağızları büyük ölçüde "lehçeleştirilmiş" bir ortak Fransızcaysa o zaman köylerde genellikle Fransızcaleştirilmiş bir lehçe konuşulmaktadır. Çoğu durumda lehçedeki bir sözcüğün Fransızcasını ortaya çıkarmak için sözcükte küçük bir değişiklik yapmak yeterlidir. Lehçe sözcüğünü "lwe"yi "lwa" şeklinde teleffuz ettiğimizde ortak Fransızcadaki "loi" (yasa)yı elde ederiz. Berrichon lehçesindeki "lavwé" kelimesini Fransızcaleştirmek biraz daha zordur. Ortak Fransızcadaki "lavoir" (kıyafetleri durulama geçiti)'u elde etmek için sadece son ünlü-yü değiştirmek yetmez; ayrıca "r" sesinin de eklenmesi gerekmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi en uzun süre yaşayakalanlar, hafızaya sıkıca kazınan dil bilgisi becerileridir. Ancak bu beceriler giderek zayıflar ve yavaş yavaş yerel ağzın yerini ortak bir dil alır. Şimdilerde bu süreç daha hızlı, bazı yerlerde diğer yerlere göre daha hızlı gerçekleşmektedir. Örneğin orta Fransa'daki ağızlar Picardy'deki ağızlardan daha hızlı değişmektedir. Bu süreç her yerde yaşanmaktadır, bu yüzden kuzey Fransız

ağızlarının herhangi bir şekilde çalışılmasının imkansız hale geleceği anı şimdiden tahmin edebilmekteyiz çünkü bu ağızların tamamen kullanım dışı kalacaklarını öngörebiliriz. Bunlar 18. yüzyılda köylerde yaygın olarak kullanıldılar, dahası 19. yüzyılın ilk yarısında Fransa genelindeki kırsal nüfusun konuşması yerel özellikleri büyük ölçüde korumaktaydı.

Fransa'da gerçekleşenler tarih için yeni değildir. Milattan önce 5. yüzyılda Yunanistan'daki hemen hemen her yörenin kendi ağızı vardı. Daha sonra ortak dilin artan etkisi yerel özellikleri yavaş yavaş ortadan kaldırdı. Attika konuşmasına dayanan ortak dil Yunanistan'ın geneline yayıldı. Bu dil, önemli bir direnişle karşılaşmasına rağmen kendini her yerde kabul ettirdi ve imparatorluk çağında bütün Helenler için ortak hale geldi. Son zamanlardaki farklılıkların bir sonucu olarak modern Yunan ağızları bu ortak dili devam ettirmektedir. Ortak dilin yayılmasından önceki Yunan lehçe farklılıklarının en ufak kalıntılarını bile her hangi bir noktada bulmak oldukça zordur.

Ancak yayılma ortak dili değiştiren tepkiler olmadan gerçekleşmez. Yaygın hale gelen Yunanca artık tamamen Attika Grekçesi değildir. Özellikle Attika ve İyonya'da ortak ve yalnızca Attika Grekçesine özgü bazı özellikler genelleşti ve her yerde yayıldı. Diğer Attika Grekçesine özgü özellikler benimsenmedi. Örneğin İyoncadaki "ss" telaffuzu Attika Grekçesinde özde "tt" biçimlerine tercih edildi. Bu nedenle, örneğin arıya Atina'da olduğu gibi "melitta" değil İon ve çoğu ağızda olduğu gibi "melissa" denildi. Atina'nın zamanla genel normlara da uymasından dolayı Attika Grekçesinin özellikleri tamamen kayboldu. Örneğin, milattan önce 4. yüzyılda Atina'da "outhēs" (hiçbiri) ifadesi kullanılmaya başladı; ama genelleşen bu Attika formu

değil, diğer lehçelerde korunan ve Atina'da da ikame edilen eski "oudēs" formu oldu. Modern Yunancadaki olumsuzluk edatı "den", orta (nötr) cins "oudén" in bu genelleştirilmiş biçiminden gelişmiştir. Haliyle ortak Yunanca tek bir lehçenin doğrudan devamı değildi; o, komşu fakat farklı lehçelerin unsurlarını da içermekteydi

Fransa'daki hakim pürizme rağmen Paris ağızı olan ortak Fransızca bile bölgesel etkilerden kurtulamadı.

Bu nedenle ortak dil, hem oluşturulma şekli hem de ona dahil olan unsurların karmaşıklığı bakımından biraz karma bir dildir.

Böylesi karma bir durum çok ileri gidebilir. Ortak İtalyan dili, Toskana lehçesine dayanmaktadır, ancak Toskana telaffuz özelliklerine izin vermemektedir, bu yüzden İtalyancanın *lingua toscana in bocca romana*¹³ olduğu sık sık dile getirilir. Ortak İngilizce, Londra ağızına dayanmaktadır, ancak çeşitli lehçelerin kesişme noktasında bulunan Londra ağızı farklı bölgelerin dilsel özelliklerini özümsemiştir. Bu nedenle farklı kökenlerden insanlara hizmet etmek için ortak diller kurulduğundan bu diller en elverişli koşullarda bile tek bir geleneğe dayanmazlar.

Hatta ortak dilin oluşturulma biçiminde yapaylık bile olabilir. Sırp-Hırvat yazı dilinin kurucusu dil bilimci Vuk Karadžić önce "h" nin kaybolduğu bölgenin ağızlarından hareket etti. Bir süre sonra "h" yi muhafaza eden daha arkaik lehçelerin de dikate alınması gerektiği sonucuna vardı. Sonuç olarak onun kurduğu edebî Sırp-Hırvat dili bu açıdan karışık bir karakter aldı ve önemli bir istikrarsızlık haline geldi ve büyük rahatsızlığa neden oldu çünkü "h" nin ortadan kalktığı bölgelerin nüfusu onu telaffuz etmekte büyük zorluk çekmektedirler.

13 Romalıların ağızında Tuskan konuşması (ç.n.)

Substrat (Alt Tabaka)

Ortak dilin yayılması yalnızca yerel lehçelerin aynı dil türüne ait olduğu ve bu ortak dil ile aynı kökene sahip olduğu durumlarla sınırlı değildir. Ortak dilin yerel ağızlardan keskin bir şekilde farklı olduğu da olur; o zaman pek çok şey farklı görünür, ancak tarihsel süreç bazı açılardan daha önce ele aldığımız sürece benzer.

Bir yandan farklı türden ortak bir dilin üzerine bindirilen yerel dil, yalnızca toplumun alt katmanlarında ve çevrede kalarak kullanım alanını daraltırken; öte yandan ortak dilden ödünçlemelerle de kendini zenginleştirir. Örneğin Fransız Armorica'daki Bretonca, Fransızca kelime ve deyimlerle doludur. Yerel dile karşı tutum dikkatsizleştğinde o karakteristik özelliklerini kaybedebilir. Örneğin Vannes bölgesinin Breton dili keskin bir şekilde yozlaştı. Sadece yerel kullanımda korunmuş olan dil zamanla kendi unsurlarını daha da yitirmektedir. Bu, bir dilin tarihi için çok az öneme sahiptir çünkü bu derece bozulmuş bir dil eninde sonunda tamamen yok olur.

Toplumsal üstünlük işareti olarak vazife gören ve kullanımı daha uygun olan ortak dil her geçen gün daha fazla yayılır. Ancak ortak dili belirtilen nedenlerle kullanmaya başlayanlar onu tam olarak anadil taşıyıcılarının konuştuğu netlikte konuşamazlar. Lehçenin eski konuşurları sadece yerel bitki ve hayvan isimlerini, edebî dilde tam karşılığı olmayan gelenekleri değil, eski konuşma becerilerini de korurlar. Bu özellikle telaffuz için geçerlidir. Yeni sesler, genel olarak, mutlak eşdeğerlilikle yeniden üretilmez.

Benzer konuda örneğin Fransa'da neler olduğuna bakabiliriz. Aynı derecede Gallo-Romen olan kuzey Fransız ve güney

Fransız ağızları artık birbirinden o kadar farklıdır ki kuzey ve güney bölgelerinin sakinleri her biri kendi lehçesiyle konuştuğunda birbirlerini hiç anlamazlar. Bugün genellikle şehir sakinlerinin bildiği tek dil olan ortak Fransızca ülkenin güneyinde kullanılırken her bölgede farklı ve özgün telaffuz edilir. Güneydeki tüm ünlüler kuzeydekinden daha kapalı hale gelirler; onlar farklı bir tempoya sahiptir ve geniz ünlüleri farklı şekilde telaffuz edilir. Dağılımı özel bir incelik gerektiren kapalı “e”-ler doğru konulmamaktadır. Kısacası, bütün güney telaffuzları standart telaffuzdan tamamen farklıdır. Dil bilgisi de farklılıklar içermektedir. Uzun süredir Paris bölgesinde günlük kullanımda olmayan ancak yazılı dilde kullanılmaya devam eden basit geçmiş zaman Fransızca konuşan güneyliler arasında yaygındır. Bu nedenle, dilde arıtmacı eğilimlerin çok güçlü olduğu ve dilin okulda öğretimi tekleştirilirken konuşma normlarına büyük bir titizlikle uyulan Fransa’da bile ortak bir dilin yayılması yerel dil becerilerine ciddi bir şekilde uyarlanmadan gerçekleşmez. Fransız dili yayılırken bölgesel varyantlara bölünmekte ve Paris modeli hiçbir bölgede tam olarak yeniden üretilmemektedir. Bu bölgesel varyantlar hiçbir zaman dikkatle kayda geçmemesine rağmen yine de varlıklarını sürdürmektedirler. Öteden beri söylendiği üzere “yerel alt tabaka”nın etkisi kendini hissettirmekte ve ortak dillerin yayılması hakkında bildiklerimize bakılırsa da bu etki aşılamaz görünmektedir.

Okulun ve yazılı dilin etkisi, dili konuşanların doğru konuşma arzuları ortak dilin birleşmesine katkıda bulunurlar, ancak mutlak birleşmeden söz edilemez. Bir dilin normu her yerde aynı olabilir, ancak uygulanması her yerde aynı değildir.

Bunun nedenleri çok derinlerde yatmaktadır. Kazanılan

anatomik özelliklerin aktarılması genetik değilse o zaman edinilmiş alışkanlıkların kalıtsal olarak aktarılabileceğini tecrübeler göstermiştir. Dilsel kullanım, çok yüksek derecede bir dizi kazanılmış alışkanlığın karakterine sahiptir. Dil kullanımı, kalıtsal konuşma becerilerinin kullanımıyla sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Bireyler yeni bir dil öğrenirken bu kalıtsal becerileri yitirmezler. Yerel dilde ortaya çıkan eğilimler henüz yeni öğrenilen dilde de görülmektedir. Bu nedenle Latincedeki en derin değişikliklerin Galya dili gibi tamamen farklı eğilimleri olan dillerin yerini aldığı bölgelerde hissedilmesi anlamlı hale gelmektedir. Örneğin Kelt dillerindeki ünsüzleri değiştirme, onları bitişik sesli harflere dönüştürme ve hatta ünlüler arasındaki ünsüzleri ortadan kaldırma konusunda güçlü bir eğilimin karakteristik olduğu bilinmektedir. Latince intervokal ünsüzleri hiçbir yerde Gallo-Romen bölgesinde ve özellikle Fransızcada olduğu kadar değişmemiş ve ortadan kaybolmamıştır. Latince “lepore(m)” Fransızca “lièvre” (tavşan)’ye, Latince “amatam” Fransızca “aimée” (sevgili)’ye dönüşmüştür. Fransızcada en karakteristik yeniliklerin sadece Galya’da Latincenin nasıl konuşulduğuyla değil, aynı zamanda Galyalılarından temellük edilen yetiler mirasıyla da koşullu olduğunu varsaymamız olağan hale gelmektedir. Hipotezimizi bu şekilde formüle ederek alt tabaka teorisine karşı bir zamanlar ileri sürülen tüm itirazlar hemen geçerliliğini yitirmektedir. Gallo-Romen bölgesinde ve Alsace’ta kapalı “u”-nun “ü”ye dönüşmesi, bazı Galya özelliklerinin doğrudan gelişimi olarak değil; kalıtsal olarak aktarılan, edinilmiş belirli konuşma becerilerinin uzak etkisi olarak görülmelidir.

Ortak bir dilin farklı bölgelere yayılırken aldığı biçim farklılıklarına en azından kısmî bir açıklama getiren bu teoriye sık sık

yöneltilen itirazlar dil olgularına gereğinden fazla mekanik bir yaklaşımda bulunmasından oluşmaktadır. “Alt tabaka”nın özelliklerinin onun yerini alan dilde hemen ortaya çıkması elbette beklenemez. Bu karmaşık bir süreçtir ve ilk bakışta çok belirgin olmayan biçimlerde ve aşamalı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle yeni bölgelere yayılan dilin her zaman az çok karışık bir dil olduğu çıkarımını yapabiliriz. Çünkü evrensel normun üzerinde kuşkusuz yerel etkileri, yerel nüfus tarafından temellük edilen beceri ve alışkanlıkları gözlemleriz.

Ödünçlemeler

Dilin yeni biçim alması sadece benzer zor süreçlerin etkisi altında gerçekleşmez, büyük miktardaki ödünçlemeler bile bunun için yeterlidir. İngilizce kelime dağarcığının yarısından fazlasının Latince ve Fransızcadan ödünç alınmış olması İngilizceyi diğer Cermen dillerinden ayırdığı bilinmektedir. Ödünç alınan kelimeler vurgularını korudukları için bundan İngilizcenin telaffuzu etkilendi. Sonuç olarak Cermen dilleri için karakteristik olan ilk hece üzerindeki vurgu İngilizcede norm olmaktan çıktı.

İfade kalıpları da ödünçlenebilmektedir. Almanca “was für” ifadesi Slavca kökenli “что за” (što za- ne tür) ifadesi ile karşılanabilir. Farklı kökenli öğelerden oluşan kelimeler ve ifadeler söz konusu olabilir. Örneğin Latincedeki, Yunanca “kath-ena” (birer birer) ifadesi yarı ödünçleme yarı kalıpsal olup “*cata-uno”, “*cat-uno”ya dönüşmüş, buradan İspanyolca “cadauno”, İtalyanca “caduno” (her biri) ortaya çıkmıştır.

Ödünçlemeyi sözkonusu edenler konuşurun iki farklı dil-den haberdar olduğunu kabul etmektedirler. Gerçekten bir konuşur belirli bir dilde konuşurken hangi dilde konuştuğunun

bilincindedir, - bu dil zengin ve karmaşık bir morfolojiye (Hint-Avrupa, Sami veya Bantu) veya gramer kategorilerini açıkça ayırt eden, nispeten zayıf bir morfolojiye de sahip olsa, o hiçbir şekilde bir dilin gramerini diğer bir dilin grameriyle karıştırmaz. Breton dili ne kadar bozulursa bozulsun Vannes bölgesinde yaşayan ve Fransızca veya Bretonca konuşan biri hangi dili konuştuğunu her zaman bilir. Çünkü bu iki dilin gramer yapıları birbirinden çok farklıdır. N. Marr, belirgin bir Hint-Avrupa karakterine sahip olan Ermeni morfolojisinin, Ermenistan'ın Hint-Avrupa öncesi nüfusunun konuşmasına kadar uzanan unsurlar içerdiğini öne sürdü, ancak bu hipotezi kanıtlayamadı ve kendi okulu dışındaki hiçbir Ermeni dili uzmanını buna ikna edemedi.

Uzak Doğu dilleri gibi en az morfolojiye sahip olan ve cümlenin belirli kelime düzeni ve yardımcı kelimelerle kurulduğu diller için dil bilgisi yapılarını ödünç alma olasılığını hayal etmek daha kolaydır.

Bir Annamit'in,¹⁴ Çincenin bazı özelliklerini kendi lehçesiyle karıştırabileceğini kolaylıkla düşünebiliriz. Benzer dillerin iç içe geçmesi daha kolay gözükmektedir. Bu yüzden Uzak Doğu'daki dil ailelerini tanımak ve bunlar arasındaki ilişkileri keşfetmek büyük zorluklar barındırmaktadır.

Dillerin Karışımı

Doğrusu, belirli bir dilin morfolojik sisteminin iki farklı dilin morfolojik sistemlerinin karışımının sonucu oluştuğunu ilan edecek bir vakaya henüz rastlanmamıştır. Bugüne kadar

14 Vietnam'da Annamite dağ silsesinde yaşayanlara verilen isim (ç.n.)

gözlemlenen tüm durumlarda bir dilin kesintisiz geleneği ile karşı karşıyayız, bu dil daha fazla veya daha az sayıda ödünçlemeye sahip olabilir, bu ödünçlemeler bazı yeni kelime oluşum süreçlerine neden olabilirler. Gelenek normal tipte olabilir, nesilden nesile aktarılabilir veya kendi dilini kaybetmiş başka insanlar tarafından benimsenebilir. Yine de morfolojik sistem için yalnızca bir gelenekten söz edilebilir.

Bununla birlikte özellikle de uygun koşullar altında reel “karışımların” ortaya çıkma olasılığını inkar etmek imkansızdır. Ortaya çıktıklarında ise dil bilimcinin işi zorlaşacaktır. Biz karşılaştırmalı yöntemle bir dizi dilin tarihini tespit edebildik. Çünkü herhangi bir yeni sistemin eski belirli bir sistemin gelişiminin sonucu olduğunu güvenle ortaya koyabildik. İki kökensele sistemin ve bunların birbirine olan tepkilerinin dikkate alınması gerektiği durumda modern metotlar yeterli olmayacaktır. Sürekli olarak iki orijinal form grubu arasında seçim yapma ihtiyacı, özünde hiçbir şeyin kanıtlanamayacağı kadar keyfiliğe yol açacaktır. Neyse ki bu nitelikteki tüm hipotezlere rağmen dil bilimciler hiç böyle bir zorlukla karşılaşmadılar. Bununla birlikte gerçekten böyle bir zorlukla karşılaşılacak olunursa dil bilimin üstesinden gelmek için burada açıklananlardan daha incelelikli yeni yöntemler geliştirmesi ve bunları pratikte test etmesi gerekecektir.

VIII. DEĞİŞİMİN GENEL FORMÜLLERİ

Her sosyal grubun dili, hem toplumun üyeleri arasında bir iletişim aracı olarak hizmet etme amacıyla uyumlu olması hem de her sosyal grup içinde üyelerinin birbirine benzeme konusundaki karşılıklı arzusu nedeniyle tek olma gayretindedir.

Aynı dili konuşanlar için telaffuz şekli, gramer becerileri birçok yönden tamamen aynıdır. Formların özellikleri, en titiz gramercilerin bile ayırt edemediği ve formüle edemediği en ince anlamsal nüanslar birçok nesiller boyunca çoğu zaman neredeyse değişmeden kalır. Ayrıntılardaki bu birlik bazı noktaları etkileyen güçlü ayrılıkları dışlamaz, ancak bu kısmî ayrılıklar, tam da dilin bir birlik temeline sahip olması ve aynı grubun konuşmacılarının aynı tipe ait olduklarını hissetmeleri nedeniyle mümkündür.

Değişimin Evrenselliği

Gerçekleşen değişiklikler tüm ana dili konuşanlar grubuna uygulanmalıdır, aksi takdirde grup çöker. Gerçekten de dildeki değişikliklerin tüm konuşurlar için geçerli olduğu tespit edilmiştir. Dil sadece birlik sayesinde yaşar, her konuşmacı dilde kendi başına değişiklik yapmaya başlarsa dil kendini realize edemez. Bu nedenle, kullanımların korunması gibi, yenilikler de geneldir. Bu genelliğin nasıl oluşturulduğuna ilişkin kesin verilere henüz sahip değiliz. En azından yeniliklerin kısmen genel ve

kısmen genelleştirilmiş olduğunu anlıyoruz. Bunlar tüm konuşurlar için geçerli aynı koşullardan kaynaklanırlar, ancak bunların pekiştirilmesi büyük ölçüde konuşurların aynı dil türünü kullanmak zorunda oldukları duygusuna bağlıdır. Toplum, sık sık dilde bireysel yeniliklerin dile getirilmesine kararlı bir şekilde karşı çıkmaktadır.

Değişim, bireysel yeniliklerin az çok başarılı genellenmesinden kaynaklanmaz; paralel değişikliklerin ortaya çıkmasıyla onaylanır. Bu türdeşlik dil bilimciler için açıkken konuşurlar sadece farklılıkları algılayabilir. Romen dilleri buna mükemmel bir örnektir. Latince uzun “ō” ve kısa “ū” çoğu Romen lehçesinde kapalı “o”ya dönüşmüştür. Nitekim Latince “nōdum” (düğüm) ve “gulam” (boğaz) kelimelerindeki farklı vurgulu ünlüler modern Fransızcadaki “noeud” ve “gueule”deki “eu” sesinin tıpkısını vermiştir (yazılıştaki fark önemli değildir ve modern Fransızcada gözlemlenen farklı telaffuz ayrımları konum farkıyla açıklanmaktadır). Benzer şekilde Latincenin uzun “ē” ve kısa “ĭ”leri Fransızcada ikili ünlüleşmeye maruz kalan kapalı “e”ye dönüşmüştür. Örneğin Latince “mē” Fransızca “moi” (bana)’ya, Latince “bibit” Fransızca “boit” (içiyor)’e dönüşmüştür. İki birleşme ortak koşullarla açıklanmaktadır; öncelikle niceliksel farklılıkların kaybolması ve Latince uzun ünlülerin kapalı ve kısa ünlülerin açık olması bunda etkindir. Bundan dolayı eski “ō” eski “ū”ya, “ē” ise “ĭ”ye yakınlığı. “ō” ile “ū”nun ilişkisi “ē” ile “ĭ”nin ilişkisine benzemektedir, ancak konuşurlar için teorinin bu gerçeği fark edilmez. Yeniliklerin paralellığı, yalnızca paralel koşulların ortak etkisinden kaynaklanır.

Eğer yenilikler, aralarında her hangi bir etki olmayan şahıslar

için mümkün ve birbirine paralel ise bunun nedeni bunların bir dereceye kadar genel koşullara bağlı olmasıdır.

Genel Değişim Formüllerine Örnekler

Farklı diller arasında düzenli uyumları tespit etmek ve fonetik değişiklikleri incelemek zorunda kalan tüm dil bilimciler bu değişikliklerin bazı genel türleri takip ettiğini fark ettiler. Bazı değişiklik türleri çok yaygındır. Örneğin genellikle arka damaksıl olarak adlandırılan patlayıcı ünsüzler, ön damaksıl seslerden (yarı sesli “i”, sesli harfler “i”, “e”, hatta öne meğilli “a” ünlüsü) önce geldiklerinde damaksıllaşmaya maruz kalmaktadırlar. Bu olguyu (yani, k, g > k’, g’ göstergelerine dönüşmesini), ilk ünsüzün “cou” (boyun)’dakinden farklı olduğu Fransızca “qui” (hangisi) kelimesinde görmekteyiz. Damaksıllaşan «k’», «g’» daha sonra “tş”, “tż” (ç, j) veya “ts” (c), “dz” gibi yarı kapalı ünsüzlere dönüşebilmektedirler; “ş”, “z” yarı ünsüzleri ise “s”, “z” şeklinde daha bir yalınlaşabilirler. Örneğin Latince “cine-re(m) Fransızca “cendre”(kül)’ye; Latince “charbôn” Fransızca “charbon” (kömür)’a dönüşmüştür. Bu tür değişiklikler hemen hemen tüm dil ailelerinde görülmektedir.

Ancak Grammont’un ünsüz benzeşmesi üzerine temel çalışmasında varlığını kabul ettiği daha hassas formüller de var. Konuşma organlarının herhangi bir hareketi bir ses kompleksi içinde tekrarlanması durumunda dil konuşurları bu tekrardan kaçınmaya çalışır.

Bu eğilim farklı ses birimlerini değiştiren derecelerde etkiler. Bazı artikülasyonlar nispeten zor ve yavaştır, yakınlıkları konuşurları rahatsız eder. Bu nedenle dilin karakteristik “l” ve “r” konumlarının tekrarından ve “n” ve “m”nin artikülasyonu için gerekli olan damak perdesinin inişinden genellikle kaçınılır.

Hareketlerin iptali belli bir sıraya göre gerçekleşir. Latince “uenēnu(m)”, İtalyanca “veleno” (zehir)’ye dönüşür. İki “n”den birincisi damak perdesi için karakteristik olan boşlamayı kaybeder ve “l”ye dönüşür. Bu her zaman gözlemlenir, birbirine yakın olan iki “n”den ilki genizsilleşmeyi yitirir (tabii ki hiçbir özel durum buna engel değilse). Farklılaştırmanın niteliği formüle edilmiş genel koşullarla tespit edilir. Grammont bunları tanımlayarak kesin formüllere bağladı.

Bu, birçok durumda bir yeniliğin nasıl gerçekleştiğini tanımamıza izin verir. Örneğin, vurgunun kelimenin merkezi olduğu dillerde, vurgulu hecelerin ünlülerinin vurgusuz hecelerin ünlülerinden farklı şekilde ele alındığını biliyoruz. Burada vurgusuz sesli harflerde iki farklı değişim gözlemlenmektedir.

Bazı dillerde, vurgusuz ünlüler hem niceliklerinin bir kısmını hem de özel niteliklerinin büyük bir kısmını kaybetme eğilimindedirler ve az çok nötr bir sese indirgenirler. Herhangi bir tınıdaki eski sesli harflere dayanabilen modern Almancadaki vurgusuz “e” böyledir. Benzer değişiklikler, vurgusuz ünlülerin giderek daha az belirgin hale geldiği ve karakteristik tınlarını büyük ölçüde kaybettiği vurgulu ünlülerin net bir şekilde telaffuz edildiği modern Rusçada da gözlenmektedir.

Diğer dillerde ise vurgusuz ünlüler açıklık derecelerine göre değişmektedirler. Bu nedenle modern Kuzey Yunan lehçelerindeki “e” ve “o” vurgusuz ünlüler “i” ve “o”ya dönüştü ve vurgusuz “i” ve “u” tamamen azalarak ortadan kayboldu.

Almanca, İngilizce ve Rusçada vurgulu heceler vurgusuz hecelerden daha yoğun oluşlarıyla ayırt edilmektedirler. Diğer taraftan modern Yunancada ise vurgulu hecelerin ünlüleri her şeyden önce süreleriyle özgülük gösterirler ve vurgusuz

hecelerden daha uzundurlar. Vurgusuz ünlüler tınılarını kaybetme eğilimindeyse bunun nedeni vurgulu ünlülerin daha yoğun olmasıdır. Vurgusuz ünlüler kapalı olma eğilimindeyse e > i'ye, o > u'ya dönüşür, bunun nedeni vurgulu ünlülerin daha uzun süreli olmasıdır. Vurgusuz “i” ve “u” doğaları gereği “e” ve “o”dan daha kısadır, bunlar artık küçülemezler, ortadan kaybolmaktan başka seçenekleri yoktur.

Bu nedenle kuzey Yunancadakilerle benzer olgular bizi niçel farklılıkların varlığını kabul etmeye zorlamaktadır. Modern Ermenicede vurgu zayıf olduğundan İngilizce, Almanca veya modern Rusçaya denk bir vurgu Ermeniceye atfetmek için hiçbir nedenimiz yoktur. Eski Ermenicede vurgusuz “i” ve “u”nun ortadan kaybolduğunu, “a”, “e” ve “o”nun korunduğunu tespit ettikten sonra Ermenicede de Kuzey Yunanca olduğu gibi vurgulu ünlülerin vurgusuzlardan çok daha uzun süreli olduğunu tahmin edebiliriz. Aynı şekilde Halk Latincesi olarak adlandırılan ortak Romen dilinde daha yoğun vurgu olduğuna, modern Fransızcada vurgunun çok zayıf olduğuna inanmak için güçlü nedenimiz yoktur. Tarihin bir döneminde Fransızcanın Almanca veya Rusçaya benzer güçlü bir vurguya sahip olduğu varsayımı tamamen temelsizdir. Haliyle bu varsayım Fransızcada (Latinceye kıyasla) ünlülerdeki görülen önemli azalmayı açıklayamaz. Şayet “camera” kelimesi “chambre” (oda) olduysa, bunun nedeni “ca-” hecesinin “me” veya “ra”dan daha güçlü bir şekilde telaffuz edilmesi değildir. Bu gelişme daha çok Kuzey Yunanca tipindedir, en açık ünlü olan “a” diğer ünlülere kıyasla en az etkilendi: “nouu(m)” (yeni), “neuf”e dönüştü, en erken dönem Fransızca metinlerdeki “nouu(m)”daki “u” harfi kayboldu ve “noua(m)”nın “a”sı zayıfladı ve “neuve” kelimesinde nisbeten

yakın zamanda telaffuz edilmeyi bırakan açık “e”ye dönüştü.

Fonolojik değişikliklerin yer aldığı genel koşulların incelenmesi yeni başladı. Lâkin, biz şimdiden önemli oranda güvenilir gerçeğe sahibiz. Örneğin başka bir ünsüzün takip ettiği bir ünsüzün, ünlüler arasındaki bir ünsüzden daha güçlü, yani daha sabit olduğunu biliyoruz. Latince “dōtāre”deki “t” intervokali Fransızca “douer” (ihvan etmek)’de ortadan kayboldu fakat Latince “lactūca”daki “k”yi ardıllayan “t” Fransızca “laitue” (salata)de korundu. Bu tür olguların dil bilimci için yol göstereceği olacağı bir gerçektir.

Tüm durumlar için geçerli kesin formüller henüz bulunamadı. Ancak her seferinde en azından belirli fonemlerin özel koşulları dikkate alınma zorunluluğu ortadadır. Örneğin kendisinden önce gelen bir ünsüzün varlığı “i”yi diğer ünsüzler kadar güçlendirmez; tersine “i” kendi bireyselliğini kaybederek ve önceki sesi derinden değiştirerek onu önündeki ünsüzle birleşir. “i”nin diğer ünsüzlerle olan çeşitli kombinasyonları ve bu kombinasyonların çeşitli sonuçları üzerine bütüncül bir çalışma yapılabilir (Schleicher, erken de olsa, bunu yapmayı denedi).

Bazı kompleks durumlar da söz konusudur. Örneğin “-mn-” gibi intervokal ünsüz grupları farklı şekillerde değişebilir. İtalyancadaki “-n-”, ünsüz sonrası olarak işlem görür ve “somnu(m)”, “sonno”ya dönüşür. Fransızca “-mn-” aksine bütünüyle “m”nin baskın olduğu patlayıcı gruba dahildir, buradan “somme” oluşmuştur; nihayet İspanyolcada ne “m”yi ne de “n”yi tanıyabileceğimiz karmaşık “sueño” (uyku) formu oluşur. Bu seçenekleri tek bir formüle indirgemeye yönelik tüm girişimler başarısız olacaktır. Ancak bu formüllerin, başlangıç anından az çok uzak çeşitli nihaî anlara kadar bütün bir gelişimi bütüncül

olarak kapsayamamasından formüller oluşturmanın hiçbir şekilde imkansız olduğu sonucu çıkmaz. Genel evrimsel fonetik formülleri, yalnızca bireysel belirli değişikliklerin meydana geldiği belirli anlara uygulanabilir. Şayet “somnu(m)” İtalyancada “sonno” olduysa o zaman bu, değişiklik sırasında “-mn-”nin çok kaynaşmış bir ses kombinasyonu olduğu ve “-n-”nin referans olduğu anlamına gelir. Eğer “somnu(m)” Fransızcaya “somme” olarak geçtiyse o zaman bu değişiklik sırasında “-mn-”nin kaynaşmış bir ses kombinasyonu olduğu ve bu kombinasyonda “-n-”nin bağımsızlığını kaybettiği anlamına gelir. Buradan hareketle bu tür ses kombinasyonlarında nazal “-n-”nin, nazal “m” ve “n”nin özel doğasıyla açıklanan destekleyici ünsüzün¹⁵ özelliklerini kaybetme eğiliminde olduğu sonucuna varılabilir.

Sonuç olarak, ki bu en önemlisidir, evrimsel genel fonetik formüller zorunlulukları değil, olasılıkları göstermektedir. Bir ünsüz, ünlüler arasında olduğunda onun nasıl değişmesi gerektiğini belirlemek mümkündür, ancak bundan onun kesin değişeceği sonucu çıkmaz. Ünlüler arasına sıkışmış “-k-”, ya artdamaksıl sızıcı sessiz “x”ye (Almanca “ch”) ya da sesli patlayıcı “g”ye dönüşebilir. “x” ve “g” daha sonra ünlüler arasındaki konumlarından dolayı başka değişikliklere uğrayabilir. Örneğin, “auca”>“oie”(gaz) (“oie” günümüzde “wa” olarak telaffuz edilir) gibi değişimlerde rastlanan Romen dilindeki “k” en nihayetle Fransızcada “i”ye dönüştü. Hint-Avrupa dilindeki ünlüler arası “-k-” Slavcada her yerde korundu. Modern Leh dilindeki “piek” (-fırında-pişiriyorum) eylemindeki “k”nin tarihi de Hint-Avrupa diline kadar uzanmaktadır (Fransızca “cuis” (pişiriyorum)’deki

15 Destekleyici ünsüz: Şiirin son kelimesindeki son ünlüden önceki ünsüzdür (ç.n.)

“-i-” aynı ögeyi temsil eder, ancak birçok ardışık değişikliğe de uğramıştır.

Morfolojik Formüller

Morfolojide kurallar fonolojideki kadar katı değildir. Morfoloji hayatta kalanların korunduğu alandır.

Belirli bir toplumdaki insanların zihniyetiyle açıklanan her dil bilgisi kategorisi, bu zihniyetin değişmesinden çok sonra bile varlığını sürdürür. Doğal olayların ve olguların ardındaki içsel itici güçleri gören insanlar fikirleri canlı ve cansız olarak sınıflandırabilir, canlılar arasında eril veya erkeğe benzetilen ile dişil veya kadına benzetilen arasında sistematik ayrımı yapabilirler. Buradan meyve veren ağacın adının neden dişil, meyvenin adının nötr/orta cins (yani cansız) olduğu anlaşılabilir. Ancak böyle bir düşünce miladî 1. yüzyıl Roma’sında artık mevcut değildi. Bu nedenle “pirus” (armut, ağaç) (dişil) ve “pirum” (armut, meyve)” (nötr) karşıtlığı bir kalıntıdan ibaretti. Kimse nedenini açıklayamasa da modern Fransızcada “la ciel” (gökyüzü) (normal “la ciel” yerine) veya “le terre” (toprak) (“la terre” yerine) vb. sözcükleri duymak garip olurdu, bunu bizim de açıklamamız mümkün değildir, haliyle isimlerin dilbilgisel cinsiyet açısından yalnızca asırlık gelenekler yüzünden birbirlerine karşıt oldukları söylenebilir.

Önemli ve yaygın olarak kullanılan ve önemini kaybetmeye ve az kullanılmaya başlayan başka bir kategori daha vardır. Dilek kipi Latince fiil sisteminde önemli bir yer tuttu ve Latin sözdiziminde baskın bir rol oynadı. Ancak dilek kipinin rolü ortak Romen dili döneminden başlayarak giderek azalmaktadır. Dilek kipi bugün Fransızcada sadece emir kipinin eksik biçimlerinin

yerine kullanılmaktadır: “viens” (gel), “venez” (geliniz) ile birlikte “qu’il vienne” (gelsin), “qu’ils viennent” (gelsinler). Dilek kipinin kullanılmasının hâlâ zorunlu olduğu ifadeler de bulunmaktadır: “je veux qu’il vienne” (onun gelmesini istiyorum), “il faut qu’il vienne” (onun gelmesi gerekiyor). Ancak dilek kipi modern Fransızca da genel olarak zaten anlamını yitirdi ve konuşma dilinde daha az kullanılmaktadır. Edebî dilde hâlâ “je doute qu’il vienne” (geleceğinden şüpheliyim) ifadesi bulunmaktadır, ancak günlük konuşmada şu kullanım tercih edilmektedir: “je doute s’il viendra (gelip gelmeyeceğinden şüpheliyim). “s’il fait cela et qu’il dise qu’il pense, il aura tort” (Bunu yaparsa ve ne düşündüğünü söylerse yanılmış olur) gibi ifadeler artık arkaiktir.

Bu çekincenin yanı sıra morfoloji de tıpkı fonetik gibi genel formüllere göre gelişir. Hint-Avrupa dillerinin en önemli gelişim özelliklerinden biri buna örnek olabilir.

Ortak Hint-Avrupa dilinde fiil ve isim eşit derecede çekimliydi. İsim, örneğin, bütün diğer hallerin kendisinden türeyebileceği bir yalın hal formuna sahip değildi. İsim, hiçbirini bir diğerinin üzerinde baskın olmayan hal ekleri toplamından oluşmaktaydı. Örneğin Latince de bir “kurt” kelimesi yoktu, sadece formlar kombinasyonu vardı: “lupus”, “lupe”, “lupum”, “lupī”, “lupō”. Üstelik bu beş biçimden hiçbirini diğerlerinin kökensel biçimi değildi, aynı şey “lupī” (yalın hal), “lupīs” (yönelme hali), “lupōrum” (ilgi hali) “lupīs” (ayrılma hali) biçimlerinin çoğulları için de söz konusuydu. “İnsan” kelimesini karşılayan tek bir isim yoktu ama bir bütüncü vardı: “homo” (yalın hal), “hominem” (belirtme hali), “hominis” (ilgi hali), “homini” (yönelme hali), “homine” (ayrılma hali). Aynı şekilde “gitmek” fiiline tabi

kılınan başka biçimler yoktu, ancak eşit biçimler vardı: “eo” (gidiyorum), “ıs” (gidiyorsun), “it” (gidiyor) ve ayrıca “ibam” (gidiyordu), “ıbō” (gideceğim), “eam” (gideyim) “ırem” (giderdim) vb.

Bununla beraber Hint-Avrupa dillerinin gelişim aşamasında isimler bazı yerlerde erken bazı yerlerde geç ama her yerde çekimi azaltma eğiliminde oldu. Hint-İran dillerinin eski biçimleri hariç hiçbir Hint-Avrupa dili çekimin tüm biçimlerini sunmaz. Zamanla birçok dilde, örneğin Romen dillerinde, İngilizcede, Farsçada çekim tamamen ortadan kalktı ve diğer dillerde yalın hal, örneğin Slavcada olduğu gibi, baskın bir konum kazandı veya Ermenicede olduğu gibi diğer hallerin oluşumu için hareket noktası görevi gördü. Ortak Hint-Avrupa dillerindeki kadar olmasa da tüm bu diller en azından çeşitli, karmaşık, birçok formlarıyla fiil çekimlerini korudular. Hâlâ çok sayıda farklı formlara sahip Fransızca fiilin ve değişmeyen Fransızca ismin karşılaştırılması oldukça önem arz etmektedir.

Bu tekil bir durum değildir. Genel Sami dili de diğer hal eklerinden son ekleriyle ayrılan isim çekimine sahipti. Ancak sadece eski Akadca (Babil) ve klasik Arapça bu konuda bir fikir vermektedir. Yeni Akadca ve günümüz Arapçası isim çekimini yitirdi. Diğer taraftan Sami fiili her yerde, hatta Aramice gibi değişen bir dilde bile, zengin çekim biçimlerini korudu. Genel olarak, isim çekimin yokluğu ile fiil çekiminin zenginliği arasında böyle bir karşıtlığı sık sık gözlemleriz.

Bu adın ve fiilin doğasıyla ilgilidir. Ad “şey”, “kişi”, “nitelik”in daimi niteliğini gösterir. Fiil, kelimenin genel anlamıyla ister bir eylem veya bir durum olsun bir süreci ifade eder: Yiyor, uyuyor vd. Adın tek bir formu veya en fazla diğerlerinin

türetildiği temel bir formu vardır. Diğer taraftan süreci gösteren fiil, çok sayıda kişisel formlara, dilden dile değişen ifade nüanslarına sahiptir. Adın ve fiilin formlarının farklı yönlerde gelişmesi doğal olarak eşyanın doğasından kaynaklanmaktadır.

Hem fonolojide hem de morfolojide gelişimin genel formülleri tüm insanlar için veya en azından belirli uygarlık türleri için ortak koşullar tarafından belirlenmektedir.

IX. ÖZEL YENİLİKLER

Tüm insanlar veya belirli bir uygarlık türü için ortak olan bir dilin gelişim koşulları o dilin birliğinin korunmasını sağlar. Ancak belirli insan topluluklarına, belirli dönemlere, belirli bölgelere özgü koşullar da vardır. Belli bir çağda yaygın olan bir dilin zamanla dağılmasının, belli bir çağda yaygın olan bir dilin ise zamanla farklı lehçelere dönüşmesinin nedeni bu özel koşullardır.

Karakteristik yeni eğilimler ortaya çıkmadığı sürece dil sistemi özünde değişmez. Genel eğilimlerin yol açtığı dönüşümler çoğu zaman yeni fonemlerin ortaya çıkmasına neden olmaz. Haliyle, disimilasyon sonucunda bir ses birimi kendi ögelerinden birini kaybettiğinde, dil, bu işlemin bir sonucu olarak doğrudan ortaya çıkan özel sesi korumaz. Örneğin eski “veneno”daki iki “n”den ilki damak alçalmasını kaybetti, bunun sonucunda beklenilebileceği gibi, çok zayıf bir genizsizleşme ortaya çıkmadı. Artikülasyonu neredeyse farkedilmeyecek olan bu fonem, hemen dilde var olan yakın bir fonem ile değiştirildi ve “veleno” (zehir) ortaya çıktı; nazal çağrışımını kaybeden “n” yalnızca sasal olarak kaldı. Değişikliğin sonucu olarak İtalyancada “l” ile başka bir kelime daha ortaya çıktı, ancak yeni bir ses eklenmedi.

Bu tür olgular sıklıkla gözlemlenmektedir. Nispeten yakın zamanda Fransızca sık sık karşılaşılan yumuşak “l” fonemini kaybetti. Bu, artikülasyonda küçük bir basitleştirmeydi ve

artikilasyon sisteminde hissedilir bir değişiklik meydana gelmedi. Yumuşak “l”nin ortadan kaldırılmasının sonucunda yeni bir ses birimi oluşturulmadı. Yumuşak “l”, önceleri “miel” (bal), “pied” (ayak), “jeux” (göz), “aïeux” (atalar) gibi kelimelerde karşılaşılan “j”de basitleşti. Bu değişiklikten sonra “j” Fransızcada çok daha yaygın kullanılmaya başlandı, ancak ses sistemi bundan etkilenmedi.

Eski “*sw-” ve “*tw-” bileşenleri Ermeniceye «k’» (sert “k”) olarak geçtiler, bu durum “w” ünsüzünü ortadan kaldırdı; bu şekilde üretilen «k’» Ermenicede «k’an» (ne) veya “lk’anem” (bırakıyorum) gibi kelimelerde bulunan farklı kökenli «k’» ile aynıdır.

Mevcut kategorilerin morfolojide kullanımı yeni kategoriler yaratmaz, sadece anolojinin basit eylemini genişletir. Eğer Fransızcadaki “dites” (söyleyiniz), “faites”ın (yapınız) yerini “disez” ve “faisez” biçimleri alırsa, bu, dilde yeni tür biçimlerin ortaya çıktığı anlamına gelmez çünkü “lisez” (oku), “taisez” (sessiz ol) vb. zaten bilinen yapılarıdır. Şayet Yunanca, “héstēka”nın yanı sıra “héstamen” örneğine benzer şekilde “-k-” son ekiyle “et-heka”, “éthēmen” oluşturulmuşsa bu sadece mükemmelin (tamamlanmışlığın) oluşumunda bir basitleştirmedir. Başlangıçta sadece iki veya üç fiilde kullanılan bu kipin yayılımı büyük ölçüde genişledi, ancak yeni bir yöntem ve yeni bir kategori oluşturulamadı.

Deneyimler, hem fonetikte hem de morfolojide yeni olguların ortaya çıktığını göstermektedir. Her Hint-Avrupa dilinde yeni formları ve hatta yeni kategorileri ve daha önce kullanılan ses birimlerini dile sokarak onu değiştiren yenilikler

gözlenmektedir. Bütün bunlar, evrensel nitelikli her hangi bir genel eğilime indirgenemeyecek yeni özel oluşumlardır.

Fonetik Değişiklikler

Hint-Avrupa dilinde, patlamanın ardından herhangi bir nefesin gelmediği, böylece sesli harflerin sesli titreşimlerinin patlamadan hemen sonra başladığı yerde vurgulu telaffuz edilen sağır patlayıcılar vardı. Bunlar Romen, Baltık, Slav, İran dillerinde bulunan sağır “p”, “t”, “k”dir. Ayrıca daha zayıf telaffuz edilen ve patlama anından itibaren ses tellerinin titreşimlerinin eşlik ettiği sesli patlayıcılar da vardı. Bunlar aynı dillerin “b”, “d”, “g” göstergeleridir. Ermeni dilinde, Cermen dilinde ve hatta Kelt dilinde (ikincisinde o kadar güçlü değil) bu türlerin yerini başkaları aldı ve “p”, “t”, “k”nin artikülasyonu zayıfladı ve patlama ile ünlüleri karakterize eden gırtlak titreşimlerinin başlangıcı arasında bir nefes ortaya çıktı. “b”, “d”, “g”ye gelince ses tellerinin çalışması geçikti ve bunlar sağır tiplere yakınladılar, (örneğin, bir Almanın “b”, “d”, “g” telaffuzu Fransızlar üzerinde başarısız “p”, “t”, “k” telaffuzu izlenimi oluşturmaktadır). Dolayısıyla patlayıcıların artikülasyon sistemi tamamen değişti. Yeni sistemin, eskisinden daha az istikrarlı olduğu ortaya çıktı; Hint-Avrupa tipine sadık kalan diller eski durumu hâlâ korumaktadırlar. Özellikle kelimelerin başında veya bir destekleyici konumunda (bir ünsüzden sonra) bu daha belirgindir. Eski halini değiştiren dillerde çok sayıda bireysel, genellikle paralelliği ihlal eden yeni oluşumlar ortaya çıktı. Örneğin Ermenice ve Keltçe eski başlangıç “p”sini kaybetti. Artikülasyon tipindeki bu derin değişiklik, muhtemelen Hint-Avrupa dili yeni halklar arasında yayıldığında aniden ortaya çıktı.

Ancak genellikle dilin değişmesinden çok sonra meydana gelen ve görünüşe göre kalıtsal eğilimler sayesinde yavaş yavaş ortaya çıkan başka özel değişiklikler de vardır. Öyle ki Cermen dillerinde, bir sonraki hecedeki sesli harfin telaffuzu önceki sesli harfin telaffuzu anında hazırlanır. Bu önemli sonuçlara yol açmaktadır. Hint-Avrupa ünlüleri ya ön damaksıldır ya da artdamaksıldır, sıralar arasındaki fark ise kesin olarak tanımlanmıştır. Buna karşılık “a” ve “o” telaffuz edilirken “i” ve “j”nin telaffuzunu hazırlama eğilimindeki Cermen dilleri Fransızcadaki “eu” ve “ü” gibi karışık ünlüler oluşturdu.¹⁶ Bu karışık ünlüler, her Cermen dilinde ve lehçesinde önemli ölçüde farklılık gösterir. Bundan, özellikle Eski İngilizcede ve İskandinav lehçelerinde aşırı karmaşıklıklar ortaya çıktı. Bu yenilikler büyük ölçüde bu dillerin tarihsel döneminden biraz önce veya hatta tarihsel dönemde gerçekleşti. Ancak, bu yenilikler çok önceden başlamıştı. Burada yine Cermen dillerine özgü bir yenilik örneği söz konusudur ve bu, tüm sesli harf sistemini bir bütün olarak etkiler ve onu kökten dönüştürür.

Aynı eğilimin neden olduğu yeni oluşumlar birbirinden oldukça uzak dönemlerde gerçekleşebilir. Bu nedenle Yunanca da “i” ve “u” ünlülerine karşılık gelen “ı”¹⁷ ve “u”¹⁸ ünsüzleri

16 Burada kastedilen, sonraki hecedeki bir ön sesli harfin veya y'nin etkisi altında bir sesli harfin birleşimsel değişiminden oluşan “çift nokta”dır.

17 “ı” ünsüzü İngilizce çeviride yalın “i” göstergesi ile karşılanmıştır. Her ne kadar “i” göstergesinin İngilizce telaffuzu “ay” şeklinde bir ünsüze yakınsa da “i” göstergesi Türkçede bir ünlüye karşılık geldiğinden ve bir karışıklığa yol açabileceğinden dolayı bu ünsüzü Rusça metindeki şekliyle “ı” olarak Türkçe çeviride bırakmayı uygun gördük (ç.n.).

18 “u” intervokali İngilizcede “w” göstergesi ile karşılandığından ve bunun Türkçede tam karşılığı olmadığından çeviride İngilizce'deki versiyonu kullanmayı uygun gördük. Mütacakip sayfalardaki bağımsız “w” ünsüzü Rusça metindeki “u” intervokalini temsil edecektir (ç.n.).

ortadan kayboldu. Ancak “ı” işareti tarihsel dönemden çok önce herhangi bir Yunan lehçesi tarafından bilinmiyorsa (ve bu nedenle Fenike alfabesi tanıtıldığında, “ı” göstergesi yalnızca “i” sesli harfini temsil etmek için kullanılabilir), o zaman, Yunançada digamma denilen “w” tarihsel dönem boyunca uzun süre varlığını sürdürmüştür ve birçok ağzın metinleri hâlâ eski “w”-leri korumaktadırlar. Başlangıç “w”-sini muhafaza eden diğerleri ise intervokal “w”-yi yitirdiler. Attika lehçesinin bazı özellikleri tarihsel dönemden önce de bu lehçede “w”-nin varlığına tanıklık etmektedir. Haliyle “w”-nin kayboluşu “ı”-nin kayboluşundan çok sonraları gerçekleşmiştir. Ancak iki fenomeni de aynı eğilim koşullamıştır. Ayrıca Hint-Avrupa dilleri ile karşılaştırıldığında fark edileceği üzere Yunan dili bu süreç sayesinde dış görünüşünü önemli ölçüde değiştirdi.

Bazen eğilimin birliği kısmî değişikliklerle gizlenir. Romen dilinde kelimenin başındaki eski “ı” ve “w” harfleri, “ı” ve “u”-nun Latince sahip olduklarından daha fazla ünsüz bir nitelik edinme eğilimindeydi. Yarı ünlü “ı” göstergesi “dz”-ye dönüştü, oradan da Fransızca “j” ortaya çıktı. Dolayısıyla “iam”-dan İtalyanca “gia” (artık), Fransızca “ja-” (ja-mais’taki “ja”) (asla) ortaya çıktı. “u”¹⁹ da büyük oranda ünsüz hale geldi, Latince zaten bir labiodental²⁰ “f” olduğu için ve ötümlü “v”-nin eşdeğeri olmadığı için “u”-nun ünsüz biçimi fonetik sistemin bu boş hücrelerini doldurdu. Sabit ünsüzler oldukları için “f” ve “v” sızıcıları artık değişime uğramadılar. Böylece “ı” ve “w” ünsüzlerinin gelişimindeki koşutluk kayboldu. Latince “-ı-” intervokalini

19 “u” göstergesinin intervokal olarak değil de sadece ünsüz olarak kullanıldığı intervokal u yerine kullanılan “w” kullanılmamış, ünsüz “u” konumundaki gösterge olduğu gibi bırakılmıştır. (ç.n.).

20 Üst dişlerin alt dudaga deymesıyla çıkan sesler (v, f).

tarihsel devirden çok önce kaybetti ancak “u” ünsüzü hayatta kaldı, sonraları “u” intervokali (“-w-”) sızıcı hale geldi, yani “-v-”ye dönüştü.

Morfolojik Değişiklikler

Morfolojide hem kayıpların hem de yeniliklerin kaynaklandığı belirli eğilimler de bulunmaktadır.

Birkaç Hint-Avrupa dilinde dilbilgisel cinsiyet ayrımı kaybolmuştur. Kuşkusuz bu ayrım yüzyıllardır uygar insanların düşüncesinde destek bulamamıştır. Ancak bu ayrım anlamsal değerini yokluğunda, gramer süreçleri arasında önemli bir yer tuttuğu Romen, Cermen, Slav vb. dillerde hâlâ korunmaktadır. Kısa “-o-“ ve uzun “-ō-”lu isim kökleri arasındaki ayrımın korunduğu Ermenicede bunun kaybolmasının, örneğin bunun Almancada kaybolmasından daha fazla nedeni olabileceğini düşündürecek bir temel yoktur. Ancak Ermenicede gramer cinsiyetine dair hiçbir iz bulunmamaktadır. Komşu Batı İran’da cinsiyet ayrımı da kaybolduğu için burada kuşkusuz yerel eğilimin etkisi olmuştur. Komşu Elamca ve Güney Kafkas dillerinde de cinsiyet ayrımlarının olmaması tesadüf değildir. Alt tabakanın etkisi burada belirli bir gramer kategorisinin ortadan kaybolmasında kendini göstermiştir.

İsim çekimleri açısından zenginliklerine rağmen Baltık dilleri, eril ve nötr cinsiyetleri ifade etmeye hizmet eden biçimler belirgin şekilde ayrışmaya başladığında eril ve nötr cinsler arasındaki ayrımı yitirdiler. Tabii ki Litvancada, Latincedeki “-us” ve “-um”a karşılık gelen “as” ve “a” göstergeleri belirgin bir şekilde teleffuz edilmekteydi. Ve yine de 14. yüzyılın sonunda eski Prusya’da hâlâ varlığını sürdüren eril ve nötr cinsler

arasındaki ayrım Latince ve Litvancada ortadan kalktı. Burada Letonca-Litvanca konuşan halkların Fince konuşan halklarla keşimesiyle açıklanabilecek özel bir eğilim görüyoruz.

Yenilikler, kayıplardan daha karakteristiktir. Hint-Avrupa dillerinde fiil kökleri her zaman fiilin türünü (tamamlanmış, tamamlanmamış vd.) ifade etmiştir. Sürekli eylem (şimdiki zaman), saf ve basit eylem (basit geçmiş zaman), bitmiş eylem (mükemmel), tamamlanmış eylem (belirli tür) vb. Ama bunlar asla bir zamanı işaretlemediler. Gelecek zaman kipini ifade etmek için özel bir form yoktu. Şimdiki ve geçmiş zaman sadece bir lehçe grubunda karşılaşılan fakat başka görevleri de olan eklerle, bir takviyeyle, yani yardımcı edatla ayrışmaktaydı. Hint-İran dillerinde, Ermenice ve Yunancada bu böyleydi. Daha sonraları Keltçe ve İtaliğe fiil köklerinde zaman ifade eden kategoriler gelişti ve bu kategori Keltçe ve İtaliğe çekimlerde dominant bir unsur halini aldı. Bu son derece karakteristiktir, ancak bu durum bize Keltçe ve İtaliğin “karışık” diller olduğunu düşünmek için bir dayanak vermez çünkü zaman sadece Keltçe ve İtaliğede değil aynı zamanda Oscan-Umbrian dillerinde ve Latince de hatta Oscan ve Umbrian dilinde de yeni fakat farklı şekillerle ifade edilir.

Hint-Avrupa lehçelerinin hemen hemen tamamındaki hal ekleri belirli ilişkileri belirtmek için yeterli değildi. Örneğin konumu veya yönü belirtmek için hal eklerine daha sonra hal eklerini değiştirecek öntakılar eklendi. Litvanca, yeterli olan, güçlü bir şekilde karakterize edilmiş bulunma halini sürdürmekle kalmamış, aynı zamanda belirtme halinden farklı illative²¹ hali

21 Fince, Estonca, Litvanca ve Macar dillerinde bulunan bir isim durum halidir. Bulunma halidir ve bir şeyin için(de) oluşu/doğruluğu ifade eder. (ç.n.)

oluşturmuştur. Durum ve illative hallerinin edatlara sahip olduğu bir gerçektir, ancak Litvanca açısından bunlar tipik ve gerçek isim durumlarına sahiptirler. Burada Fin tipiyle olan örtüşme bir kez daha dikkat çekicidir. Ancak hiçbir Fince dil bilgisi formu ne Litvancaya ne de Letoncaya nüfuz etmiştir.

Dillerin gelişimini anlamak için belirli eğilimleri genel formlardan ayırt edebilmek önemlidir. O zaman hem yeni oluşumlar hem de eskinin korunması başka türlü sahip olamayacakları bir anlam kazanır.

Elbette, tamamen yeni edinilen dilin temelinde geliştiği “alt tabakayı” belirlemek için veya hatta bir yabancı dil alt tabakasının varlığını iddia etme hakkına sahip olmak için özel değişiklikleri tespit etmek yeterli değildir. Ancak böyle bir yaklaşım, bir soru sorma ve onu çözmek için bir başlangıç noktası alma hakkı vermektedir.

“Alt tabaka”dan ne anlaşılırsa anlaşılınsın her zaman dilin genel yasaları tarafından belirlenen değişiklikler ile yalnızca belirli bir dile özgü değişiklikler arasında ayırım yapmak gerekir. Uzun tarihsel gelişim dönemleri göz önüne alındığında hemen hemen her zaman bazı karakteristik yeni oluşumlar ortaya çıkar.

X. YENİ AÇIKLAMALAR GEREKSİNİMİ

Yukarıda sıralanan çıkarımlar farklılık arz etmektedir. Onlardan bazıları tarihi gerçeklerle ilgilidir. Örneğin İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Fransızca, Romence, Latince tarafından benimsen farklı biçimlerdir. Diğerleri genel olasılıkları ifade eder. İntervokal ünsüzü, ne ilk ünsüze ne de bir önceki ünsüz tarafından desteklenen ünsüzün yapamadığı değişikliklere tâbidir. Ancak her iki durumda da ispat yöntemi aynıdır. Bize göre İtalyanca, İspanyolca vb. arasındaki uyumlar rastlantı olasılığını dışlamaktadır, ayrıca başlangıç ve destek ünsüzlerinin ve intervokallerin gelişimindeki farklılıklar o derece ki bunlar da rastlantıyı dışlamaktadır. Haliyle yöntemin tüm sorunu rastgelelik tanımına indirgenmiştir. Atılan zarların çoğu zaman aynı tarafa düştüğünü fark eden dil bilimci, zarların hileli olduğu sonucunu çıkarabilir. Ancak tesadüfün çakışmasının ihtimal dışı olduğu sonucunu elde etmek için kaç tane ve hangi eşleşmelerin karşılanması gerekir?

Uyumlar heterojen ve benzer değerde olmadığından olasılık teorisine güvenmek imkansızdır. Olasılık teorisi, yalnızca niteliksel olarak özdeş ve ölçülebilir olgulara verimli bir şekilde uygulanır. Dil bilimsel olgular böyle değildir.

Dilsel olguların her bir niteliği ve özellikleri her durumda ayrı ayrı ele alınmalıdır. Bu da inceliğe, muhakeme yetisine, dil bilimcilerin sağduyusuna, onların verebileceklerinin olgulardan

çıkarılıp çıkarılmayacağına bağlıdır. Bütün dil bilimciler şeyleri aynı şekilde algılamazlar. Fonetik değişiklikleri doğru bir şekilde değerlendirenler, konuşurların belirli bir kelimeyi nasıl kullandıklarını bazen çok iyi fark edemeyebilirler, dil bilgisi biçimlerindeki gelişimin iyi anlaşılmasını mümkün kılan yetenek ve bilgiler, sayelerinde “halk etimolojisinin” tuhaf görünümlelerini tahmin etmeye yarayan yeteneklerle aynı değildir. Bu “kişisel katsayı” dil bilimciler arasındaki birçok farklılığı açıklar. Ayrıca herhangi bir uyumun gerçek değerini doğru yapacak yetkinlikte olmayan kafası karışıklar da vardır. Ancak bir dizi köklü gerçeğin uygulanması ve incelenmesi yoluyla elde edilen deneyim sayesinde karşılaştırılan çeşitli olguların farklı türleri üzerine doğru bir değerlendirme yapılabilir. İşte bunlar kanıtlanmanın zorluklarını tasvir eden oldukça hassas karşılaştırma örnekleridir.

Kanıt Zorlukları

Brittonik ve Galcenin lehçelerinde intervokal ünlülerin ilk ünsüzlerden farklı geliştiği tespit edilmiştir. Genel eğilim, Kelt dillerinin her iki grubunda da bir cümlede önceki kelimelerle yakından ilişkili olan kelimelerin ilk ünsüzlerinin intervokal olarak geliştiği şeklindedir. Ancak sonuç her grupta farklıdır. Galcede, intervokalik sessiz patlayıcılar sessiz sızıcılar haline gelir ve $t > p$, $k > \chi$ olur. Brittonikçe de şu patlayıcıları vermektedir: $t > d$, $k > g$. Basit ünsüzlerden daha kuvvetli telaffuz edilen çift sesli ünsüzler değişmemektedir. Galce ve Brittonikçedeki sessiz durakların gelişimindeki farklılık büyük olasılıkla bu dillerin özgünlükleriyle ilgilidir. Bu nedenle Galcede belirli sert sesizler doğaları gereği Brittonikçede bulunmayan ötümsüzlere

dönüşme eğilimindedirler. Galcedeki başlangıç “w”si “f”ye, Brittonikçede ise “gw”ye dönüşür. Galcedeki başlangıç “ǵ”si daha sonra kaybolacak olan “h”ye dönüştü, Brittonikçedeki “ǵ” ise “j” olarak korundu. Dil bilimciler bu çakışmayı not etmektedirler. Bu çakışma, fonetik değişikliklerin biçiminin öncelikle dilin ses sistemine bağlı olduğunu varsayan herkese önemli görünecektir. Ancak, bu çıkarıma herkes katılmayabilir.

Belirli çakışmalar genel eğilimlere ne kadar az cevap verilerse o kadar inandırıcıdır. Bazı çakışmalara dayanarak İtalic ve Kelt dillerinin Hint-Avrupa dilinin aynı lehçesinden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

En ilginç uyuşmalardan biri, İrlandaca “coic” ve Latince “quinque” tarafından doğrulanan eski beş (*penk^we) (Sanskritçe “pañca”, Yunanca “pénte”) rakamının İtalo-Keltçede “*k^wenk^we” olmasıdır. Bu çakışmanın ne kadar inandırıcı olduğunu belirlemek zordur. Bu durumun sadece bu beş rakamına özgü olmadığı bilinmektedir. Aynı süreç “r” ve “k^w”nin birbirini izleyen iki hecede geçtiği her durumda İtalicçe ve Keltçede de gözlenmektedir. Bu yeni oluşum açıkça herhangi bir İtalo-Kelt eğiliminden gelmemektedir. Bu tür asimilasyonlarda birbirini izleyen iki heceyi birbirine benzetmek için genel bir gayret görülür (“*seşuras” Litvancada “šeşuras”a (kayınpeder) dönüşmektedir). Henüz bilinmeyen bu eğilimin ne kadar güçlü olduğunu tespit etmemiz gerekmektedir. “p ... k^w...” ardıllığını gözlemleyebileceğimiz birkaç vaka mevcuttur. Hint-Avrupa dillerinin batı grubunda “k^w” ve “p”nin arasında çok yakın ilişki olduğu kesindir ve belirli sınırlamalarla Yunancada, düzenli olarak Osco-Umbrianca ve Keltçede ve ara sıra Cermen dilinde “k^w”, “p”ye dönüşmüştür. İtalo-Kelt dilinde “*p” ... k^w...”nin “*k^w ...

k^w ...”ya dönüşmesi bu yakın ilişkinin göstergelerinden biridir. Ancak Yunancada böyle bir asimilasyon gerçekleşmemiştir; dolayısıyla assimilasyon İtalicçe ve Keltçede burada kendilerini Yunancaya karşı koyan bir yeniliğe sahiptir. Cermen dilinde asimilasyon ters yönde gerçekleşti ve “*k^w ...k^w” yerine “f....f” ile temsil edilen “*p ... p” ortaya çıktı; yani Gotça “fımf”. Buradan da görüleceği üzere asimilasyon eğilimi doğaldı ancak asimilasyon iki gelişim olasılığına sahipti. İtalo-Keltçeyi karakterize eden, bir yandan asimilasyonun gerçekleştiği yöndür; diğer taraftan bu fenomenin ünsüz “k^w”nin ortak kaderiyle uyumudur. Bu uyumun bir kanıt özelliği olsada bu özellik ilk bakışta bize görüldüğünden daha azdır.

Güvenilir Kanıtlar

Neyse ki karşılaştırmacı görece nesnel kanıtları bulma konusunda genellikle yöntemlere sahiptir.

Karşılaştırmalı dil bilim tarihçisinin öncelikle meşgul olması gereken şey karşılaştırma yoluyla etimolojiyi tespit etmektir. Bir eşleşmeyi temellendirmek için gözlemlenen eşleşmelerin rastgele olamayacağını kanıtlamak gerekmektedir. Önceki sayfalarda belirtilen Ermenice “erku” (iki) ile Yunanca “duo, duō” ve Latince “duo” vb.’nin karşılaştırılması kabul edilebilecek bu tür kanıtların somut bir örneğidir. İlk başta bu karşılaştırma şaşırtıcı gözüktüğünden onu kabul etmekte tereddüt etmekteyiz. Ancak gerçekte bu oldukça güvenilirdir ve bunu ispatlamak da zor değildir.

Öncelikle, 1’den 10’a kadar olan Ermeni rakamlar dizisinin tamamı Hint-Avrupa kökenlidir ve bu Ermenice “erku” hariç tüm rakamlarda oldukça açıktır. Eski kelime hazinesi genel

olarak çok iyi korunan eski Hint-Avrupa dili için rakamın ödünç alınmasının a prioriği zor gözükmektedir. Bizim bildiğimiz komşu (Hint-Avrupa dışı) dillerin hiçbirinde “iki” için benzer bir form olmadığını düşündüğümüzde bu varsayımın kabul edilebilirlik olasılığı zayıflamaktadır, dolayısıyla “erku”nun Ermeniceye nereden girmiş olabileceği belli değildir.

İkincisi, Hint-Avrupa dilinde çoğul çekime sahip olan “üç” ve “dört” rakamları, Ermenicede son “-k’-” eki ile yalın hal biçimine sahiptir, beşten başlayan diğer rakamlar çekimlenmemektedir ve “-k’-” ekine sahip değildirler: Krş.: «erek’» (üç), «č’ork’» (dört); ancak “hing” (beş), «vec’» (altı) vd.’dir. Hint-Avrupa dili “iki” rakamının çekimine sahiptir ve bu elbette ikili bir çekimdir. Kuşkusuz uzun zaman önce ortadan kaybolduğundan tarihsel dönemde Ermenicede artık ikili rakam bulunmamaktaydı, dolayısıyla “erku” biçimini tarihsel dönemin verileriyle açıklamak mümkün değildir. Ermenicede ikilik kategorisi kaybolduğunda “erku”nun çoğul halini almaması dikkat çekicidir. Ermenicedeki Hint-Avrupa ikili sayısının bu kalıntısı dikkat çekicidir çünkü aynısı Latince “duo” veya Yunancadaki “duō” olarak karşımıza çıkmaktadır.

“*erk-”in başlangıç “*dw-”sından türemesi garip görünmektedir. Ancak aynı ilk ses grubunun olduğu her yerde bunun meydana geldiği görülmektedir ve bu durum Latincedeki “duo” ile Ermenicedeki “erku” gibi nitelikli iki karşılaştırma ile belirlenmektedir. Sonuç olarak Ermenicedeki bu olgu anlaşılır hale gelmektedir (detayları için önceki sayfalara bakınız).

Dahası, şayet “erku” eski iki heceli bir kelime olsaydı ve “e” burada kökensel olarak mevcut olsaydı o zaman elbette bu kelimedeki son “u” kendini koruyamazdı. Çünkü Ermenicenin

Hint-Arupa dillerinden miras aldığı her iki heceli sözcükteki son ünlü düşmüştür. Eski Yunanca “duō” ile eski Slavcadaki “düva” ve diğer dillerde tespit edilen eski uzun “*-ō”ya oldukça doğal olarak karşılık gelen “erku”daki “u” ünlüsü, son hecelerdeki ünlüler kaybolduğunda bu kelime henüz iki heceli olmadığından dolayı hayatta kalmıştır.

Yine de fonetik gelişmelerdeki olağandışılık bazı zihinlerde şüpheler bırakabilmektedir. “İki” rakamın kökündeki paralel değişimlerin Ermenice ve diğer Hint-Avrupa dillerinde karşılaştırılması buna kanıt olabilir. Hint-Avrupa dillerindeki “ō”, Ermenice “u” ile karşılandığından Ermenicedeki “erku” biçimi, Homores’un metinlerinde “duō”, eski Slavcada “dwa”, Vedikçede “d(u)vā” biçiminde korunan *duwō” biçimine dayanmaktadır. Ancak, Yunancadaki olağan biçim “duo”nun ortaya çıktığı sonu kısa “o”lu başka bir “*duwo” biçimi daha vardı. Ermenice “erku” (iki)’nin yanısıra kısa “o” varyantının korunduğu “erko-tasan” (on iki) (iki ve on) biçimine sahiptir. Ve hepsi bu değildir. Hint-Avrupa dillerinde birleşik sözcüklerin ilk bileşeni Sanskritçedeki “dvi-”de, Yunancadaki *dwo-”da, Latince “bi-” biçiminde görülebileceği gibi “*duo-” biçiminden ziyade “*dvi” biçimine sahipti. Ermenicede “erkeam” (iki yıllık, iki yaşında) kelimesinde “erki” biçimine de rastlanmaktadır. Bu üçlü eşzamanlı varyasyon dizisi şans olasılığını dışlamaktadır.

Kanıtlar böylece tamamlanmış olmaktadır.

Ancak bu kadar eksiksiz ve çok sayıda uyum bulmak her zaman mümkün olmamaktadır. Bu nedenle etimolojinin güvenilirlik düzeyi durumdan duruma değişmektedir. Az önce yukarıda değinilen durumlara benzer diğer durumlarda kanıt, tarih biliminde nadiren görülen bir açıklığa ulaşmaktadır. Diğer

durumlarda yalnızca karşılaştırma mümkündür ve bazen bunun olasılığını bile kanıtlamak zordur. Belirtilen iki uç nokta arasında tüm olasılık dereceleri bulunmaktadır. Etimolojik sözlüklerin en ciddi eksikliklerinden biri karşılaştırmaların güvenilirlik derecesini göstermemeleridir. Dil bilimci bu farklılıkları doğru şekilde saptayacak faktörlerden yoksun da olsa o yine de elinin altında bunları hissettirme ve bildirme araçlarına sahiptir.

Yeni Gerçekler Gereksinimi

Tarihsel dil bilimin daha fazla ilerlemesi için araştırmayı netleştirmek, sistemleştirmek ve genişletmek gerekmektedir. Çünkü teorilerimiz eksik, belirsiz, bilinçli olarak seçilmiş olmaktan çok gelişigüzel verilere dayanmaktadır.

Daha kesin gözlemler her zaman gereklidir, veriler daha yakından incelendiğinde yeni sonuçlara ulaşmak mümkündür. Modern dilleri incelemek için elimizdeki tüm araçları henüz kullanmış değiliz. Fonetik alanda araştırma yapmak için ekipmanı nasıl kullanacağını bilen deneyimli dil bilimcilere ve laboratuvarlara ihtiyaç vardır. Ayrıca gerçekleri sabitken belirli bir andaki durumlarında gözlemlemek yeterli değildir. Poirot'nun Melanges Andler'de yayınlanan yakın tarihli bir makalesi²² değişimin nasıl gerçekleştiğini gözlemleyebileceğimizi ve değişimin gerçekleştiği anda onu nasıl yakalayabileceğimizi göstermektedir. Dil bilimci, eski dillerle uğraşırken en doğru filolojik verileri kullanmalıdır, dil bilimcinin filolojik yaklaşımlarla yetinebileceği bazen boş yere düşünülebilmektedir; tam tersine onun en dikkatli filolojik yöntemlerle elde edilebilecek tam kesinliğe ve titizliğe ihtiyacı vardır.

22 Mélanges offerts à Ch. Andler, Strasburg, 1924 (Editörün notu).

Sistemantik araştırmalar yapmak gereklidir. Dil teorilerini düzenli araştırmalarla doğrulamak için Şimdiye kadar neredeyse hiçbir Şey yapılmadı. Sadece birkaç psikolog bir dizi deney yaptı ve bu girişimler de desteklenmedi.

Örneğin edinilen dil becerilerinin nesilden nesile ne ölçüde aktarıldığını dikkatlice incelemek önemli olurdu. Bir ocuğun ebeveynlerinin dilini mi veya başka bir dili mi, özellikle de farklı dil ailesinden bir dili mi, daha kolay öğreneceği bilinmemektedir. Bunu açıklığa kavuŐtırmak için özel zorluklar barındırmayan araştırmalar yapılabilirdi.

Bazı olgular, çok dilli ebeveynlerin veya iki dilli ebeveynlerin çocuklarının, ebeveynleri (hem anne hem de babası) aynı dili konuşan çocuklara göre yabancı dil öğrenme konusunda daha yetenekli olduğunu göstermektedir.

Benzer yeniliklerin, aynı koşullar altında doğan çocuklar arasında hemen hemen aynı zamanlarda ortaya çıkması sanki kazanılan becerilerin kalıtsallığını göstermektedir.

Burada dil gelişiminin seyrine yeni bir Şekilde ıŐık tutabilecek bir dizi gözlem ve hatta deneysel çalışma dikkati çekmektedir.

Dahası, dil bilimcilerin deneyimi çok sınırlıdır. Büyük diller çoğu zaman en ince ayrıntısına kadar tanımlanmıŐsa da yerel ağızlar yeterince kesin bir biçimde tanımlanmaktan uzaktır. Büyük diller dışındaki dillerin husiyetlerine dair kesin tanımlar genellikle nadirdir ve yine de mümkün olduğu kadar farklı türdeki dillerin, mümkün olduğu kadar çeşitli koşullar altında nasıl işlediğini görmek gerekir.

Daha da üzücü olanı, aslında, dilin belirli bir durumunun kesin, eksiksiz ve kapsamlı bir Şekilde araŐtırılacađı ve tanımlanacağı tek bir vakamızın olmamasıdır. Fonetik açıklamalarda, dil

bilgisi kitaplarında, sözlüklerde ya az çok keyfi olarak seçilmiş tipik durumlar, ya da normlar verilmektedir. Ama dilin bütün durumunun ne olduğunu gerçekten söyleyebileceğimiz hemen hemen hiçbir alan yoktur. Dil bilimciyi normlar değil, dilin nasıl kullanıldığı ilgilendirmektedir.

Hiçbir şey dilin bir durumundan dilin diğer durumu kadar farklı değildir. Tüm sakinlerinin yaklaşık olarak aynı sosyal ve kültürel düzeyde olduğu bir köyün ağzı başka; farklı sınıflardan, farklı yetiştirilme tarzlarından ve farklı kültürlerden gelen insanların yaşadığı bir şehrin konuşması başka bir şeydir. Herkesin aynı dili konuştuğu bir şehir başka bir şey; İstanbul gibi nüfusun beş ile altı farklı dil konuştuğu şehir başka bir şeydir. Koşullar geleneklere göre değişmektedir. Ortadoğu'nun bazı şehirlerinde erkekler dört ya da beş dili farklı derecelerde bilip gerektiği kadar konuşurken evlerinde münzevî kadınlar sadece bir dil bilmektedirler. Sosyal koşulların çeşitliliği sonsuzdur.

Fransızcanın ne olduğu biliniyor zannedilmektedir. Aslında hiç kimse her hangi bir Fransız köyünün ya da taşra kasabasının ve hatta Paris'in tüm sakinlerinin nasıl konuştuğunu gerçekten bilmemektedir. Fransız dilinin gelecekteki gelişimini tespit etmek isteyen uzmanların köylerde ve şehirlerde yerel ağızların ne ölçüde kullanıldığını; Fransızcanın her hangi bir şehirde veya kırsaldaki her sosyal gruptan, her meslekten, her sınıftan insan da nasıl bir özel biçim aldığını belirlemesi gerekmektedir.

Fransızca, dil bilgisi kitapları ve sözlükleriyle meşhurdur. Ancak bunlar sadece bir dizi kurallardır. Bir dil bilimci için önemli olan Fransızca konuşan insanların kuralları nasıl kullandığını bilmektir. Sistematik bir araştırma yapılmadığı, sadece özel geziler yapıldığı için bu konudaki düşünceler belirsizdir.

Fransız dili 19. yüzyılın başına kadar eğitimli küçük insan grubunun diliyken bu dönemden sonra bütün Fransa halkının dili haline geldi, bu gerçek dil gelişiminin koşullarını kökten değiştirdi ve bu durum kaçınılmaz yeniliklere yol açtı.

Fransızca için doğru olan, dünyanın tüm büyük dilleri için de geçerlidir.

Tarih, ortak dillerin yayıldığını belirtiyor. Ancak bu yayılmanın geçmişte nasıl ilerlediğini belirlemek zordur. Doğrudan gözlemler mümkün olduğu günümüze gelince, ne yazık ki, neler olup bittiğine fazla dikkat etmemekteyiz. 1914'ten önce Rusça Tiflis'te ortak dil haline geldi, ancak bunun hangi yollarla ve nelerin aracılığıyla gerçekleştiği hiçbir yerde belirtilmedi. Gürcüce, Ermenice, Türkçe, Rusça ve daha birçok dili konuşan insanların yan yana yaşadığı bir şehirde ortak bir dile olan ihtiyaç okullarda ve kamuda kullanılan ve medeniyet taşıyıcısı olduğuna inanılan prestijli Rus dilinin kullanımını zorunlu kılmıştır. Günlük yaşamın kimi özellikleri de Rus dilinin kullanımında belirleyici olmuştur. Örneğin, Ermeni kadınlarının hizmetçi olarak çalışmaları adetten değildi, zengin Ermeni aileleri çocuk yetiştirmek için çoğunlukla Rus kadınları tutardı, bu nedenle Rus dili evlerde birçok Ermeni çocuğun ana dili haline geldi.

Fransa'nın yönettiği Kuzey Afrika kolonilerinde tarihî yerel dil Berberice ve Müslüman fatihlerin dili Arapça konuşulmaktadır. Zengin edebiyat dili ve din dili olarak Arapça, en azından Cezayir'de, salt yerel ağızlar topluluğu olan Berbericeyi ortadan kaldırdı. Öte yandan dinlerine ve geleneklerine bağlı olan Müslüman nüfuslar Avrupa medeniyetinden sadece birkaç maddî nitelikli unsuru ödünç almıştır, dışarıdaki ihtiyaçları gidermenin dışında Fransızca'yı kullanmamış ve onu benimsememişlerdir.

Avrupa yönetiminin getirdiği medeniyet kazanımları Berberice-
nin reddine ve Arapçanın daha da yaygınlaşmasına yol açmıştır.
Haliyle Fransız hükümeti farkında olmadan Arapça kullanımını
yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır.

İki dillilik durumunda bir dilin diğerini nasıl etkilediği ve
bundan ne gibi sonuçların ortaya çıktığını bilmek gerekir.

Amerika, ayrıntılı olarak incelenmesi gereken ilginç ör-
nekler sunmaktadır, ancak dil bilimciler bunlara henüz pek
dokunmadılar.

17. ve 18. yüzyıllarda Kuzey Amerika'ya çoğunlukla İngiliz
göçmenler yerleşti. Bugünkü Amerika Birleşik Devletleri bir İn-
giliz kolonisi olmaktan ancak 18. yüzyılın sonunda çıktı (Kana-
da bugün İngiliz İmparatorluğu'nun idaresi altındadır).²³ 19. ve
20. yüzyıllarda İngiltere'den Amerika Birleşik Devletleri'ne sü-
rekli göçler gerçekleşti. Edebî İngilizce Atlantik Okyanusu'nun
her iki yakasında da aynı kaldı, okullarda da aynı gramer kural-
ları öğretilmektedir. Özellikle de doğu eyaletlerindeki en eği-
timli Amerikalılar arasında bile pür İngilizcenin ortaya çıkışına
tanık olunmaktadır. Öte yandan yerlilerin dili etkisizdi çünkü
onlar kısmen yok edildiler, kısmen özel bölgelere sürüldüler ve
beyazlar Kuzey Amerika'nın yerli nüfusu ile karışmadı. Ve yine
de bağımsızlığın ilanından sadece yüz elli yıl sonra Amerika'da
konuşulan İngilizce, İngiltere'de konuşulan İngilizce'den önem-
li ölçüde farklı hale geldi. Ünlü edebiyat eleştirmeni Mencken,
biraz temkinli de olsa, iki farklı dilden söz edecek kadar ileri
gider.

Bu farklılığı açıklamak kolaydır.

Her şeyden önce İngiliz dili değişim karşısında Fransızcadan

²³ Bu bilgi kitabın yazıldığı 1924 yılında geçerli idi (ç.n.)

daha az dirençlidir. İngiliz dilinin kemikleşmiş bir grameri yoktur. İngiliz dili özel gramer biçimlerinden daha ziyade değiştirilmesi daha kolay idiomatik yapılarla karakterize edilmektedir. Ayrıca pürizm (arıtıcılık), İngiltere’de Fransa’dakinden daha zayıf, daha az örgütlü ve daha az popülerdir.

Kuzey Amerika, eski anavatanına herhangi bir bağımlılık hissetmeyen, hatta dil konusunda bile her hangi bir bağımlılığın yük olacağı güçlü bir ulus haline geldi. Ülkenin doğusundaki eski sömürge bölgelerindekiler başta olmak üzere entelijansiyanın bazı grupları şayet hâlâ eski İngiliz kültürüyle ilişkilerini sürdürüyorsa, bunlar ülke yönetiminde etkisi olmayan eğitimli insanlardır. Okul, merkezî hükümete bağlı değildir ve Fransa’da oynadığı gibi burada birleştirici bir rol oynayamazdı.

Ayrıca, en önemlisi de Amerika Birleşik Devletleri bir göç ülkesidir. Avrupa’nın her yerinden göçmenler buraya doldular. Örneğin İrlandalılar, onlar İngilizce konuşsalar da bu yeni edinilmiş bir İngilizce idi ve Almanlar, İskandinavlılar, Letonyalılar ve Litvanyalılar, Polonyalılar, Ruslar, Finler, Rumenler, Doğu Avrupa’dan Yahudiler, İtalyanlar, Yunanlılar, Ermeniler ve hatta Suriyeliler ABD’de toplandılar. İngilizce, ABD’de ortak dil haline geldi. Bu ortak dili, anadili farklı olan veya Amerika Birleşik Devletleri’nde doğmuş olsalar bile ebeveynlerinden farklı bir dil duymuş ve duymakta olan yerli halktan birçok kişi konuşmaktadır. Çoğu bölgede bu yeni göçmenlerin sayısı eski sömürgecilerin torunlarından çok daha fazladır. Bu nedenle ABD’de İngilizce, İngiliz dili geleneğinin yeni olduğu ve çoğu hâlâ iki dilli olan insanların çoğunluğu tarafından konuşulmaktadır. Yeni göçmenlerin oranının doğudan daha fazla olduğu ve İngiliz geleneklerinin daha az güçlü olduğu ülkenin merkezinin ve

batısının önemi arttıkça dil giderek daha fazla çarpıtılmaktadır.

Özet olarak, değişim taraftarı güçler ne kadar çoksa dilsel istikrar taraftarı güçler bir o kadar azdır. Şu anda bile ABD'deki İngilizcenin İngiltere'dekinden daha farklı bir şekilde gelişmesi doğaldır.

Çeşitli ülkelerdeki İngiliz dilinin gelişim seyrinin izini sürmek son derece öğretici olurdu.

Karşılaştırmalı Kültür Araştırmaları Enstitüsü, Kafkasya dilleri gibi kapsamlı bir alanı araştırma görevini üstlenerek dil bilimin en acil ihtiyaçları hakkında isabetli kararını ortaya koymuştur. Bu tür araştırmalar, dillerin durumları hakkında kesin ve eksiksiz bilgiler verecek ve bu da dil teorilerinin gözden geçirilmesine olanak tanıyacaktır. Hassas, deneyimli gözlemciler ve donanımlı dil bilimciler tarafından özenle gerçekleştirilecek araştırmaların sonuçlarını umutla beklemekteyiz ve benzer araştırmaların diğer bölgelerde de en kısa zamanda yapılmasını temenni etmekteyiz. Dil bilimin geleceği bu araştırmalara ve bunların gerçekleştirilmesindeki doğruluk düzeyine bağlıdır.

DİZİN (Diller, Lehçeler ve Ağızlar)

A

Akadca 101
Almanca 26, 29, 47, 52, 89, 95,
96, 98

Aramice 56, 101
Arapça 81, 101, 120, 121
Arcadocyriot 64
Arkadia ağızları 65
Attika ağzı 64
Attika Grekçesi 84
Attika Yunancası 21
Attik Lehçesi 18

B

Breton dili 86, 90

C

Cermen dilleri 89, 106

Ç

Çince 39

D

Dorian 64

E

Elamca 108
Elis 64
Ermenice 4, 18, 19, 20, 21, 43, 44,
45, 46, 47, 52, 59, 67, 78,
105, 109, 114, 116, 120

Eski Kilise Slavcası 21
Eski Prusça 48
Eski Yüksek Almanca 29

F

Farsça 56
Fars dili 23, 24
Fransız ağızları 87
Fransızca 9, 16, 17, 18, 20, 22, 27,
28, 30, 37, 38, 39, 45, 46,
47, 49, 73, 77, 78, 82, 83,
85, 86, 87, 88, 90, 93, 94,
96, 97, 98, 101, 103, 107,
111, 119, 120

G

Galce 53, 81, 112
Galyaca 31, 32, 68
Gascony 65
Girit lehçesi 64
Gotça 21, 29, 43, 114

H

Hint Avrupa Dil Ailesi 12
Hintçe 60

I

Île-de-France ağızları 65

İ

İbranice 56

İngilizce 10, 19, 29, 40, 85, 89, 95,
96, 106, 121, 122

İrlanda dilleri 48

İspanyolca 16, 17, 18, 22, 30, 31,
47, 89, 111

İtaliğe 30, 109, 113, 114

İtalyanca 16, 17, 18, 20, 22, 30, 47,
67, 79, 89, 95, 107, 111

İyon 31, 64, 65

K

Kafkas dilleri 26

Karşılaştırmalı dil bilgisi 51, 59,
75

Keltçe 30, 68, 105, 109

Klasik Ermenice 21

Kuzey Fransızca 76

L

Latince 10, 18, 19, 20, 22, 23, 27,
28, 30, 31, 37, 39, 44, 45,
46, 47, 48, 49, 50, 52, 55,
57, 58, 60, 63, 66, 67, 76,
77, 79, 81, 88, 89, 93, 94,
95, 97, 99, 107, 108, 111,
113, 114, 116

Litvanca 40, 50, 67, 109, 110

Locris 64

Londra ağzı 85

M

Mısır dili 81

O

Ortak dil 31, 42

Ortak Hint-Avrupa dili 36, 37, 57

P

Pamfilya ağzı 65

Pehlevice 23

Phocis ağzları 64

Portekizce 30, 31, 111

Provence 65

R

Romen dilleri 22, 23, 27, 29, 55,
93

Romen lehçeleri 27, 75

Rusça 10, 19, 40, 46, 106, 120

S

Sami dilleri 51, 56

Sanskritçe 18, 20, 43, 48, 49, 50,
60, 67, 113

Sırp-Hırvat dili 85

T

Tibetçe 39

Tohar 39

Türkçe 5, 10, 106, 120

Türk lehçeleri 55

U

Uzak Doğu dilleri 39, 90

V

Vosges lehçeleri 30

Y

Yunanca 10, 18, 19, 20, 43, 49,
50, 52, 57, 61, 62, 63, 67,
78, 84, 85, 89, 96, 104, 113,
114, 116

TARİHSEL DİL BİLİMDE KARŞILAŞTIRMALI YÖNTEM

Antoine Meillet

Fransız dilbilimci Antoine Meillet (1866-1936)'nin Karşılaştırmalı Dil Bilim alanında çığır açıcı bu eseri Türkçeye ilk kez aktarılmaktadır. Meillet, bu eserinde Latince'den Yunancaya oradan Fransızcaya, Türkçeye, Rusçaya, Ermeniceye, dahası Çingene'den Çinceye kadar onlarca dil arasındaki ağız, lehçe ilişkisini ve bunların aralarındaki olası etki düzeylerini incelemiştir. Dil Bilim incelemeleri için önerdiği Karşılaştırmalı Yöntem'in nasıl işletilmesi, kriterlerinin neler olması gerektiğini delillendirmeye çalışmış ve milli dillerin oluşumunda Ortak Dillerin belirleyiciliğini irdelemiştir. Dahası eserde, dil-kimlik ilişkisinde coğrafyanın belirleyiciliğine, göç olgusunun Ortak Dilleri nasıl dönüştürdüğüne, karşılaştırmalı dil çalışmalarında hangi yöntemlerin kullanılması gerektiğine, dolaylı olarak dil sosyolojisine ve benzeri bir çok konuya ilişkin temel koyucu yaklaşımlar sunulmuştur.

tilsimyayinevi.com

tilsimyayinevi

ISBN 978-605-71961-3-2

9 786057 196132